

Міністерство освіти і науки України
Житомирський державний університет імені Івана Франка
Історичний факультет
Кафедра спеціальних історичних дисциплін та правознавства
Центр історіографічних досліджень

НАУКОВІ ПРАЦІ Центру історіографічних досліджень

Випуск 1

Житомир 2015

УДК 930.2
ББК 63.2
Н 34

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради
Житомирського державного університету імені Івана Франка
(протокол № 10 від 29 травня 2015 року)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор: **Ярмошик І.І.**, доктор історичних наук, професор;
Редактори: **Маркевич О.В.**, кандидат історичних наук, старший викладач;
Зосімович О.Ю., старший викладач.

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Борисенко В.Й., доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України Інституту історичної освіти НПУ імені М.П.Драгоманова.
Буравський О.А., доктор історичних наук, професор кафедри Всесвітньої історії Житомирського державного університету імені Івана Франка.
Кондратюк Ю. С. – кандидат історичних наук, доцент кафедри гуманітарних і соціальних наук Житомирського державного технологічного університету.

Н 34   **Наукові праці Центру історіографічних досліджень:** Збірник статей за результатами роботи Центру історіографічних досліджень. – Житомир: вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. – 80 с.

У збірнику представлені статті за результатами роботи Центру історіографічних досліджень та тези доповідей студентського круглого столу «Ідеї національного Відродження у слов'янських країнах XVIII – XIX ст.», який відбувся у Житомирському державному університеті імені Івана Франка 29 квітня 2015 року.

Розміщені у збірнику статті стосуються таких напрямків: «Актуальні питання української та зарубіжної історіографії», «Ідеї національного Відродження у слов'янських країнах», «Видатні постаті в контексті національного Відродження України та слов'янського світу». Збірник розрахований на викладачів, аспірантів, студентів та всіх, хто цікавиться історією.

Друкується в авторській редакції

УДК 930.2
ББК 63.2

© Колектив авторів, 2015
© Житомирський державний університет ім. Івана Франка

ЗМІСТ

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ТА ЗАРУБІЖНОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ

Маркевич Оксана

Сучасна зарубіжна історіографія про дослідження регіонального управління

Акопджанян Давид

Дослідження історії Волині Олександром Цинкаловським

Романюк Катерина

Ідеологічна спрямованість західно-руських літописів

Пафік Дар'я

Бердичів у творчій спадщині Василя Семеновича Гроссмана

Цшинатій Мирослава

**Социніанство в Польщі та на Волині
наприкінці XVI - першій половині XVII ст.**

Лановюк Діана

Історичні та політичні погляди М. Драгоманова (1841-1895)

Гопчук Ірина

Культурно-освітня діяльність Українських Січових Стрільців на Волині

Паламарчук Тетяна

Розвиток преси на території України та Російської імперії в період української революції 1917-1920 рр.

Погребняк Валентина

Часопис «Киевская старина» та його роль у розвитку української історичної науки наприкінці XIX ст. – поч. XX ст.

Запольська Яна

Історична основа роману Генріка Сенкевича «Вогнем і мечем»

ІДЕЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ У СЛОВ'ЯНСЬКИХ КРАЇНАХ

Фещук Олександр

Білоруські народники як творці національної ідеї

Кондратюк Дмитро

Будительство на чеських і словацьких землях

Шваб Марія

Історичні ідеї польських просвітників (А. Нарушевич, Ю. Немцевич)

Хомік Юлія

Полонофільський напрямок в білоруській історіографії

Еслан Максим

«Західнорусизм» в білоруській історіографії

**ВИДАТНІ ПОСТАТІ В КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ
УКРАЇНИ ТА СЛОВ'ЯНСЬКОГО СВІТУ**

Пісенко Микола

Внесок Паїсія Хілендарського в утвердження болгарської державності

Рисінський Олександр

Юрій Венелін і болгарське національне відродження

Петровський Сергій

Франтішек Палацкий і чеська національна ідея

Федорчук Марія

Й. Лелевель – фундатор романтичного напрямку в польській історіографії

Дерешук Богдана

П.Й. Шафарик і пробудження словацької державності

Титарєв Валерій

Г. Коллонтай про реформування Польщі

Чевпотенко Андрій

Постать Тадеуша Чацького в польській історії

Любиченко Сергій

«Один в полі воїн» або коротке есе про життя і творчість Марина Дринова

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ТА ЗАРУБІЖНОЇ ІСТОРИОГРАФІЇ

Оксана Маркевич
кандидат історичних наук, старший викладач
кафедри спеціальних історичних дисциплін та правознавства Житомирського
державного університету імені Івана Франка

Сучасна зарубіжна історіографія про дослідження регіонального управління

Розвиток історичної науки вимагає пошук нових на переосмислення існуючих підходів досліджень. Одним з напрямків, який виник порівняно недавно, є регіональні дослідження. Варто відзначити, що перші розвідки з регіональної проблематики зробили російські та польські науковці. Вони ж дали визначення поняттю „окраїна” та відзначали особливості урядування такими територіями. Завданням цієї статті є визначення основних здобутків зарубіжної історіографії у вивченні питань регіонального управління Російської імперії першої половини ХІХ ст., визначення підходів до поняття регіону, чисельного та соціального складу чиновництва. А також звернути увагу на дослідження іноземними науковцями специфіки управління землями Правобережної України, особливо Волинської губернії.

Регіональні дослідження значною мірою уможливила праця А. Каппелера, який детально зупинився на поділах Речі Посполитої та включені до складу Російської імперії територій, які за своїми історичними традиціями, суспільно-політичним устроєм, релігією та культурою стали її „чужорідним тілом” [1]. Автор довів, що верховна влада забезпечувала стабільність у такому „інакшому” регіоні через пошук порозуміння з місцевою елітою. Поглибив висновки А. Каппелера відомий омський дослідник А. В. Ремньов, який запровадив поняття „географія влади”. Внаслідок того, що Російська імперія постійно розширювалась, регіони в силу історичних та природних особливостей вимагали різних підходів до формування адміністративно-територіальних організацій влади. Вони відшліфовувались у результаті повсякденної практики управління і дозволяли підтримувати територіальну цілісність країни. Окраїни, на думку А. В. Ремньова, якраз і були такими своєрідними „лабораторіями”. Головною передумовою „освоєння” регіону було створення недорогого, але ефективного бюрократичного апарату. Формувався особливий тип російського чиновника, який переносив управлінські прийоми та технології з однієї окраїни на іншу, здійснюючи так званий „управлінський транзит”. До управління залучали і місцеву еліту, яка тимчасово зберігала свій вплив, але під контролем російської адміністрації. Імперську інтеграцію

омський дослідник поділив на чотири етапи, які розпочинались від забезпечення „історичного права” на дану територію до уніфікації її управлінських структур [2]. Запропонована схема відображає процеси, що протікали під час включення до складу Російської імперії більшості її окраїн, однак як мала реагувати влада, якщо місцева еліта проявляла військовий спротив, як у випадку з польською шляхтою? Ці питання окремо не розглядалися автором, оскільки у досліджуваному ним регіоні – Сибіру – такі проблеми не виникали.

Політичні та економічні порозуміння, що відбувалися у площині центр-окраїна, відображені у колективній монографії за редакцією російського науковця О. І. Міллера [3]. Дослідниками для визначення „західних окраїнних територій” був взятий не географічний аспект, а основні ознаки, що відрізняли їх від інших регіонів: строката соціальна структура, міжетнічна спеціалізація у створенні матеріальних благ, власне законодавство, участь у державному житті, рівень соціально-економічного розвитку, а також інтенсивність політичних процесів. Було розглянуто також способи, якими влада контролювала придбані території та регулювала відносини зі станами. Для цього визначено як запроваджувався адміністративний поділ, вводились чи ліквідовувались посади намісників та генерал-губернаторів, зберігались чи скасовувались традиційні для регіонів законодавчі норми, засновувались міста, які з них і чому наділялись статусом адміністративних центрів. Детальна увага приділена регулюванню економічних стосунків центру і околиць. Авторами значно глибше досліджено губернії, що увійшли до складу Царства Польського. Щодо українських правобережних губерній, то детально проаналізовано їх становище лише після польського Листопадового повстання 1830 р., зокрема зміни започатковані Д. Г. Бібіковим.

Поглибилась і географія сучасних досліджень – більшість істориків вивчають регіональні проблеми управління й об’єктом наукових розвідок визначають губернії з особливостями формування владних інституцій. Центрами таких досліджень стають провінційні вищі навчальні заклади. Дослідник із Орловського державного університету А. С. Мінаков розглядав губернаторський корпус Чорноземного центру – Воронежська, Курська, Орловська, Рязанська та Тамбовська губернії [4]. Хронологічні межі дослідження охоплюють післяреформений період, однак для аналізу повноважень губернаторів, зауважено більш ранній час. Дослідник порівнював кадрову політику в різних регіонах, у тому числі українських губерніях, зокрема відзначив, що після придушення польського повстання верховна влада підбирала кандидатури з урахуванням етнічної приналежності. На посади начальників губерній уже не призначали поляків, які втратили довіру верхньої влади [4, с. 102]. А. С. Мінаков з’ясував причини і обставини часті зміни губернаторів, як однієї з управлінських практик Російської імперії. Автор доводить, що головною причиною були посадові злочини, а вже на другому місці – конфлікти з губернськими чиновниками, а також дворянством. Хоча автор не торкається такої специфічної, власне „волинської практики”, як звільнення начальників краю внаслідок занадто „дружніх” стосунків з місцевою

елітою. Значна увага була приділена посаді віце-губернатора, його взаємовідносинам з начальником краю.

Склад та еволюцію губернаторського корпусу Рязанської губернії досліджував П. В. Акульшин – професор Рязанського державного університету імені С. А. Єсеніна. Дослідником виділені основні критерії аналізу місцевих губернаторів: походження і соціальне становище, віросповідання, освітній рівень, вік [5, с. 102]. Краєзнавець В. Б. Степанов у історичному нарисі розглянув діяльність губернаторів Курського краю впродовж 1779-1917 рр. [6].

Досягненням російської історіографії у розробці проблеми функціонування владних інституцій Російської імперії було видання енциклопедичного словника-довідника зі статтями про губернські місцеві установи. Ю. С. Воробйова та А. М. Єрошкіна висвітлили структуру, склад чиновників та функції губернських правлінь за 1775-1917 рр. [7].

Чисельність урядовців Російської імперії стало предметом спеціального вивчення канадського дослідника українського походження з університету Торонто С. Величенка [8]. Його чисельні підрахунки доводять „недоукомплектованість” місцевих установ, порівняно з іншими європейськими країнами, а відтак імперія, на думку історика, була „недоуправляема”. Разом із тим з’ясовано, що чисельність бюрократичного апарату у різних регіонах в один і той самий час була не однаковою – у внутрішніх губерніях Російської імперії число чиновників було значно менше, ніж у польських чи на Кавказі.

Польський дослідник А. Гурак висвітлив діяльність місцевої адміністрації Люблінської губернії з 1867 р. – Канцелярію люблінського губернатора та Люблінське губернське правління [9]. Структурно дослідження поділене на дві частини. У першій автор розглянув функції та структуру місцевих державних установ. Одним із досліджуваних питань був процес пристосування місцевих установ до виконання специфічних завдань влади. Автор також дослідив розвиток центральних та місцевих державних установ Російської імперії дореформеного періоду та проаналізував чиновницький склад місцевих інституцій влади, зокрема станове походження, освітній рівень. Окремо наголошується на заохоченнях, які існували для залучення російських чиновників, до цієї категорії автор відніс вихідців із Слобідської України.

Дослідження місцевих установ значно поглиблюють напрацювання білоруських істориків. А. М. Лукашевич з Білоруського державного університету розглядав діяльність адміністрації Мінської губернії, зокрема повноваження мінських губернаторів [10]. Автор проаналізував політику верховної влади щодо чиншовиків, оскільки у спадок від Речі Посполитої залишилось значне їх число, яке не було зареєстроване у жодну з соціальних груп населення. Дослідник дійшов висновку, що верховна влада мала намір залучити їх до військової служби .

Професор Гродненського державного університету В. В. Швед досліджував місцевих губернаторів [11]. Він був одним із упорядників документально-біографічного нарису, присвяченому діяльності начальників Гродненської губернії за 1801-1917 рр. [12].

На сьогодні зарубіжними істориками все більше уваги приділяється специфіці Правобережної України. Французький дослідник Д. Бовуа виокремив завдання російської адміністрації, спрямоване на інтеграцію Правобережжя [13]. У праці „Російська влада і польська шляхта в Україні” вчений зосередив більше уваги на складних взаєминах губернської адміністрації з польською елітою [15]. Узагальненням трьох попередніх робіт французького вченого про дослідження Правобережної України, від часу включення до складу Російської імперії і до 1914 р., стала праця „Гордіїв вузол Російської імперії: влада, шляхта і народ на Правобережній Україні (1793-1914)” [14]. Д. Бовуа зупинився на переведенні шляхти у податні стани Російської імперії. Значно більше уваги було приділено місцевій адміністративній владі, зокрема автор, на відміну від попередніх робіт, детально з’ясував діяльність М. І. Комбурлея, В. К. Гіжицького, М. Ф. Бутовт-Анджейковича, увівши біографічні довідки про них. Поворотним пунктом у політиці верховної влади стосовно приєднаних земель, на думку дослідника, стало урядування генерал-губернатора Д. Г. Бібікова, який впливав на призначення та звільнення начальників губерній. Поглиблено висвітлені стимулюючі заходи верховної влади для залучення на службу вихідців із внутрішніх губерній Російської імперії, зокрема щодо віддачі в оренду конфіскованих у шляхти маєтків.

Дослідженнями регіональної та місцевої влади Російської імперії через призму міжетнічних відносин займається японський дослідник К. Мацузато [16]. Зокрема доводить, що запровадження надгубернської, генерал-губернаторської влади залежало від нелояльності етносів. К. Мацузато підкреслив, що управління Київським генерал-губернаторством, куди ввійшла і Волинська губернія, здійснювалося не за загальноросійськими законами, а тому потребувало влади персональної, оперативної, харизматичної й, навіть, надзаконної, що її уособлював генерал-губернатор. Щоправда, посадові повноваження та характер влади волинського губернатора дослідником не розглядалися.

Трансформація соціальної структури людності краю та міжетнічні відносини на Правобережній Україні ХІХ ст. стали предметом спільного дослідження японських і українських істориків, зі статтями яких укладено збірник. Серед них уманський дослідник І. І. Кривошея виділив причини дрібнення (демагнатизації) володінь польських магнатів у кінці ХVІІІ – першій третині ХІХ ст. на прикладі родини Потоцьких [17]. Це явище висвітлено в контексті політики верховної влади, направленої на зменшення польського землеволодіння, особливо після польського Листопадового повстання 1830 р. Т. Мацумура відзначала відмінні соціально-економічні відносини між поміщиками і селянами на Правобережжі, порівняно з іншими територіями Російської імперії. Дослідниця обґрунтувала гіпотезу, що у цьому регіоні господарства розвивалися на основі найманої праці раніше відміни кріпосного права. Цьому, передусім, сприяли вищий рівень розвитку господарства та впровадження інвентарних правил [18]. Результати напрацювань українських і японських дослідників поглибили розуміння специфічних завдань місцевої

адміністрації, пов'язаними з іншою соціальною структурою, етнічним складом населення, а також рівнем економічних відносин.

Отже, сучасна зарубіжна історіографія посилила увагу до історичних регіонів, особливо відзначились російські дослідники. На прикладі діяльності губернської адміністрації, формування бюрократичного апарату ними висвітлюються взаємини між центром і набутими регіонами. Предметом спеціальних розвідок стало чиновництво: їх чисельність, соціальне становище, освітній рівень. Правобережна Україна, зокрема Волинь, перебувають у полі зору польських дослідників, однак найбільше уваги приділено інкорпорації територій у складі Російської імперії і лише останнім часом актуалізуються дослідження про систему її управління.

Список використаної літератури:

1. Каппелер А. Росія як поліетнічна імперія: Виникнення. Історія. Розпад / А. Каппелер; [пер. з німецької Х. Назаревич]. – Львів : в-во Українського Католицького Університету, 2005. – 360 с.
2. Ремнев А. В. Рассуждения по поводу имперско-региональных понятий [Електронний ресурс] / А. В. Ремнев // режим доступу до тексту: <http://www.Saratov.iriss.ru/empires>.
3. Западные окраины Российской империи / [Бережная Л. А., Будницкий О. В., Долбилов М. Д.]; под. ред. А. И. Миллера – М. : Новое литературное обозрение, 2006. – 608 с.
4. Минаков А. С. Губернаторский корпус и центральная власть: проблема взаимоотношений (по материалам губерний Чернозёмного центра второй половины XIX – начала XX вв.). – Орёл : ид „орловская литература и книгоиздательство”, 2011. – 448 с.
5. Акульшин П. В. Губернаторский корпус Российской империи (на примере Рязанской губернии) / П. В. Акульшин // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. – 2011. - №8. – С. 64-70.
6. Степанов В. Б. Намесники и губернаторы Курского края. 1779-1917 гг. Исторические очерки [електронний ресурс] / В. Б. Степанов – Курск: изд-во МГУ „Курская городская типография”, 2005. – 244 с. – Режим доступу до тексту : <http://old.kurskcity.ru/book/stepanov/namest09.html>.
7. Воробьева Ю. С. Губернское правление / Ю. С. Воробьева, А. Н. Ерошкина // Государственность России: словарь-справочник / всерос. науч.-ислед. ин-т документовед. и архив. дела. Кн. 5: Должности, чины, звания, титулы и церковные саны России: конец XV в. – февраль 1917 г.: в 2 ч, Ч.1: А-Л. – М.: Наука, 2005. –С.321-323.
8. Величенко С. Численность бюрократии и армии в Российской империи в сравнительной перспективе / С. Величенко // Российская империя в зарубежной историографии. Работы последних лет: антология / [сост. П. Верт, П. С. Кабитов, И. А. Миллер]. – М. : Новое издательство, 2005. – С. 83-114.
9. Górak Artur Kancelaria Gubernatora i Rząd Gubernialny Lubelski (1867-1918) / A. Górak. – Lublin-Radzyń Podaski, 2006. – 342 s.

- 10.** Лукашэвіч А.М. Беларускія губернатары: адкуль яны? / А. Лукашэвіч // Беларуская думка. – 2002. – № 8. – С. 176 – 184; Лукашэвіч А. М. Губернія / А. М. Лукашэвіч // Республика Беларусь: Энциклопедия : в 6 т. / [рэдкал.: Т.П.Пашкоў і др.]. – Минск. : БелЭн, 2006. – Т. 3. – С. 274; Лукашэвіч А. М. Чыншавая шляхта Беларусі ў ваенных планах Расійскай імперыі (канец XVIII ст. – 1812 г.) / А. М. Лукашэвіч // Працы гістарычнага факультэта БДУ: навук. зб. Вып. 2 / рэдкал. У. К. Коршук (адк. рэд.) – Мн. : БДУ, 2007. – С. 45–51.
- 11.** Швед В. В. Гродненская губернія / В. В. Швед // Республика Беларусь: Энциклопедия : в 6 т. / [рэдкал.: Т.П.Пашкоў і др.]. – Минск.: БелЭн, 2006. – Т. 3. – С. 218; Швед В. В. Губернатор / В. В. Швед // Беларуская энцыклопедыя : в 18 т. / [рэдкал.: Т.П.Пашкоў і др.]. – Минск : Белэн, 1997. – Т. 5: Гальцы-Дагон. – С. 516.
- 12.** Афанасьева Т. Ю. Гродненские губернаторы (1801-1917 гг.): документально-биографические очерки) / Т. Ю. Афанасьева, Р. Ф. Горячева, В. В. Швед. – Гродно: Гродн. тип., 2007. – 168 с.
- 13.** Бовуа Д. Битва за землю в Україні 1863-1914: Поляки в соціо-етнічних конфліктах / Д. Бовуа [пер. с французскої Зої Борисюк]. – К. : Критика, 1998. – 256 с.; Бовуа Д. Шляхтич, кріпак, ревізор: Польська шляхта між царизмом та українськими масами (1831-1863) / Б. Бовуа [пер. с французскої Зої Борисюк]. – К. : ІНТЕЛ, 1996. – 415 с.
- 14.** Бовуа Д. Гордиев узел Российской империи: Власть, шляхта и народ на Правобережной Украине (1793-1914) / Д. Бовуа [пер. с французского Марии Крисань]. – М. : Новое литературное обозрение, 2011. – 1008 с.
- 15.** Бовуа Д. Російська влада і польська шляхта в Україні. 1793-1830 / Д. Бовуа [пер. с французскої Зої Борисюк]. – Львів : Кальварія, 2007. – 296 с.
- 16.** Мацузато К. Генерал-губернаторства в Российской империи от этнического к пространственному подходу / К. Мацузато // Ab Imperio. – 2004. – С.427-459.
- 17.** Кривошея И. Демагнатаризация латифундий на Правобережной Украине (первая треть XIX в.): Уманские имения Потоцких / И. Кривошея // Социальная трансформация и межэтнические отношения на Правобережной Украине: 19 – начало 20 вв. Сб. статей / под ред. К. Мацузато (Славяно-евразийские исследования. Вып. 8). – М.: РОССПЭН, 2005. – С. 8-29.
- 18.** Мацумура Т. Трансформация деревни на Правобережной Украине накануне освобождения крестьян и роль инвентарных правил / Т. Мацумура // Социальная трансформация и межэтнические отношения на Правобережной Украине: 19 – начало 20 вв. Сб. статей / Под ред К. Мацузато (Славяно-евразийские исследования. Вып. 8. – М.: РОССПЭН, 2005. – С. 61-88.

Давид Акопджанян
студент 3 курсу історичного факультету
Житомирського державного університету імені Івана Франка
Науковий керівник д.і.н., проф. І.Ярмошик

Дослідження історії Волині Олександром Цинкаловським

Кожен громадянин має усвідомлювати значення історичних подій на тлі історичного процесу, адже все що стається в тій чи іншій мірі відображається в майбутньому. Історична наука завдячує видатним особистостям, які віддали сили, не шкодували здоров'я, і, навіть, жертвуючи життям, наклали відбиток на процес, учасниками якого всі ми є – історії. Одним із таких був Олександр Цинкаловський. Мало хто знає про цю постать достатньо, щоб сказати, що він зробив величезний внесок в розвиток історичної науки України. Але вивчаючи життєвий шлях та науково-дослідницьку роботу цього історика, ми усвідомлюємо, що він являє собою видатного етнографа, історіографа, археолога, що віддав все життя на дослідження історії Волинського краю.

Вивчаючи життєвий шлях Олександра Миколайовича, неможливо не помітити всю сплетінь життєвих подій, що трапились з відомим дослідником. Але незважаючи на все, він душею і серцем був на Волині, думав і писав про неї, навіть коли життя вносило свої несприятливі корективи.

Народився майбутній історик 9 січня 1898 року в старовинному місті Волинського князівства – Володимирі (сучасний Володимир – Волинський).

Родина мала змішані етнозв'язки, що не було дивним явищем в ті часи. Батько Олександра, Микола Цинкаловський, родом з Київщини і певний час перебував на царській службі. Мати, Христина, походила із знатного польського роду Нітецьких. Її батько, Павло (дід Олександра), був учасником польського Листопадового повстання 1830-1831 рр., а втративши дворянське звання, повністю віддався пошуку старожитностей та антикваріату Волині. Малий Олександр не дарма з дитинства цікавився історією, адже любов до історії рідного краю прищепив дідусь.

Доля майбутнього дослідника змушувала його часто змінювати місце проживання: Володимир – Ковель – Тамбов – Зв'ягель – Житомир. Після цього перебував на Волині [1].

В 1925 році Олександр вступив на богословський факультет Варшавського університету. Здібний юнак відразу обрав спеціалізацію: церковна історія, християнська археологія та мистецтво. Згодом захистив магістерську роботу «Сліди християнства на Волині до князя Володимира», в якій науково довів, що християнство поширювалося на Волині ще до офіційного прийняття у 988 році. По отриманню ступеня магістра, став членом Польського археологічного товариства і Наукового товариства імені Т. Шевченка у Львові.

Олександр Цинкаловський часто здійснював різного роду експедиції на Волинь, Полісся та Підляшшя. В 1936 році він став директором музею при Кременецькому ліцеї, в якому пропрацював до 1939 року.

З приходом радянської влади на Західну Україну, Олександр Миколайович разом із дружиною Регіною емігрують до Варшави, де його призначено очільником волинського відділу Археологічного музею. Хто знав,

що вчений так і не повернеться жити на Україну, а вперше його заслуги будуть оцінені в Польщі [2].

Олександр Цинкаловський — це передусім учений-енциклопедист, якому належать фахові дослідження з археології Волині, сфрагістики (наука про печатки), боністики, нумізматики, сакральної архітектури і живопису, фольклору й етнографії тощо. Дослідника переймало те, що історія Волині в радянській літературі брала початок з 17 вересня 1939 р. Тому і прагнув виправити це безглузде непорозуміння.

Дослідження, які проводив О. Цинкаловський:

- археологічні розкопки на Волині (печеру Висоцької культури, відкрито оселю римської доби (II–III ст.) (урочище Чуб), пам'ятки трипільської культури на Волині (Городок, Шумськ), культури кулястих амфор (Крилів, Лапаївка), культури шнурової кераміки, розкопки могильників лужицької культури (поблизу с. Млинище Іваничівського району), чимало давньоруських городищ (Білів, Боремель, Грабів, Ізів, Пересопниця та ін.));

- історичні події, явища, процеси на Волині (історія населених пунктів, особливо таких як Холм, Дорогичин, Перемишль; роль Волині в дохристиянський період; факт перебування Тараса Шевченка на Волині; детально вивчено і поєднано долю українського іконописця початку XVIII ст. Йова Кондзелевича з Волинню, віднайшов перед війною його роботи у Загоріві, Воцятині й інших селах;

- гідрологією та картографією, результатом чого було складено 12 карт Волині і Полісся;

Весь пласт роботи науковця важко перелічити та оцінити, але вище сказане дає змогу створити певне уявлення про багатогранність і талановитість волинського історика.

Найпопулярніші та найвідоміші праці О. Цинкаловського: «Старовинні пам'ятки Волині» (1975 р.); «Стара Волинь і Волинське Полісся. Краєзнавчий словник — від найдавніших часів до 1914 року» (1984 р., 1986 р.); «Ріка Прип'ять та її допливи: Старі водні шляхи між доріччям Чорного моря і Балтиком» (1966 р.), як Антін Бужанський; «Матеріали до праісторії Волині і Волинського Полісся» (1961 р.); «Волинські дерев'яні церкви XVII — XVIII ст.» (1935 р.); «Княжий город Володимир» (1935 р.); «Хрести-енколпіони» (1972 р.).

Олександр Цинкаловський – історик, краєзнавець, археолог, літератор. Життя цієї багатогранної особистості тісно пов'язане з Волинню. Незважаючи на те, що О. Цинкаловський після Другої світової війни був відірваний від основного ареалу своїх досліджень на Волині, він зайняв чільне місце серед 56 дослідників Волині, а його «Стара Волинь і Волинське Полісся» стала класичною книгою, без якої важко собі уявити сучасні студії з волинезнавства [3].

Про волинського дослідника, вченого, історика О. Цинкаловського Україна почала дізнаватися з 1990-х рр. Однією з перших слід вважати публікацію С. Кота «Олександр Цинкаловський: життя, присвячене Волині».

Щоправда, широкому загалу науковців за кордоном він був відомим ще з 50 – 70 рр. ХХ ст.

Повернення його імені на Батьківщину почалося з міжнародної наукової історико-краєзнавчої конференції «Минуле і сучасне Волині і Полісся. Олександр Цинкаловський і край» у 1998 р., яка була присвячена життєвому та науковому шляху вченого.

На сьогоднішній день загальна кількість матеріалів, що стосуються О.Цинкаловського, у фондах Волинського краєзнавчого музею нараховує 75 одиниць збереження.

У 1975 році Інститут дослідів Волині видав працю О.Цинкаловського «Старовинні пам'ятки Волині», яка приурочувалася 75-річчю від дня народження і 55-річчю наукової діяльності археолога і дослідника. В цій книзі крім дослідження О.Цинкаловського, яке проілюстроване 81 фотознімком архітектурних пам'яток Волині, вміщена стаття С.Радіона «Проф. Олександр Цинкаловський (профіль)» та «Бібліографія наукових праць проф. О.Цинкаловського. 1930-1974 рр.», підготовлена М.Бойком [4].

У 1992 році представник української діаспори в Німеччині Сергій Лящук передав Волинському краєзнавчому музею одну з найповажніших праць Олександра Цинкаловського, його „лебедину пісню”, двотомник „Стара Волинь і Волинське Полісся” [5].

Ім'я Олександра Миколайовича Цинкаловського замовчувалося десятиліттями. Проте, останнім часом багато зроблено науковими співробітниками Володимир-Волинського історичного музею, аби добре ім'я видатного земляка повернулося до волинян.

За ініціативою працівників Володимир - Волинського історичного музею в 1998 р. було проведено міжнародну історико-краєзнавчу конференцію присвячену 100 - літньому ювілею вченого, а у 2008р. – конференцію до 110 річчя Олександра Цинкаловського.

Історична спадщина О. Цинкаловського не має рівних серед досліджень Волині ХХ ст. Наукові праці історика створили фундамент для розширення теоретичного та фактичного матеріалу, пов'язаних з історичною Волинню.

Список використаної літератури:

1. Кот С. Олександр Цинкаловський: життя, присвячене Волині / С. Кот // Праці Центру пам'яткознавства. – Вип. 1. – 1992. – С. 174 – 180.
2. Енциклопедія українознавства. У 10-ти томах / Головний редактор В. Кубійович. – Париж – Нью-Йорк: «НТШ», 1984 . – Т.10. – 681 с.
3. Цибульська О. Олександр Миколайович Цинкаловський / О. Цибульська // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Олександр Цинкаловський і край. – Луцьк, 2008. – Вип. 27. – С. 32–36.
4. Пісоцький А. Епістолярна спадщина О. Цинкаловського / А. Пісоцький // Минуле і сучасне Волині: Олександр Цинкаловський і Волинь. Матеріали ІХ наукової історико-краєзнавчої міжнародної конференції 20-23 січня 1998 року. Науковий збірник. – Луцьк, 1998 . – С. 55 – 58.

5. Корзонюк М. Великий дослідник нашого краю / М. Корзонюк // Минуле і сучасне Волині : Олександр Цинкаловський і Волинь. Матеріали ІХ наукової історико-краєзнавчої міжнародної конференції 20 - 23 січня 1998 року. Науковий збірник. — Луцьк, 1998. — С. 47 – 48.

*Катерина Романюк
студентка 5 курсу історичного факультету
Житомирського державного університету імені Івана Франка
Науковий керівник: ст. викладач Маркевич О.В.*

Ідеологічна спрямованість західно-руських літописів

Найдавнішими пам'ятками української історіографії являються літописи. Багатством змісту, широтою історичної думки й погляду, критицизмом у відношенні до джерел, а також високими художніми способами викладу, вони займають визначне місце серед історичних пам'яток української історіографії.

Серед дослідників, які вивчали ідеологічну спрямованість західно-руських літописів, слід відзначити Береза І., Руссова В. [1], Ковальський Н., Мицик Ю. [4], Крип'якевич І. [3], Чамярицькі В. [7] та інші. Вагоме місце займають праці Дорошенко Д. «Огляд української історіографії» [2], Марченко М. «Українська історіографія з давніх часів до середини ХІХ ст.» [5], Петрик А. «Ідеологія галицького боярства та її вплив на трансформацію Галицько-Волинської держави» [6].

Суб'єктивність літописання помітна уже в «Київському Літописі», доведеному до 1200 р. Поряд із висвітленням подій, літописець з особливою докладністю спинається на подіях у Києві 1146 – 1154 рр. та вихваляє діяльність князя Ізяслава Мстиславовича. Закінчується цей літопис похвалою князю Рюрику з нагоди вмурування стіни у Видубецькому монастирі [2, с. 10-11].

Автор «Галицько-Волинського Літопису», що охоплює події 1201 – 1292 рр., ідеалізує діяльність князя Данила – він підкреслює його високі особисті якості й державні заслуги, різко осуджує його ворогів – непокірних галицьких бояр та татар [2, с. 11]. Аналізуючи такі оцінки автором літопису подій, можна з впевненістю стверджувати, що літописні джерела не мають абсолютно об'єктивного аналізу тогочасних подій, адже здебільшого написані із позицій провладного прошарку [6, с. 46].

Литовські літописи як літературний жанр розвивались спочатку у ХV ст. у тісному зв'язку із московським і новгородським літописанням і знаходилися під впливом літературних традицій староруського літописання. Але у ХVІ ст.

вони відходять від загальноруських традицій і набувають яскравих особливостей, фактично ставши подібними до західних хронік [7, с. 7].

Західно-руські літописи XIV – XVI ст. подають не тільки важливу і всебічну інформацію того часу, але також висловлюють певну ідеологію. Доволі сильно звучать у них антипольські і антимосковські мотиви, що зумовлено зовнішньополітичним та соціально-економічним становищем українських земель. Літописці намагалися довести, що литовські князі такі ж могутні, як і їх держава. Висвітлення літописцями історії Литовського князівства, і, зокрема, українських земель, покликане довести, що Велике князівство Литовське сильна держава із своєю історією та може у всьому змагатись із Польщею. Ці літописи згодом лягли в основу розвитку української історіографії XVII-XVIII ст. і мали вплив на історичну літературу.

Супрасльський список, що складається з трьох основних частин, відображає ставлення автора до подій, що він описує. В «Короткому Київському літописі», що є складовою Супрасльського літопису літописець з особливою прихильністю ставиться до одного з найбільших тодішніх українських магнатів князя К. І. Острозького, який поєднував боротьбу за православну віру з вірнопідданством литовському великому князю і польському королю. Він порівнює князя Острозького з Олександром Македонським, великим царем індійським Пором, з Авієм, сином Ровоама та іншими героями церковної і світської історії [3, с. 246].

Автор Супрасльського літопису, виражаючи ідеологію литовського князя і його васалів, все ж хоче направити військову міць не на православну московську землю, а на монголо-татар, які на той час були страшною і дикою силою, здатною по-варварськи знищувати людей і їхні культурні здобутки. До літопису також додано досить прихильне оповідання про відвідування в 1543 р. Супрасльського монастиря польським королем Сігізмундом-Августом, що свідчить про освіченість літописця та його політичну зрілість.

У «Короткому Волинському літописі», що також є складовою частиною Супрасльського літопису, автор, опираючись на різні джерела, описує події від розселення східнослов'янських племен до початку XVI ст. Автор, очевидно, симпатизував Івану III, якого називав «великим самодержцем всія землі Руської, і в якійсь мірі засуджував великого князя литовського Вітовта і польського короля Казимира Ягайловича за те, що перший «полонив» Смоленськ, а другий стратив невинних князів Михайла Олельковича та Івана Юрійовича. Проте необхідно враховувати, що на політичні симпатії і антипатії літописця наклали відбиток московські джерела [4, с. 83].

У розповіді про події 1496 – 1497 рр. автор засуджує короля Ольбрахта за похід у Молдавію і Буковину, оскільки його війська здійснили «багато зла церквам і образам Божим, сором і писанню предати».

До Короткого Волинського літопису була приєднана не раніше 1515 р. похвала князю К. І. Острозькому, який був тоді великим литовським гетьманом. Автор похвали був, ймовірно, світською особою, що відстоювала пролитовські позиції. Він захоплюється перемогами, здобутими князем та порівнює його з

Антигоном, полководцем Олександра Македонського, вірменським царем Тиграном II Великим і навіть з біблійними героями [4, с. 83].

Головне місце в Баркулабівському літописі приділено оповіданням про боротьбу проти католицизму і церковної унії, що точилась між Брестським собором 1596 р. та в часи запровадження Унії. Автор, напевне, сам був активним учасником боротьби православних низів з вищою церковною ієрархією, що зрадила свій народ, прийнявши Унію. Він є виразним ідеологом православ'я і прихильником єднання всіх його сил. В літописі знайшли відображення складні форми народної боротьби включно до збройного повстання під проводом Наливайка. Автор описав також страту Наливайка, що був четвертований в Польщі [5, с. 32].

Літопис Биховця вміщує в собі «Похвалу Князю Вітовту» – художній твір, що органічно увійшов до складу літопису. Він був складений не раніше 1428 р. і не пізніше 1430 р. – тоді Вітовт помер. Автор похвали, використовуючи відомий «топос звеличення», ідеалізує свого героя за допомогою арсеналу засобів «плетення слівес». Він не може дібрати слів, щоб гідно розповісти про діяння Вітовта, про його силу і хоробрість. Могутність князя порівнюється з невичерпною у своїй течії річкою, а мудрість його – з безкрайнім морем. Він постає у творі найсильнішим володарем Європи, що є очевидним перебільшенням. Головною ідеєю «Похвали Вітовту» є політична незалежність і могутність Великого князівства Литовського. У творі відчувається вплив прози Кирила Туровського [1, с. 49].

Отож, в більшості випадків західно-руське літописання відображає ідеологію правлячої верхівки, літописці в цілому частіше виступали з прогресивних для свого часу позицій, висміюючи іноземних завойовників, насамперед з магнатсько-шляхетської Речі Посполитої, і католицьку експансію, агресивну політику Османської імперії та Кримського ханства. Вони звеличували визвольну боротьбу українського народу, показували історію східнослов'янських народів. Ці літописці відобразили для нащадків багато фактів вітчизняної історії. Українські літописи мають значення не тільки як джерела, але і як пам'ятники суспільно-політичної, історичної думки і літератури. Вони зіграли також певну роль у розвитку культурних і політичних зв'язків між східнослов'янськими народами.

Список використаних джерел та літератури:

1. Береза І., Руссова В. Історія української літератури. Давня література / І. Береза, В. Руссова. – Миколаїв: ЧДУ, 2011. – 168 с.
2. Дорошенко Д. Огляд української історіографії / Д. Дорошенко. – Прага: Український університет, 1923. – 223 с.
3. Крип'якевич І. Історія української культури / І. Крип'якевич. – Львів: Видавництво І. Тиктора, 1937. – 718 с.
4. Ковальський Н., Мыцык Ю. Украинские летописи / Н. Ковальський, Ю. Мыцык // Вопросы истории. – 1985. – № 10. – С. 81–94.

5. Марченко М. Українська історіографія (з давніх часів до середини ХІХ ст.) / М. Марченко. – К.: Видавництво Київського університету, 1959. – 258 с.

6. Петрик А. Ідеологія галицького боярства та її вплив на трансформацію Галицько-Волинської держави / А. Петрик // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – 2004. – Випуск ХVІІІ. – С. 46–58.

7. Чамярыцкі В. Беларускія летапісы як помнікі літаратуры. Узнікненне і літаратурная гісторыя першых зводаў / В. Чамярыцкі. – Мінск: Навука і техника, 1969. – 192 с.

*Дар'я Пафік
студентка 5 курсу історичного факультету
Житомирського державного університету ім. І. Франка
Науковий керівник : д.і. н., професор Ярмошик І. І.*

Бердичів у творчій спадщині Василя Семеновича Гроссмана

Кожне місто славиться своїми визначними місцями, видатними людьми. Прославився і Бердичів, про що свідчать назви вулиць, пам'ятники, меморіальні дошки. Багато імен земляків є особливою гордістю бердичівлян. Серед них ім'я визначного письменника та громадсько-політичного діяча Василя Семеновича Гроссмана.

В Радянському Союзі творчість автора з політичних міркувань замовчувалося аж до часів перебудови. У результаті про нього знало лише вузьке коло істориків та науковців. Нова суспільно-політична ситуація після 1991 р. сприяла тому, щоб видатному письменнику було повернуто заслужене місце в історії, літературі та філософській думці ХХ століття.

Життєвий шлях, доля та творчість В. С. Гроссмана завжди викликали інтерес та захоплення літературознавців, критиків та істориків. Деякі аспекти життєвого та творчого шляху Василя Семеновича висвітлено у працях І. Сендюкова, І. Дзюби та Д. Клінг. Ґрунтовний аналіз філософських ідей та історичних поглядів автора подано у статтях Л. Лазарева, В. Космача, Д. Шимановського та М. Єренбурга. Цікавими для предмету нашого дослідження є праці українських краєзнавців та істориків М. Костиці «В. Гроссман: життя і доля», В. Шинкарука «Гроссман Василь Семенович», А. Ярошенка «Бердичів у творчості В. Гроссмана», В. Ружицького «Життя і доля письменника. До 90-річчя з дня народження В. Гроссмана» тощо.

«Містечко сподобалося... Серед простої міської площі стояв великий православний собор; окрасою головної вулиці був костюл. Казарма знаходилася за «греблею», так називали місцеві жителі околицю міста, яка розташовувалася на лівому березі заболоченої річки... У місті був середньовічний кляштор босих кармелітів, який більше нагадував фортецю,

ніж божий храм...», – саме таким запам'ятався Бердичів для В. Гроссмана [4]. Автор зазначав, що у містечку діяв театр, два кінематографи, був розташований шкіряний завод, поблизу площі стояла розкішна єврейська синагога.

На думку Василя Семеновича Гроссмана, значний вплив на повсякденну атмосферу міста мали Ятки – місцевий базар. Торгівля на Ятках кипіла, а багатонаціональне населення Бердичева жило бурхливим містечковим життям.

Так через багато років у романі «Степан Кольчугін» згадував місто свого дитинства Василь Семенович Гроссман. Роман здобув визнання як кращий твір на робітничу тематику, написаний у передвоєнні роки. Його було висунуто на Сталінську премію. Проте Сталін особисто викреслив прізвище письменника із списку лауреатів.

Дослідник творчості Василя Гроссмана А. Г. Бочаров підкреслював, що письменник з теплотою не раз згадував рідне місто і характерну для нього атмосферу добродушності і наївності [5, с. 411]. Тут Гроссман народився, тут минули 12 років життя письменника.

На сторінках нарису автор подає коротку історію міста: «Бердичев – синонім єврейської торгової буржуазії, город, где живут торговлей... Находясь на пересечении двух торговых путей, на так называемом «Черном Шляху», Бердичев начал развиваться как городское поселение. Литва, Польша, Киев, Черное море – были связаны дорогой, идущей через Бердичев. Католические монахи – «босые кармелиты» – построили крепость – монастырь, защищавшую город от татарских набегов. К концу XIX столетия в Бердичеве было около 60 тысяч человек населения. Оно состояло из украинских, польских и еврейских рабочих, католических монахов, крупных польских помещиков и торговцев. До войны Бердичев представлял собой крупный центр оптовой торговли мануфактурой и кожей...» [6].

Василь Семенович запевняє читача в тому, що євреї складають переважну більшість населення міста. Цей факт відомий кожному пересічному громадянину.

Письменник констатує, що Бердичів у довоєнні роки перетворився на великий торговий центр з розвинутою промисловістю. Це пояснюється розташуванням міста, яке знаходилося на перетині двох важливих залізничних ліній: Київ – Петербург і Київ – Рівне – Брест – Варшава. Після революції торгівля занепадала. З відділенням від Польщі, Бердичів поступово втратив переваги свого геополітичного положення. Тобто революція стала перепорою на шляху економічного піднесення міста.

У квітні 1934 року в «Литературной газете» було надруковано перше, нав'язне спогадами дитинства, оповідання В.С. Гроссмана «В городе Бердичеве». Дебют молодого письменника привернув увагу читачів. Схвально відізналися про оповідання М. Горький, М. Булгаков, І. Бабель, вбачаючи в його авторові оригінальний талент, справжнього митця.

«Домик стоял на Ятках, так назывался в городе базар. Весь день на Ятках кипел котел... Народ продавал, покупал, щупал, пробовал. Евреи

возвращались из синагоги...от Шепетовки на Казатин шли обозы. Все знали это, что город четырнадцать раз переходил из рук в руки и его занимали петлюровцы, деникинцы, большевики, галичане, поляки... И каждый раз это было, как в предыдущий...» [1].

В оповіданні злилися воєдино дитячі враження про рідне місто, розповіді про події громадянської війни і життєвий досвід автора. Ці рядки дають нам змогу об'єктивно уявити життя містечка та його історію часів революції 1917 – 1921 рр.

У 1944 році, коли було визволено більшу частину території країни від фашистських загарбників, Василь Гроссман дізнався про трагічну смерть матері у бердичівському гетто. Збереглися бердичівські листи Катерини Савелівни до сина. У грудні 1940 року вона писала сину: «Дорогой сыночек, вот тебе и 35 годков...А все живо в памяти от дня твоего рождения 1905 г. и до сих пор, как будто день прошел. Что нам повторяется – жизнь как на ладони, а как много пережито, не только прожито... Ночь прошла благополучно. Утром была тревога, но после был отбой. А дальше – никто ведь не знает... (Лист від 22 червня 1941 року) [1, с. 135-136].

7 липня 1941 року до Бердичева увійшли німецькі війська. Розпочалася підготовка до заздалегідь спланованої акції щодо масового знищення єврейського населення. Тільки незначній частині вдалося евакуюватися.

В.С. Гроссман приїхав до Бердичева взимку 1944 року. Переступив поріг порожньої материнської оселі, зустрівся з колишніми сусідами – свідками тих трагічних подій. По гарячих слідах письменник збирав документальні свідчення жахливої трагедії і написав нарис «Вбивство євреїв у Бердичеві».

«В Бердичеві до війни жило 30 тисяч євреїв при загальній кількості жителів більше 60 тисяч, тому не дивно, що місто вважалося найбільшим єврейським містом на Україні...Єврейське населення працювало на заводах: найбільшому в Радянському Союзі шкіряному заводі імені Ілліча, машинобудівному заводі «Прогрес», бердичівському цукровому заводі, в багатьох шкіряних, шевських, шапкових, металообробних, картонажних фабриках та майстернях» [4, с.98-108].

Німці ввійшли в місто в понеділок 7 липня о 7 годині вечора. З початку серпня 1941 р. Почалося масове виселення євреїв в гетто, влаштоване гітлерівцями як збірний пункт перед масовою екзекуцією. Для гетто був виділений бідний район Бердичева між міським базаром і річкою Гнилоп'ять. Там планово німці стратили двадцять тисяч бердичівлян.

Цей крик душі письменника є своєрідним звинувачувальним документом – вироком нацизмові. Свій нарис Гроссман написав задовго до Нюрнберзького процесу. Проте, читач зміг ознайомитися з ним лише у кінці 80-х років.

Мешканці міста шанують пам'ять відомого земляка, про що свідчить увічнення пам'яті письменника в його рідному Бердичеві. Майбутній письменник народився в будинку по вулиці Шевченка [2]. Згодом у цей будинок було перенесено Бердичівський міськвиконком, тому мати Василя Гроссмана змушена була переїхала в новий дім по вулиці Училищній (у 1985

році цей будинок був зруйнований як непридатний для подальшого використання). 12 грудня 2005 року з нагоди 100-річчя з дня народження письменника на будинку, де народився Василь Семенович було встановлено меморіальну дошку.

Отже, Бердичів – невелике містечко на Житомирщині, батьківщина відомого радянського письменника Василя Семеновича Гроссмана. Свою «маленьку батьківщину» автор увінчав в оповіданні «В городе Бердичеве» (1934 р.), у нарисі «Вбивство євреїв у Бердичеві» (1944 р.), на сторінках роману «Степан Кольчугін» (1937 – 1940 рр.). Гроссман протягом усього свого життя пам'ятав дім, де пройшло його дитинство. В Бердичеві відбулося духовне переродження письменника й становлення майстра. Своє коріння Василь Семенович не забув до кінця життя.

Список використаних джерел та літератури:

1. Гроссман В. В городе Бердичеве / В. С. Гроссман. – Москва, 1958. – 544 с.
2. Космач В. Доля письменника / В. Космач // Радянський шлях (Бердичів). – 1988. – 22, 24, 26 червня. – С.4.
3. Костриця М. Життя і доля Василя Гроссмана / М. Костриця // День. – 2005. – 9 грудня. – С. 3
4. Костриця М. Ю. Постаті землі бердичівської / М. Ю. Костриця. – Історико-краєзнавчі нариси у 2-х томах. – Т. 2. – Житомир, 2005. – 248 с.
5. Поліський дивосвіт. Література рідного краю: Житомирщина: Посібник-хрестоматія в 2-х ч. Ч. 2: Критичний огляд / За ред. С. О. Пультера. – Житомир, 2000. – 543 с.
6. Ружицький В. Життя і доля письменника. До 90-річчя з дня народження В. Гроссмана / В. Ружицький // Земля Бердичівська. – 1995. – 13 грудня. – С. 3.

*Мирослава Цишинатій
студентка 4 курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
Науковий керівник: доц. Падалко А. І.*

Социніанство в Польщі та на Волині наприкінці XVI- першій половині XVII ст.

Діяльність на теренах Польщі та України наприкінці XVI - першій половині XVII ст. так званих социніан – маловідома сторінка української історії. Засновником цієї реформаційної релігійної течії був Фауст Социн, племінник Лелія Социна, який заклав основи антитринітаристського вчення, з якого в останній чверті XVII ст. виникає социніанство.

Більше двадцяти років Социн вів боротьбу з представниками різних течій антитринітаризму, влаштовував приватні диспути з ними, видавав багато полемічних творів і домогся того, що частина колишніх противників зайняла його позиції, інші виїхали за кордон чи зійшли з історичної сцени. До кінця XVI ст. в Польщі остаточно утвердилось «чисте» антитринітаристське вчення, яке Фауст Социн оформив у вигляді послідовно розвиненої доктрини, яка отримала назву від свого засновника – социніанство [3].

Суть вчення було викладено Фаустом Социном у Раківському катехізисі, який у 1609 р. був перекладений латиною, а 1614 р. спалений у Лондоні. За Фаустом Социном, головний суддя у справах віри – лише Біблія, а основний спосіб розпізнання християнських істин – розум. Суттєве місце у социніанському вченні посіло заперечення Божественності Трійці. Богом визнавався лише Господь-Отець. Социніани відкинули усі християнські таїнства, крім причастя і хрещення лише дорослих. Социніани заперечували священний переказ, поклоніння святим, всю церковну обрядовість і таїнства, приділяючи увагу проповідям і колективному читанню Біблії. Внутрішніми справами социніанської общини і її потребами завідували сеньйори (старійшини) та дякони, вибрані самою общиною [1].

Наверненням у социніанство шляхта, переслідувала економічні й політичні інтереси. Водночас перебування у гуманістично-реформаційному русі глибоко вплинуло на світоглядні і соціальні орієнтири багатьох социніан. Деякі з них були здатні піднятися над своїми становими інтересами. Юрій (у Киселині) та Мартин (у Берізку) Чапличі навіть звільнили своїх селян-єдиновірців від панщини. За релігійні переконання шляхтичі зазнали державних утисків, однак продовжували залишатися членами громад, надаючи моральну і матеріальну допомогу єдиновірцям, позбавленим прав проповідників [4].

Соціальний склад руху не був однорідним. Крім шляхти, активну участь у русі брали міщани. Деякі громади повністю склались з представників міського населення. Селян феодали самі «записували» у свою віру [3].

На початку XVII ст. антитринітаризм в Литві, Польщі та на українських землях замінюється чистим социніанським вченням. Перша четверть XVII ст. стала часом найбільшого розквіту социніанства в Речі Посполитій. Течія мала досить сильні позиції в декількох регіонах України. Насамперед, Холмсько-Белзькому і Галицькому воєводствах, де социніани створили цілий ряд своїх громад [5].

В кінці XVI – першій третині XVII ст. социніанство в Речі Посполитій налічувало від 150 – до 200 громад, де було по 100-150 осіб [3].

Социніани мали свою академію та велику типографію у Ракові, де ще з 1569 р. існувала антитринітаристська громада, звідки активно поширювалось вчення. Це був центр їхнього руху в Речі Посполитій. Щодо релігійних переконань социніан, то вони були далекими від фанатизму, непримиренності до інших віруючих. У социніанській Раківській академії навчалися юнаки з кальвіністських, католицьких, православних громад. Серед її учнів було чимало вихідців з України [2].

У Ракові також працювала одна з кращих друкарень того часу, що належала Себастьяну Стернацькому. З 1602-го по 1638 рр. в ній побачило світ 246 книг. Деякі з них були розраховані на українських читачів, зокрема «Антапология» Геласія Діпліца, а також драматичний твір «Трагедія руська» - перше відоме нам видання, що вийшло українською розмовною мовою [5].

У 1638 році, коли католицьке духовенство все-таки домоглося ліквідації Раковського центру, звинувативши студентів місцевої академії у скоєнні святотатства, оскільки ті розбили зображення хреста недалеко від міста, центр социніанства з Ракова перемістився на Волинь. Варто відзначити, що головними винуватцями визнали двох учнів родом саме з Волині. Після закриття Раковського центру значна частина социніанських лідерів переїхала на Волинь, де їм велику підтримку надали шляхтичі Юрій, Андрій та Олександр Чапличі. Головним їх центром тут стало містечко Киселин (зараз село Локачинського району Волинської області). У цьому містечку вже у 1612 р. існувала социніанська громада. У 1638, 1639 і 1640 рр. в Киселині відбувалися социніанські з'їзди, на яких були присутні до трьох тисяч чоловік. Сюди приїжджали представники громад не лише з усіх куточків Речі Посполитої, а й з інших країн. З 1614 р. в Киселині функціонувала школа социніан. Першим її ректором був Євстафій Гізель (Кисель), ймовірний автор полемічного твору «Антапология», в якому критикувалася ідея унії православних з католиками [3].

Відомим центром социніан на Волині була Гоща (зараз районний центр Рівненської області), власниками якого були Гавриїл Гойський, київський каштелян, та його брат Роман, які хоч були православними, але разом з цим сприяли діяльності социніанів на своїх землях. У цьому містечку социніани укорінилися ще в 1600 р. Мали свою школу, яка функціонувала до 1639 р. Якийсь час у Гощі жив социніанський історик Андрій Любенецький. Останні відомості про гощанських социніан відносяться до 1644 р. [4].

В м. Ляхівці був ще один осередок социніан, де головну роль відіграли власники села пани Сенюти, члени родини яких були пов'язані з іншими социніанами шлюбними зв'язками. Варто назвати села Тихомль, яким володів Павло Сенюта, а також с. Хорошов, де В. Негалевський здійснив малоруський переклад Нового Заповіту [2].

На Волині менш відомі громади социніан діяли у Бабині (30-ті рр. XVII ст.), Берестечку (приблизно 40-ві – поч. 50-х рр. XVII ст.), Дожві (1646-1653 рр.), Галичині (40-50-ті роки XVII ст.), Дорогостаях (кін. XVI – 40-ві рр. XVII ст.), Запорові (згадується у 1618 р.), Іваничах (40-50-ті рр. XVII ст.), Камінь-Каширському (згадується у 1641 р.), Ляхівцях (пер. пол. XVII ст.), Милоставі (поблизу Клевая), Острозі (згадується у 1617-1618 рр.), Острополі (община заснована при житті князя В.-К. Острозького), Рафаловці (згадується у 1646 та 1649 рр.), Собищицях (заснована 1646 року), Сокулі, Старокостянтиніві (згадується у 1617 р.), Тихомлі (згадується у 1641-1643 рр.), Шпанові (згадується у 1626 – 1629 рр.) [5].

Війна під проводом Богдана Хмельницького змусила социніан згорнути свою діяльність на українських землях. Повстанці вороже ставилися до

неправославних, тим більше шляхтичів. Вже на початку XVII ст. в Речі Посполитій спостерігалися наполегливі спроби придушити социніанський рух. Так, в 1611 р. був спалений на вогнищі українець-міщанин із Більська Іван Тишкович за те, що дотримувався социніанського вчення і відмовився присягати іменем Трійці. Справа Івана Тишковича викликала великий резонанс, оскільки в Речі Посполитій страта за релігійні погляди практикувалася дуже рідко [3].

Після того як социніани перенесли свій центр із Ракова в Киселин, католицьке духовенство Волині розпочало вельми активну боротьбу з ними. У 1644 р. Люблінський трибунал наказав Чапличам закрити засновані ними школи та громади на Волині. У 1647 р. вийшла постанова Сейму з приводу видання Йонашем Шліхтінгом книги «Сповідування віри». Автор за публікацію цього твору був засуджений до смертної кари. Социніан зобов'язали закрити всі друкарні та школи. Відповідно до постанови, друкування, розповсюдження і зберігання в себе социніанської літератури каралося вигнанням з країни і конфіскацією майна. У 1657 р. король Ян Казимир видав універсал, що забороняв социніанські з'їзди [6].

Подальша доля социніан трагічна: у роки війни (1650 р.) більшість социніан перейшла у табір шведського короля Карла X Густава. На це 1658 р. польський суд відповів безапеляційно: вигнати социніан з Речі Посполитої. Їм дали дворічний термін на впорядкування майнових справ. Через рік сейм постановив, що 10 липня 1660 р. – останній день перебування социніан у Польщі. Частина социніан рушила до Трансільванії, інша – до Селезії, Бранденбургу, Пруссії, Німеччини, Франції, Англії, Голандії, Америки. Деякі з них залишилися та перейшли до православ'я або католицизму, аби зберегти життя [5].

У 1667 р. укладено Андрусівський мир, за яким Правобережна Україна, у тому числі й Волинь, залишалася за Польщею. У цей час розпочинаються масові гоніння на социніан, розпочате єзуїтами на Волині згідно сеймових постанов (1656, 1659, 1661, 1662 рр.). Одних насильно, під загрозою смерті, окатоличували, других – виганяли за межі Польщі, інших – фізично знищували. Однак те, що не вдалося Короні та католицькій церкві, швидко завершила Визвольна війна. У битві під Старокостянтиновом загопи козаків майже повністю вирізали місцевих социніан.

Головний мотив козацької ворожості О. Левицький пояснює так: «Те безсумнівно, що повстале селянство і козаки не давали пощади социніанам, якщо ті потрапляли їм до рук. Але вони чинили так не внаслідок якогось спрямованого проти них озлоблення, а тому, що не відрізняли їх від маси інших польських або ополячених шляхтичів... Социніани були зметені, бо не мали коріння у народному ґрунті» [4].

Підсумовуючи вище сказане, слід зазначити, що социніанство організаційно сформувалося і розвинулося в Речі Посполитій, як найдемократичнішій країні того часу. Социніанське віровчення, як і його культове втілення, вирізнялось толерантністю, відмовою від крайньої строгості

у поведінці і думці, формалізму, обмежень прав особи. У своєму вченні соцініани втілили ідеали, які були проголошені класичними протестантськими течіями, але залишились нереалізованими.

В Україні вільнодумне спрямування соцініанського вчення було не тільки несприйнятливим для розуміння основною масою населення. Це вчення вважали відвертим блюзнірством, паплюженням традицій і норм суспільного життя, викликом загальній моралі. Незважаючи на цілковиту підтримку феодалізму, його визнавали як небезпечну секту, здатну підірвати існуючу систему. Тому історична доля соцініанства в Україні цілком закономірна.

Список використаної літератури:

1. Гаррик А. История догматов [Електронний ресурс] / Гаррик Адольф // История христианства – 2001. – Режим доступу до ресурсу: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/dogmatika/Garnak_int.php (дата звернення: 01. 04. 2015). – Назва з екрану.

2. Грушевський М. Культурно-національний рух в XVI–XVII ст. [Електронний ресурс] / Михайло Грушевський // К.: Львів. – 1919. – Режим доступу до ресурсу: http://chtyvo.org.ua/authors/Hrushevskiy/Kulturnonatsionalnyi_rukh_na_Ukraini_v_XVI-XVII_vitsi/ (дата звернення: 12. 04. 2015). – Назва з екрану.

3. Кралюк П. На границе веры и разума: Социнианство на Волыни и Киевщине [Електронний ресурс] / Петро Кралюк // «Зеркало недели. Украина». – 2004. – Режим доступу до ресурсу: http://gazeta.zn.ua/SOCIETY/na_granitse_very_i_razuma_sotsinianstvo_na_volyni_i_kievshchine.html (дата звернення: 13. 04. 2015). – Назва з екрану.

4. Левицкий О. Социнианство в Польше и Юго-Западной Руси в XVI и XVII веках / Орест Левицкий // «Киевская старина». – 1882. – №4. – Режим доступу до ресурсу: <http://iht.univ.kiev.ua/library/kievskaya-starina/articles/1882/4> (дата звернення: 05. 04. 2015). – Назва з екрану.

5. Андреева М. «Суд розуму» Андрія Вишоватого [Електронний ресурс] / М. Андреева // «Київська старовина». – 1993. – № 1. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.ursr.org/ks/93/01/html/85.html> (дата звернення: 11. 04. 2015). – Назва з екрану.

6. Тимощук О. Соцініани на Волині [Електронний ресурс] / Ольга Тимощук // Історична Волинь. – 2009. – Режим доступу до ресурсу: http://istvolyn.info/index.php?option=com_content&task=view&id=1221&Itemid=25 (дата звернення: 12. 04. 2015). – Назва з екрану.

*Діана Лановюк
Студентка 4 історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: д. і. н., проф. І. І. Ярмошик)*

Історичні та політичні погляди М. Драгоманова (1841-1895)

Вчений-історик, філософ, політолог, економіст і фольклорист, педагог, громадський і політичний діяч, публіцист, видавець, людина, яка уособлювала цілу епоху в історії українського національно-демократичного руху другої половини ХІХ ст. – все це про Михайла Петровича Драгоманова. Він належав до плеяди фундаторів політичної ідеї європейської демократичної України, а його погляди залишаються надзвичайно актуальними і сьогодні – в часи, коли український народ торує нелегкий шлях до громадянського суспільства та правової держави.

Мета статті – дослідити історичні та політичні погляди М. Драгоманова та показати їх вплив на формування політичної та історичної думки українського народу.

Дослідники постаті М. Драгоманова і його поглядів на різних етапах історичного розвитку оцінювали їх по-різному. Початком формування історіографії з проблем політичних ідей та суспільних поглядів М. Драгоманова можна вважати той час, коли він став активно діяти як науковець, журналіст, людина творчої праці. Так, наприклад, за часів СРСР видатними дослідниками постаті Драгоманова були П.Сохань, О.Скакун, Р.Іванченко, а в часи незалежності України – Я.Грицак, О.Скакун, М. Молчанов, Т.Андрусак та інші.

Михайло Петрович виходець із родини дрібнопомісних дворян – нащадків старовинного старшинського роду. Родина Драгоманових берегла давні традиції козацької волелюбності. Його батько, Петро Якович – юрист за фахом, часто виступав захисником селян, а дядько – Яків Якимович, належав до дворянських революціонерів – членів таємного Товариства об'єднаних слов'ян. Саме в сім'ї були закладені основи світосприймання й світоглядні орієнтири майбутнього українського мислителя.

Великий вплив на формування його думки дала практика, яку він отримав перебуваючи за кордоном (трирічне наукове відрядження 1870-1873 рр.).

М. Драгоманов піднімав досить актуальну в наш час тему українсько-російських відносин. Постановка даної проблеми зустрічала незадоволення різноманітних суспільно-політичних груп і партій. Це незадоволення ставало джерелом протилежних по своїй суті звинувачень: українські націоналісти звинувачували його в москвофільстві і русифікації, російські радикали і революціонери вбачали в ньому українського шовініста, а поляки називали «московським агентом». Адже причиною подібних тверджень було прагнення не русифікації, а – європеїзації: «...я багато в чому поділяв прагнення та ідеї українських націоналістів, але багато в чому вони мені здавалися реакційними: я не міг поділяти їх зневаження російської літератури, яку вважав більш розвиненою, ніж українську, і більш наповненою загальноєвропейських інтересів...» [4, с. 44] Цим же настроєм пронизаний лист до В. Антоновича: «Ніхто більше мене не бажав би, щоб наші черпали культуру прямо з європейських джерел, а не московсько-петербурзьких водовозних бочок. Але,

на жаль, коли земляки... найменше читають європейські книжки, так виявляються меншими європейцями ніж канапи ...» [1, с. 103].

Центральне місце в суспільних поглядах М. Драгоманова посідає ідея поступу: вищого ступеня соціальної справедливості та духовної культури. Обґрунтування її вчений вважав найважливішим досягненням європейської науки. У своїй першій ґрунтовній праці «Малороссия в ее словесности» М. Драгоманов виявив себе як неординарний історик, з власною концепцією, що суперечила офіційній. Так, розпочавши оповідь із прадавніх часів, він доводить, що сучасний український народ – спадкоємець не лише козаків, а й державницьких традицій Київської Русі, Галицького князівства [2, с. 40-44].

Слід наголосити, що перебуваючи у еміграції, Михайло Петрович прагнув вивести український визвольний рух з загальноєвропейського контексту: зорієнтувати українську справу на взірць європейської науки і культури. Необхідною об'єднуючою умовою для асоціацій індивідів мислитель вважав національне, що «живе в людині». Національне, національність є сукупністю спільних людських ознак.

Щодо втілення своїх суспільних ідей у життя, то вчений виступав проти загальної соціальної революції, котра не могла б, на його думку, створити новий лад суспільного життя [3, с. 25]. Надія на соціальну революцію, вважав мислитель, веде у глухий кут. «Не революція, а еволюція» – було девізом М. Драгоманова. Новий суспільний устрій повинен органічно та поступово сформуватися із попередніх йому. Будучи прихильником європейського позитивізму та раціоналізму, беручи щонайактивнішу участь в інтелектуальному процесі в еміграції, М. П. Драгоманов невтомно досліджував та осмислював можливості реформування та розбудови існуючих суспільств, їх розвиток в соціальному, національному та економічному напрямках.

Ідеї цього суспільного діяча являли собою «суміш ліберально-демократичних, соціалістичних та українських патріотичних елементів з позитивістським філософським підґрунтям» [1, с. 122]. Внаслідок перебування за кордоном у вченого сформувався світогляд українського громадянства (федералістичного соціалізму). Майбутня держава уявлялася М. Драгоманову федерацією вільних громад, які б об'єднували людей на підставі спільних території та господарської діяльності й становили автономні національні одиниці. Для досягнення цієї мети він визначив три етапи: культурно-просвітницький, політичний (здобуття політичних свобод, запровадження конституції) та реформування соціально-економічних відносин [1, с. 65]. Слід зазначити, що ідея федералізму була не новою: першість у розробці проекту слов'янської федерації належала Кирило-Мефодіївському товариству (1845-1847 рр.). Проте заслугою М. Драгоманова стала детальна розробка даної концепції. Для Михайла Петровича федералізм – «це і засіб партійно-політичної організації, і етнополітичний принцип вирішення міжнаціональних суперечностей, і сукупність методів місцевого самоуправління, і конкретний варіант загальнодержавного політичного режиму, і модель для міжнародних відносин взагалі» [1, с. 264].

Найвагомішою тезою у межах федералізму була ідея національної та адміністративної децентралізації, генезу якої розглядав М. Драгоманов. Він прийшов до висновку, що «національні автономіські потяги виникали саме на ґрунті національного централізму». Вчений стверджував, що можливостям «московського централізму» на українській землі сприяє відсутність політико-адміністративних інститутів. Українські автономісти, на думку М. Драгоманова, повинні були пов'язати свою долю із земствами. Адже через автономію земську (громад, повітів, країн) могла б проявитись і автономія національна. Без політичної самостійності чи автономії не може бути й автономії національної [3, с. 27]. «Автономія політична і національна можлива й без державної відрубаності. От через те і я, не бачачи ґрунту для державного сепаратизму українського, бачу повну можливість політичної і національної автономії української на ґрунті земської автономії» [5, с. 17].

Михайло Драгоманов визначив серцевиною своєї політичної програми боротьбу за Конституцію. Замість самодержавства пропонувалася парламентська влада, Земський Собор як законодавчий верховний орган, право обирати до якого своїх делегатів мали б усі громадяни. Передбачалося введення місцевого самоуправління, розширення прав громадян і демократичних свобод, об'єднання в союзи, верховенство закону, незалежність суду, амністія політичних в'язнів. Шлях реалізації цієї мети мав проходити поступовими реформами знизу, еволюцією. Політична свобода утвердилася б поступово, шляхом розгортання рухів у провінціях, а не декретами центральної влади. Суть держави полягала не у формі її побудови, а в правах, якими наділені громадяни: у свободі слова, забезпеченні працею, свободі організації союзів і товариств, національній свободі, у загальному змісті правового статусу особи в даній державі, становищі націй. Окремі дослідники політичної спадщини М. Драгоманова вважають цього суспільного діяча творцем першої конституційної реформи, фундатором конституційної теорії в Російській імперії [4, с. 101].

Заслуга М. Драгоманова у сфері суспільно-політичній полягає в тому, що він першим дав демократії широку і ясну політичну програму, виразно пояснив російському суспільству сенс і значення конституційного ладу та прав особистості. Він став тим «каналом», через який в імперію інфільтрувалися ліберальні ідеї західноєвропейського зразка. У науковому середовищі останніх десятиліть ХІХ – початку ХХ ст. значного поширення набула еволюціоністська ідея цілеспрямованого, повільного, неухильного поступу суспільства, що часто-густо поєднувалася із соціалістичними уподобаннями. Подібний ідейний синтез не обійшов і М. Драгоманова (брошура «Рай і поступ»).

Отже, видатний український вчений зробив великий внесок у розвиток української політичної та історичної думки, показав шлях розвитку до демократії та європеїзації.

Список використаної літератури:

1. Вернадский Г. Начертания русской истории / Г. Вернадский . – М. : Абрис-пресс, 2004. – 368 с.
2. Дашкевич Я. Михайло Грушевський – історик народницького чи державницького напрямку? / Я. Дашкевич // Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури. – Львів, 2006. – №15. – С. 38-45.
3. Копиленко О. М. Грушевський про автономію і федерацію / О. Копиленко // Політична історія України в особах. – К, 1992. – № 4. – С. 23-30
4. Копиленко О. Політико-правові ідеї М. Грушевського і проблеми розбудови української державності: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук / О. Копиленко – Одеса, 1993. – 243 с.
5. Оглоблин О. Михайло Сергійович Грушевський. 1966-1934. / О. Оглоблин // Український історик. – К, 1966. – № 1-2. – С. 7-24.

Ірина Гончук
студентка 4 курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: д.і.н., проф. Ярмошик І.І.)

Культурно - освітня діяльність Українських Січових Стрільців на Волині

Феномен Українських Січових Стрільців – це яскрава сторінка соціального руху не лише в контексті національно-визвольних змагань, але й помітне явище в культурному житті України першої чверті ХХ століття.

Стрілецька творчість у галузі літератури і мистецтва ідейно й організаційно оформилася та розгорнула активну плідну діяльність у добу національно-визвольних змагань українського народу 1914-1923 рр., увійшла важливою складовою в історію української культури першої половини ХХ століття. Творчі здобутки літераторів, художників, композиторів і театральних діячів культурно-мистецьких установ Легіону Українських Січових Стрільців та Галицької армії стали вагомим чинником збереження національної ідентичності народу, піднесення його свідомості, виховання високих морально - бойових якостей борців за незалежну і соборну Україну. Водночас вони наклали відбиток на подальший розвиток національної літератури, образотворчого і музичного мистецтва, а також театру. В умовах бездержавності вони надихали нові покоління творчих сил України на примноження скарбниці української культури [4, с. 24].

Виришальне значення у цих процесах відіграло зародження, ідеологічне і національне оформлення на західноукраїнських землях січового стрілецтва. На його основі з початком Першої світової війни у серпні 1914 р. утворилася перша з часів Полтави добровольча українська військова формація – Легіон Українських Січових Стрільців (далі - УСС) під гаслами боротьби за незалежну соборну Україну. Він мав могутній інтелектуальний потенціал. За свідченням

команданта Кошу УСС отамана Никифора Гірняка, який зробив потужний внесок у згуртування творчої інтелігенції та організації центру духовного життя Легіону, серед старшин і стрільців було 38 % інтелігенції - недавніх громадсько-політичних діячів, педагогів, письменників, художників, композиторів, акторів львівського українського театру «Руська бесіда», студентів і гімназистів [4, с. 55-60].

У серпні 1914 р. Головна Українська Рада створила Центральну Бойову Раду, яка звернулася до уряду країни з проханням дозволити сформувати Легіон Українських Січових Стрільців. Невдовзі згоду було отримано. До УСС зголосилося 28 тис. юнаків та дівчат, але уряд обмежив чисельність легіону двома тисячами. Після великого обурення з боку стрілецтва, квоту було збільшено, але лише на 500 осіб. Вже наприкінці вересня стрілецькі сотні вступили в оборонні бої в районі Венецького та Ужоцького перевалів. На кінець 1915 р. Західна Волинь була окупована австро-німецькими військами. Тут було створено окрему територіально – адміністративну одиницю – Волинський округ з центром у Володимирі – Волинському. У зв'язку з тим, що населення Волині було вороже настроєне щодо австрійських солдатів, то йдучи на поступки українцям, військове командування прийняло рішення розмістити тут окремі підрозділи Українських Січових Стрільців. Перші стрільці прибули на Волинь восени 1915 року. Були відряджені підпоручник Дідушко, сотник Д. Вітовський, четар М. Саєвич і старший десятник М. Гаврилко, згодом до них долучилися інші. Згодом Легіонові УСС було дозволено проводити набір добровольців із Волині, а також закладати тут українські приватні школи та вести культурно–освітню роботу. З метою вербування добровольців в ряди австрійської армії на Волині організовано три комісаріати. Перший, на чолі з Д. Вітовським, у Ковелі, другий – з М. Саєвичем у Володимир – Волинському і третій – з М. Гаврилком у Луцьку [3, с. 11].

Основною роботою на Волині січові стрільці вважали культурно – освітню діяльність. Ця праця була досить складною і у зв'язку з тим, що майже вся місцева інтелігенція виїхала з відступаючими російськими військами, досить швидко у Володимирі-Волинському зосередились одні з кращих представників української інтелігенції, які прибули для роботи у місцевому комісаріаті УСС. Записом добровольців відав відомий археолог, історик мистецтва Йосип Пеленський. Згодом сюди прибули такі досвідчені діячі, як Л. Мишуга, Осип Назарук, Микита Угрин. Вони йшли з новим українським словом, проповідували живу українську визвольну ідею, ширили друковане слово, часописи, книжки, закладали товариства, хори, бібліотеки. З ентузіазмом зустріли стрільці дозвіл на відкриття на Волині українських шкіл, виборені українськими політичними партіями у Відні. На Волині до 1914 року були лише початкові російські школи та деякі єврейські. Переважна більшість населення була неписьменною: серед православних – 82%, католиків – 58%, євреїв – 49%. Активно розпочалась робота УСС у створенні «народних шкіл». Відомим шкільним організатором був четар УСС Микола Саєвич. Його стараннями з'явилося на Волині багато українських шкіл. Спочатку вони були невеликі,

однокласні, в яких викладали переважно самі стрільці. О. Цинкаловський пише, що за короткий час організовано 61 українську школу куди мало ходити 3515 українських дітей. За іншими даними в 1916 році на Волині стрільцями створено 46 сільських шкіл, в яких навчалося понад 800 селянських дітей. Всього до літа 1916 р. було відкрито понад 50 початкових і дві семикласні школи. Серед вчителів – місцеві жителі, серед яких був і майбутній історик, краєзнавець Олександр Цинкаловський. Велику допомогу розвитку освіти на Волині надавало «Бюро культурної помочі для українського населення окупованих земель» у Львові, яке очолював молодий тоді історик Іван Крип'якевич. Разом з «Педагогічним товариством» у Львові «Бюро» взяло на себе оплату проїзду і праці вчителів, вислало на Волинь кілька груп кваліфікованих педагогів, серед яких були: Савина Сидорович, Іванна Пелянська, Гайдучівна, Михайлина Мудрицька, Іванна Бігунівна, Михайлина Мокрецька, Володимира Волянська [3, с. 12-14].

Отже, Українські Січові Стрільці зробили вагомий вклад у культурно-освітню діяльність на Волині. Створені для військових завдань, вони не забували і про інші аспекти життя, за що позитивно сприймалися населенням.

Список використаної літератури:

1. Войтенко А.Б., Іващенко О.М., Кузьмін О.С. Житомирщина: Історичний нарис. Навчальний посібник / А. Б. Войтенко, О. М. Іващенко, О. С. Кузьмін // Житомир: «Полісся», 2003. - 272 с.
2. Кузьменко Т.Г. Літературно-публіцистична та пісенно-поетична спадщина Українських Січових Стрільців / Т.Г. Кузьменко // Українська культура в контексті сучасних наукових досліджень та практичних реалій: зб. матеріалів Міжнарод. науково-практ. конф. – К. : ДАКККіМ, 2007. – С. 48-50.
3. Кузьменко Т.Г. Педагогічна та освітня діяльність Українських Січових Стрільців на Волині / Т.Г. Кузьменко // Вісник КНУКіМ. – Вип. 3. – К., 2005. – С. 11-14.
4. Лазарович М. Культурно-просвітницька діяльність Українських Січових Стрільців у роки Першої світової війни / М. Лазарович. – Тернопіль: Тайп, 2003. – 114 с.

*Тетяна Паламарчук
студентка 4 курсу історичного факультету
Житомирського державного
університету імені Івана Франка
Науковий керівник: проф. Ярмошик І. І.*

**Розвиток преси на території України та Російської імперії в період
української революції 1917-1920 рр.**

Історія преси початку ХХ століття має чимало «білих плям», особливо це стосується періоду Української революції 1917-1920 рр. Адже ні для кого не секрет, що саме тоді відбувалося відродження і становлення української національної духовності. Це суперечило інтересам радянської політики. В результаті цього чимало українських видань просто замовчувалось, а історія преси набувала характеру, потрібного партійним можновладцям.

Падіння царату і скасування царської цензури відзначилися в історії преси міцним зростанням кількості періодичних видань, що відбивали інтереси та політичне життя революції. В даній статті спробуємо проаналізувати розвиток преси на території України протягом 1917- 1920 рр.

У Російській імперії перші видання з'явилися під час революції 1905-1907 років. То був період великих соціальних потрясінь: поразка у російсько-японській війні, Кривава неділя, повстання на броненосці «Потьомкін», остаточна втрата робітниками віри в «доброго царя». Саме ці історичні події дали серйозний поштовх розвитку журналістики.

Новий зріст активності у пресі відбувся вже у період 1917-1920 років [5]. Після подій в Петрограді 1917 року одразу в Російській імперії починає виходити газета «Русския Ведомости». Газета висвітлювала події 1917 року в Російській імперії, писала про падіння старого режиму, події в Петрограді та Москві. Детально висвітлювала кожну із подій, аналізувала хід дій, але часто замовчувала революційні факти.

Із приходом Леніна до влади, країна поринула в вир подій, які згодом назвуть «побудова соціалізму». Починаючи із 1917 р., в Російській імперії активно виходять робочі газети. Серед таких була газета «Рабочий». Основну увагу газета приділяла робітникам, революції робітників. Типовими були рубрики «К гражданам России», «Да здравствует революция рабочих, солдат и крестьян». Лозунгом газети було «Мира! Хлеба! Земли!».

Зі створення УЦР, у 1917 році в Російській імперії друком починає виходити газета «Правда», яка перемогла більшовиків і вступила в протиріччя із урядом Центральної Ради в Києві. Для останньої це потягло за собою негативні наслідки.

За тріумфачію побудови соціалізму в Російській імперії активно взялась газета «Известия», яка наголошувала на тому, що соціалістична революція – це початок чогось нового. Також видавалась газети для українських робочих. Серед таких була газета «Радянська Нива», яка характеризувала події української революції 1917-1920 рр., критикувала існуючу владу [4].

Особливої популярності в цей період набуває профспілкорова преса. Основа профспілкової преси була зосереджена в Одесі. У 1917 році Одеса увійшла до складу УНР. Згодом ця територія опинилася в руках більшовиків, які контролювали всі сфери життя, в тому числі періодику. Насамперед, це п'ять профспілкових видань Одеси: «Одесский печатник», «Молот», «Одесский союз врачей», «Бюллетень профессионального движения г. Одессы», «Профессиональная жизнь». Всі вони видавались російською мовою.

Першим із цих видань був «Одесский печатник». Політична позиція журналу формується поступово. Із першого номера (від 10 жовтня 1917 року) можна зрозуміти, що непримиренним ворогом друкарів є генерал Денікін та інші білогвардійські керівники, які воліли повернути монархію. Одразу ж наголошується на тому, що треба відстоювати завоювання Лютневої революції.

Другий номер, який вийшов 10 листопада 1917 року, тобто незабаром після Жовтневої революції, майже ніякої реакції на цю подію не має. Більш того, в номері ще раз підкреслюються досягнення саме Лютневої революції.

Шостий номер (від 15 травня 1918 року) виходить через два тижні після приходу до влади Скоропадського, коли з'являється ще один об'єкт для негативної оцінки. Преса гостро критикувала дії уряду Скоропадського. Часто вдавалась до перебільшення тих чи інших подій [3].

Журнал «Молот» почав виходити у 1917 році. Перший номер журналу вийшов 23 грудня 1917 року — час прискореного зростання впливу більшовиків в Одесі, їх військового наступу на південь України, який виявився у захопленні міста 17 січня 1918 року. У композиційному плані «Молот» можна поділити на дві частини. Перша з них містила вірші та оповідання під рубрикою «Беллетристика». Друга частина, яка по суті і є головною, має більш прозаїчну назву — «Статті». Як і в інших профспілкових виданнях, приблизно половину обсягу журналу займають звіти різних установ: спілок, рад, конференцій. Провідним питанням, навколо якого об'єднується більшість матеріалів журналу, є питання робітничого контролю над промисловістю.

Останній номер журналу датований лютим 1918 року. Таким чином, «Молот» проіснував протягом всього періоду панування більшовиків в Одесі.

1920 рік був багато в чому поворотним в історії Одеси. Саме в цьому році 7 лютого більшовики остаточно захопили місто. Поступово стало налагоджуватися мирне життя. Таким чином, 1920 рік умовно можна поділити на два періоди: до приходу більшовиків і після.

Одним із видань була газета «Профессиональная жизнь». Перший її випуск з'явився 22 березня 1920 року. Це був регулярний щотижневий випуск, який продовжував своє існування до 1925 року. Впродовж 1920 року газета вийшла 43 рази, кількість шпальт у ній варіювалася від двох до шести. Змінювався і склад редколегії. Газета складалася з двох частин: у першій містились значні за обсягом матеріали, у другій друкувалися різноманітні звіти про діяльність профспілкових конференцій та інформаційні замітки [6].

На території Української держави розвиток преси відбувався дещо в іншому руслі. Зі створення Української Центральної Ради активізується процес становлення української періодики.

Саме тоді розпочалося видання перших україномовних видань. Серед таких були «Вісті з УЦР», які містили в собі досить цікаву інформацію для населення і не тільки. Розглядаючи виникнення та формування «Вістей з УЦР», можна зауважити, що до революційних подій 1917 р., українська преса не мала аналогів таких урядових видань. На жаль, часопис не повідомляє ні прізвища редакторів, ні складу редакційної колегії, а містить тільки підписи.

Три перші номери «Вістей з УЦР» виходили під назвою «Вісті з УЦР у Києві», а вже з четвертої частини виходили без приписки «у Києві». Усі публікації мали авторський підпис.

У період Української Народної Республіки було створено Прес-бюро, яке відіграло помітну роль у розвитку видавничої справи. Воно ставило перед собою ясні та зрозумілі цілі. Також в цей період почали виходити «Вісник Генерального Секретаріату», який на своїх сторінках вмщував інформацію про діяльність уряду, повідомлення з етнічних земель та фронту [1].

За період існування Гетьманської держави П. Скоропадського було здійснено спробу реорганізувати видавничу систему. Зокрема в цей період починає виходити «Державний Вісник», який на своїх сторінках торкався питань державного будівництва України. Було створено «Українське Телеграфне Агентство», що мало свій друкований орган – «Бюлетень УТА». Завдання, що стояли перед виданням були очевидними: сформувати позитивну для гетьманського уряду громадську думку в країні, створити позитивний імідж України на міжнародній арені, де Україна знаходилась між Антантою та Центральними державами. Урядовій пресі не вдалось виконати жодне з цих двох завдань, зокрема через брак часу.

Після повалення влади Гетьманату до влади прийшов уряд Директорії УНР, який намагався повернути пресову політику на свою сторону. Особливо гостро в цей час постала проблема цензури, яка висвічувалась на сторінках видань. Було створено Цензурний комітет, очолюваний міністром преси О. Назаруком, який займався цим питанням. За період Директорії УНР було створено Управління у справах друку, Інформаційне бюро. Основними виданнями були «Вісник УНР» та часопис «Новина», які подавали інформацію про стан справ на той час. Про більшу увагу до інформаційно-пропагандистської діяльності з боку урядів УНР після повалення гетьманської влади свідчить створення як Управління преси і пропаганди, так і Комітету у справах друку, який здійснював цензуру, цим займалось керівництво корпусу Січових стрільців [2].

Періодика – це потужна зброя у руках того, хто знаходиться при владі. Порівнюючи розвиток преси на території двох держав, варто сказати про те, що преса періоду 1917-1920 років відіграла велику роль. За допомогою періодичних видань, газет, журналів влада скеровувала громадську думку. Після подій в Петрограді активізуються періодичні видання. Це стосується газет, журналів та ін. Починаючи із 1917 року в Російській імперії друком виходять одна за одною газети, які вітали революцію в Росії, прихильно ставились до побудови соціалізму. Так само відбувалось і на українській видавничій ниві. Зі створенням Центральної Ради та подальших українських урядів пресова політика зазнає активного розвитку. Газети вітали українську революцію, бо вважали, що це зміни на краще. Але варто зауважити про те, що кожна із держав «перетягувала канат на себе», тим самим критикуючи владу одна одної. Більшовики із великою недовірою ставились до українських урядів,

українська влада гостро критикувала дії більшовиків. Це так звана «інформаційна війна», витоки якої сягають подій 1917-1920 рр.

Таку ж саму тенденцію можна спостерігати і на сьогоднішній день, коли кожна із держав намагається показати своє бачення стану речей. Часто вони вдаються до перебільшення, приписуючи та нав'язуючи політику, яка диктується зверху. Так було і в період української революції 1917-1920 років. Українські уряди всіляко відстоювали свою позицію на видавничій арені, в той час, як уряд Російської імперії диктував, що і коли писати, що замовчувати, а що критикувати. Особливо гостро критикували українську владу, яка намагалась покращити становище в державі.

Список використаної літератури:

1. Богуславський О. Інформаційно-пресова діяльність Центральної Ради та українських урядів 1917–1920 років / О Богуславський. – Запоріжжя, 2003. – 236 с.
2. Бойко Н. Сергій Єфремов – представник української політичної еліти початку ХХ століття (нарис політичної біографії) / Н. Бойко // Людина і політика. – Київ. – 2001. – №3. – С. 14.
3. Владимиров В. Історія української журналістики (1917–1997) / В. Владимиров. – Луганськ, 1998. – 244 с.
4. Крамаренко С. Старая библиотека [Електронний ресурс] / С. Крамаренко – Режим доступу до ресурсу: <http://oldtime.net.ua/газеты-и-журналы-1917-1920х-годов/> (дата звернення: 14. 01. 2015) – Назва з екрану.
5. Крупський І. Національно-патріотична журналістика України (друга половина ХІХ ст. – перша чверть ХХ ст.) / І. Крупський. – Київ, 1995. – 232 с.
6. Самойлов Ф. Одеса на зламі століть (кінець ХІХ — початок ХХ ст.) / Ф. Самойлов, М. Скрипник, О. Ярещенко. – Одеса, 1998. – 254 с.

*Валентина Погребняк
студентка 5 курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
Імені Івана Франка
Науковий керівник: д. і. н., проф. І.І. Ярмошик*

Часопис «Киевская старина» та його роль у розвитку української історичної науки наприкінці ХІХ ст. – поч. ХХ ст.

Всеохоплюючі процеси національно-культурного відродження, що набули в незалежній Україні незворотного характеру, супроводжуються зростанням інтересу до загальної історії нашої держави. Лише глибоке і всебічне вивчення конкретного, специфічного дає можливість історії як науці дійти узагальнень, вивчити спільне, розкрити закономірності історичного

процесу. З огляду на це, велика увага приділяється вивченню першого національного науково-історичного щомісячника «Киевская старина» (1882-1906), який виходив здебільшого російською мовою, і лише у 1907 році був перетворений на українськомовну «Україна» [3, с. 34].

Відверто ж втручатися у політичне життя, як це впливало з самої назви часопису та його програми, журнал не міг - «умови часу не дозволяли журналові мати чітку громадську фізіономію». Та це не означало, що він уникав сутнісних питань. Щоправда, робилося це у прихованій формі, адже, як обіцяла редколегія у зверненні до читачів (1883 р.), вона намагатиметься «наблизити старину до розуміння сучасного читача і висвітлити нинішнє за допомогою історичного висвітлення минулих доль півдня Росії».

Відображаючи історію і традиції України, часопис «Киевская старина» наполегливо втілював думку про право нації на розвиток своєї культури. Національні проблеми на її сторінках вирішувалися за допомогою об'єктивних наукових методів. Характерною особливістю публікацій стала їхня національна спрямованість: чи це стосувалося документів та діяльності видатних осіб давніх часів, чи розвитку освіти й красного письменства, чи становлення українських родоводів та наукових підвалин.

Історії видання «Киевской старины» та комплексному аналізу її матеріалів присвячено кілька спеціальних наукових досліджень, у тому числі дисертаційних. Вивчалися та продовжують вивчатися різні аспекти багатогранної діяльності «Киевской старины», її внесок у розширення джерельної бази історії України, у розвиток історичної науки, етнографії, фольклористики, літературознавства.

Важливе значення «Киевской старины» в науковому та літературному процесі кінця XIX – початку XX ст. є сьогодні загальновизнане. Впродовж чверті століття журнал не тільки виконував роль наукової установи, яка значною мірою спрямовувала розвиток в Україні гуманітарних наук, але й був помітним явищем громадського життя України, осередком національно-культурного руху [9, с.5].

Біля витоків «Киевской старины» стояли провідні українські вчені, цвіт української інтелігенції – В. Антонович, О. Лазаревський, М. Петров, О. Кістяківський, О. Левицький, І. Каманін, П. Житецький та ін. Більшість із них належали до Київської Старої громади – культурно-освітньої організації української інтелігенції, основний зміст діяльності якої полягав у поширенні знань серед народу, в розвитку української мови, літератури, вивченні історії та етнографії і був спрямований на відродження української нації.

У виданні «Киевской старины» брали участь понад 450 авторів та кореспондентів. Автори журналу були представниками різних наукових шкіл, однак переважна більшість найближчих його співробітників сформувала своє наукове кредо в стінах Київського університету. Закінчили цей навчальний заклад три з чотирьох редакторів «Киевской старины» - О. Лошкевич, В. Науменко та Є. Кивлицький (Ф. Лебединцев був вихованцем Київської духовної академії).

За нелегких умов працювали співробітники часопису: цензура в усьому вбачала прояви українського сепаратизму. Було заборонено навіть вживати такі слова, як “Україна”, “Січ”, “козак”, “москаль” (у значенні солдат) та ін. Особливої ж немилості в цензурі, крім самого змісту українського тексту і теми публікації, зазнало вживання в українських текстах літери “і”. Ця літера дуже дратувала шовіністичну газету “Киевлянин”: “Добиваясь правительственных субсидий редакции “Киевской старины,” следовало бы, по крайней мере, употреблять общерусское правописание, а не “нелепую кулишовку”, не придерживаться “жаргонной терминологии наших украинцев”.

У результаті київська цензура в особі її керівника Луки Рафальського отримала від нового начальника Головного управління у справах друку, що знаходився в Санкт-Петербурзі “Феоктистова директиву” - “гнать из журнала букву “і” во что бы то ни было” - відповідно до указу 1876 р. “о единообразии” українського та російського правописів [11, с. 110].

Перший редактор “Киевской старины” Феофан Лебединцев у одному з листів писав: “Головному переслідуванню підпало “і”, а без нього не можна обійтися. Доходить до нісенітниць. У рецензії на “Покуття” було сказано: “...у мові гуцулів та підгорян літера “о” переходить в “і” в словах односкладових, наприклад, “кінь”, “віл” та інші, і знову повертається на місце, коли те саме слово набуває більше складів...Цензор залишив “і” тільки в правилі, а в прикладах викреслив і поставив “й”, тобто те, чого немає в правилі”.

Взагалі цензура не тільки викидала ті чи інші праці, а й краяла їх часто-густо так, що редакції доводилося самій зрікатися таких пошматованих творів. “Що виробляє цензор, одному Богу відомо, - писав Феофан Лебединцев до А. Бичкова, директора Санкт-Петербурзької публічної бібліотеки, - я викидаю і ці статті, й окремі речення, інші зовсім притримав - нічого не помагає”.

Незважаючи на шалений тиск з боку офіційної влади, “Киевская старина” усіяко намагалася піднести престиж української мови. З цією метою у 1895 році за редакцією В. Науменка та Є. Тимченка вийшов “Малорусский словарь”. Керуючий міністерством внутрішніх справ дозволив розіслати словник як безплатний додаток до журналу за 1886 рік. Результатом активних дій В. Науменка стало отримання у 1897 р. дозволу на публікацію в місячнику художніх творів рідною мовою та заснування української друкарні; а ще через два роки був відкритий ще один національний осередок - книгарня “Киевской старины”. З початком ХХ століття цензурна практика трохи пом'якшала і дозволяла дещо друкувати українською мовою або ж аналізувати мовознавчі матеріали.

У переліку видатних заслуг варто згадати авторів і співробітників “Киевской старины” В. Антоновича, М. Костомарова, М. Стороженка, П. Житецького, І. Житецького, Д. Багалія, М. Петрова та ін. Серед найбільших авторитетів у галузі українознавства того часу в списку не були представлені лише політичний емігрант М. Драгоманов та бунтівний П. Куліш, постаті яких вважали надто “одіозними”, від них “попахивало душком малорусского сепаратизма”. Тож заслуга “Киевской старины” в тому, що вона зберегла

українську історію та культуру “незасміченими”, дбала про їх незалежний розвиток і утвердження, залишаючись упродовж чверті століття єдиним друкованим органом національної думки у під російській Україні. Окрім цього, з часу існування місячника українська журналістика вже не мала “білих плям”, адже з'явилися видання, які репрезентували українство та формували його національну свідомість. “Киевская старина” була якраз тим виданням, що символізувало думку, висловлену Є. Чикаленком: “Найчистішим і єдиним живильним джерелом розвитку національних ідеалів була і є мова... Саме у ній нація закодовує свою історію, багатотисячлітній досвід, здобутки культури, світоглядні ідеї, свою самобутність” [7, С 76].

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського зберігає у своїх фондах повні комплекти «Киевской старины» та довідкові видання до журналу. Ювілейна виставка пропонує фото співробітників видання, покажчики «Киевской старины», ілюстрації цього журналу [8].

Таким чином, «Киевская старина» викликаючи протягом усього періоду існування інтерес до себе з боку як науковців, так і пересічних українців, стала унікальним явищем в історії української культури з точки зору кількості опублікованого матеріалу, його тематичної різноманітності, числа залучених дописувачів, поставлених проблем та масштабу впливу.

Список використаної літератури:

1. Антонович М. «Киевская старина»: з приводу ювілеїв / М. Антонович // Український історик. – 1983. – № 2 – 4. – С. 12-13.
2. Волошенюк О. Журнал «Київська старовина» на початку ХХІ ст. / О. Волошенюк, С. Дьома // ОсвітаУкраїни. – 2001. – № 32. – С.7-12.
3. Волобуєва А. Журнал «Киевская старина» у відстоюванні української мови / А. Волобуєва // Наукові записки. – 2002. – Т. 7. – С. 34 – 37.
4. Дорошенко Д. Огляд української історіографії / Д. Дорошенко. – Прага, 1923. - 219 с.
5. Ефремов С. Рец. на: Систематический указатель журнала «Киевская старина» (1882-1906). Издание Полтавской учёной архивной комиссии. Составлен членами комиссии: И. Павловским, В. Щепотьевым, А. Явойским и Б. Чигринцевым / С. Ефремов // Украинская жизнь. Полтава. – 1912. – Кн. 2. – С. 28-41.
6. Забіяка І. Матеріали журналу «Киевская старина» – першоджерело і привід для роздумів (постановка проблеми) / І.Забіяка // Вісник Київського національного університету. Журналістика. – 2004. – № 12. – С. 15-22.
7. Забіяка І. Журнал «Киевская старина»: вчора, сьогодні, завжди / І. Забіяка. // Наукові записки. – К.: Інститут журналістики, 2001. – Т. 3. – С. 74 – 77.
8. «Киевская старина» – історія крізь століття [Електронний ресурс]. - Режим доступу :<http://www.nbuv.gov.ua/node/184>

9. Кіян О. З історії видання «Киевской старины» / О. Кіян // Київська старовина. – 1996. – № 4 – 5. – С. 4 – 10.
10. Костомаров Н. Киевская старина / Н. Костомаров // Новое время. – 1882. – № 2212, 2442, 2449.
11. Кучинський М. «Киевская старина» – це моє третє дитя / М. Кучинський // Київська старовина. – 1995. – № 3. – С. 107 – 112.

*Яна Запольська
студентка 4 курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
Імені Івана Франка
науковий керівник: д. і. н., проф. І. І. Ярмошик*

Історична основа роману Генріка Сенкевича «Вогнем і мечем»

«Вогнем і мечем» – роман видатного польського письменника Генріка Сенкевича (1846-1916). У ньому відтворено складні польсько-українські взаємини часів Хмельниччини. Мета статті – дати характеристику твору з історичної точки зору та дійти висновку чому роман зустрів гостру критику в українському суспільстві.

Публікація роману відбувалася у складні для Польщі часи бездержавності та роздробленості. Можливо, тому він був сприйнятий основною масою поляків на хвилі шовіністичної ненависті до українського козацтва, як до основного, на їхній погляд, чинника падіння Речі Посполитої, її знесення, після якого вже не міг здійснитися задум «Великої Польщі від моря до моря», та й взагалі, Польща вже не могла предстати перед світом як могутня наддержавна, якою вона на початку XVII ст. справді була. Роман «Вогнем і мечем» спричинив різкий спалах польського націонал-шовінізму, запалюючи шляхту на боротьбу за відродження Польщі [2, с. 13].

Природно, що тогочасна українська критика сприйняла появу цього роману з обуренням. Одним із перших рішуче виступив проти викривлення Сенкевичем історичної правди та нагнітання ворожнечі між двома народами український науковець і публіцист Володимир Антонович, що засвідчено його статтею «Польско-русские отношения XVII в. в современной польской призме», опублікованій у п'ятому журналі «Киевской старины» за 1885 рік. Таку ж позицію зайняв письменник О. Маковей, публіцист І. Мовицький та інші. Досить критично поставився до історичної правдивості цього твору і відомий польський письменник Б. Прус, якого підтримали кілька інших діячів культури, зокрема, П. Хмельовський. Проте найчіткішу і обдумливішу позицію зайняв польський історик Ольгерд Гурко, який, по-перше, закликав не перебільшувати значення цього твору у визначенні суті польсько-українських національних взаємин, а по-друге, пояснював, що, працюючи над романом, Г. Сенкевич виходив не зі свого власного упередженого ставлення до українців

та козацтва, а з недостовірних фактів, якими наповнювали вітчизняну історію давні хроністи та сучасні дослідники. Як би там не було, а пристрасті навколо прочитання цього твору поляками й українцями, витлумачення його задуму, ідеї та долі історизму час від часу спалахують і в наші дні [1].

Та попри критику таких поважних осіб, роман Г. Сенкевича і надалі залишався найпопулярнішим твором серед широкого кола польських читачів. Щоби примирити польський читацький загаль та українську спільноту, 1934 р. Ольгерд Гурка, єврей-викладач із Золочева, учень відомого польського історика Людвіка Кубалі видає працю «Вогнем і мечем» та історична дійсність». Він ставить питання: хто ж винен у тому, що таким непривабливим постає образ українця зі сторінок роману Г. Сенкевича? І тут же дає відповідь: хто завгодно — тільки не автор «Вогнем і мечем». Так, у романі є неточності, але письменник не мав жодних упереджень щодо України та українців. А причина неточностей полягає в тому, що Сенкевич використав тенденційні праці історика Л. Кубалі, які грішать багатьма перекрученнями історичних фактів [3, с. 141].

Своїх героїв, як вигаданих, так і історичних, письменник формує за традиційними зразками: видатний достойник, захисник батьківщини (Вишневецький), король, який уособлює велич держави (ідеалізований Ян Казимир), та лицарі «на варті Речі Посполитої»: Скшетуський, Володийовський, Підбип'ятка тощо. Ці герої були змодельовані згідно з епічними стереотипами та, водночас, настільки наочно й дотикально, що читач із легкістю ідентифікує себе з цими носіями універсальної ідеї роману — «польськості» та польської ідентичності [4, с. 24]. Національну свідомість тогочасних поляків, розділених кордонами різних держав, об'єднували чинники, почерпнуті із лицарсько-шляхетської етики: обов'язок боротьби за волю та цілісність батьківщини, захист прав шляхетського стану, вірність правомочному володареві та релігійність [3, с. 139].

Козацько-селянська маса окраїнних земель Речі Посполитої зображена у романі як темне і кровожерливе збіговисько, а от для представників тієї станової спільноти, якою була шляхта, українність чи русинськість не є однозначно негативною рисою (напр., для Адама Киселя, Хмельницького чи того ж Яреми Вишневецького). І саме в такому ключі потрібно розуміти трактування козацької війни як громадянської (*bellumcivili*), у якій один проти одного виступили діти однієї матері (*eiusdemmatris*), тобто Речі Посполитої. І саме із сарматської точки зору Б. Хмельницький виглядає зрадником — цього шляхетського «народу» та держави, яка забезпечувала йому «золоту вольність» та певний внутрішньостановий демократизм [2, с. 12].

Однією з найцікавіших постатей у творі для нас є князь Ярема Вишневецький. У романі «Вогнем і мечем» він виростає в найбільш епічну й монументальну, навіть дещо абстрактно-тенденційну та майже символічну постать. Він уособлює ідею польської державності і непорушності влади, вірності батьківщині і її політиці XVII століття.

Історичному Вишневецькому були притаманні типові риси й вади «кресової» магнатерії: владність, егоїзм, амбітність, запальність, зухвалість і непомірна гордість, яка межує з пихою. Його твердий характер виявлявся не тільки в жорстокому придушенні бунтівних козаків, «залізний князь» міг збройно нав'язати свою волю сейму (у справі про Гадяч), змушував рахуватися з собою гетьманів і короля. Але Сенкевич намагався показати, як задля блага батьківщини, перед лицем загрози від «внутрішнього» ворога Ярема стримує свій егоїзм і амбіції, так що навіть жорстокість «виправдовується» вищою метою [1].

Отже, роман «Вогнем і мечем» становить значний інтерес для українського читача перш за все тому, що «історичним тлом» для розвитку любовної інтриги слугують події на Україні XVII століття – Визвольна війна Богдана Хмельницького – яку в польській історіографії звикли називати «козацькими війнами». Навіть В. Антонович визнавав, що «автор доволі ретельно вивчив зображувану епоху; великих фактичних помилок та неточностей він уникнув». З українським істориком у цьому плані досить солідарними є історики польські. Однак у художньому світі роману до історичного часопростору вписаний часопростір міфічний. На міфічному рівні роману об'єктивний історичний час перетворюється на апокаліптичні часи. У просторі географічному події відбуваються на порубіжжі Речі Посполитої, а у просторі міфічному – на краю землі, точніше світу людей. Бастіоном цивілізації на помежів'ї з пеклом дикості є «лубенська держава», у якій «справжнє життя розквітло тільки під залізною рукою князя Яреми» [4, с. 89].

По інший бік від цієї уявної межі світів стоїть військо Хмельницького з його ірраціонально-жорстокою поведінкою, яку оповідач пояснює «спрагою крові та вбивств», «звірячою природою» народу. На сторінках роману козаки, пливучи за стихією терору, винищують невинних і беззбройних усіма видами смертей, «допускаються найдикішої жорстокості», упиваються кров'ю та вбивствами. І якщо на історичному рівні їхні ватажки, як Хмельницький, Богун, Кшечовський, належать до того ж світу людей, що й Вишневецький, міфологізація опускає їх у царство дикості.

Список використаної література:

1. Антонович В. Польско-русские соотношения XVII в. в современной польской призме (По поводу повести Г. Сенькевича «Огнем и мечем») [Електронний ресурс] / В. Антонович // Електронна бібліотека давньої української літератури «Ізборник». – Точка доступу: <http://litopys.org.ua/anton/ant05.htm>
2. Васьків М. Світло і тіні Генріка Сенкевича / М. Васьків // День. – 2012. – №229. – С. 11-15.
3. Радишевський Р. Література та історія в романі "Вогнем і мечем" Генріка Сенкевича / Р. Радишевський // Українська полоністика. – 2005. – №2. – С. 134-148.

4. Рудницький Ю. Ієремія Вишневецький: спроба реабілітації / Ю. Рудницький. – Львів, ЛА «ПІРАМІДА», 2008. – 300 с.

ІДЕЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ У СЛОВ'ЯНСЬКИХ КРАЇНАХ

Олександр Фещук
студент 3 курсу історичного факультету
Житомирського державного університету імені Івана Франка
Науковий керівник: к.і.н., старший викладач Маркевич О.В

Білоруські народники як творці національної ідеї

У слов'янських країнах XVIII-XIX ст. пов'язується з періодом національного Відродження. На кожній території національні концепції мали свої особливості. Завдання цієї розвідки полягає у висвітленні ідей народництва у білоруській історіографії, визначенні основних представників, їх поглядів, а також охарактеризувати періодичні видання.

На території Білорусії наприкінці XIX ст. створювалися молодіжні гуртки з різною ідеологічною спрямованістю. Особливо популярними були ті, які виступали з народницьких позицій. Один з таких гуртків був створений в Слуцькій гімназії, який перевів на білоруську мову і видав 1885 р. твір під назвою «Дзядька Антон, або Гутарка аб усім чиста, што баліць, а чаму баліць – ня ведам». Останній поєднував агітаційну публіцистику і мистецьку прозу. В творі йшлося про складне соціальне становище, неосвіченість населення, витрати на утримання царської армії, чиновників. У творі присутні заклики приєднатися до тих, хто виступає проти царя.

Поступово ідеї народництва стали поширювались серед молоді, яка приїжджала з Білорусії на навчання в Росію, особливо в Петербург і Москву та створювала там так звані «земляцтва», які об'єднували студентів на територіальних засадах, незалежно від їх національної приналежності. Організований гурток в Москві у 1891 р. легально видав білоруською мовою «Сигнал» В. М. Гаршина.

Незважаючи на появу вищезазначених робіт, чітко виражена національна ідея у XIX столітті на території Білорусії ще не була сформульована. Більш чітка програма викладена у «Листі про Білорусію», автор якого був підписаний Данило Боровик, нелегально виданому 1881 р. У ньому відзначалося що до XV ст. білоруський народ жив самостійним життям і лише посилення влади Польщі призвели до політичних, культурно-релігійних утисків, почалося ополячення. З приходом до влади Російської імперії ситуація не покращилась, а після поразки Січневого повстання (1863 р.) розпочалася посилена русифікація білоруського народу.

Поширювались і інші праці. Так, в одному з номерів журналу «Гомін», точна дата виходу якого невідома, але серед учених поширена думка про лютий або березень 1884 р., було опубліковано статтю «Заклик до білоруської інтелігенції». В ній повідомлялося, що «білоруський народ, як нація

плебейська, чекає появи своєї інтелігенції». Тобто саме інтелігенція мала закласти фундамент національної свідомості.

Білоруські народники відзначали унікальність Білорусії через відображення особливостей клімату, географічного розташування, господарства, менталітету, відмінності національних інтересів, а особливо – мови. На їх думку білоруська мова має «право на громадянство», так як російська та «малоросійська», тобто українська.

У першому номері журналу «Гомін» білоруси були представлені як одна з народностей, що населяють Російську імперію, що зазнала спочатку полонізації, а пізніше русифікації. У інших підкреслювалася відмінність білорусів від поляків, росіян, українців і з огляду на минуле Великого Князівства Литовського – від литовців. Автори журналу твердили, що білоруський народ походить від слов'янських племен, таких як кривичі та дреговичі.

В другому номері журналу «Гомін» вони визначили себе як «соціалісти-білоруси» та порівнювалися з «Народною волею», висували ідеї федералізму. Народники також обґрунтовували погляди про економічну, громадянську і політичну самостійність народу. Велике значення в боротьбі за соціальну і національну свободу автори також приписували інтелігенції. На думку самих народників, білоруська інтелігенція за своїм походженням близька народові і повинна виражати і представляти його інтереси.

Авторами ж самого журналу «Гомін», на думку С. Х. Олександровича, були студенти Петербурзького університету Хаїм Ратнер і Олександр Марченко. Вони видавали журнал і нелегально розповсюджували його. Особливу увагу потрібно звернути на їх походження та соціальне становище: вони не були ні католиками, ні дворянами і не підпадали впливу «ополячення» [3].

Відправною точкою білоруського народництва стало створення «Дудки білоруської». Ця книга була видана в Австро-Угорщині і нелегально перевозилась через кордон. Як зазначав академік, видатний білоруський і російський мовознавець Юхим Федорович Карський (1860-1931 рр.): «ця книга дала поштовх білоруському народному рухові». Сам Ю. Карський вважав, «що якщо не має мови, то не має народу». Тому учений взявся за утвердження білоруської мови як основної на території Білорусії. Він вважав, що з мовою відроджується і сам народ в культурному, громадському і політичному плані. Згодом змінив свою думку і виступав на позиціях, що російська мова і білоруська схожі за своєю структурою, а тому не потрібно її виділяти. Ще однією працею в дусі народництва є його фундаментальна робота «Білоруси» у трьох томах (1903-1922 рр.), в якій вперше науково обґрунтовував національну самобутність білорусів як окремого слов'янського народу [2].

Найвидатнішим послідовником білоруських народників був Митрофан Вікторович Довнар-Запольський (1864-1934 рр.). Видатний історик та громадський діяч, учень В. Антоновича, він досліджував історію Великого Князівства Литовського в контексті Білоруської історії. У березні 1918 р.

підтримав ідею проголошення самостійної Білоруської Народної Республіки. У 1918 р. був призначений керувати Білоруською торговою палатою у Києві, де він разом з А. Цвікевичем вів переговори з Центральною радою і представниками РСФРР в Україні Х. Раковським. На прохання властей склав «Меморіал» («Основи білоруської державності»), в якому зазначалося історичне обґрунтування необхідності створення незалежної білоруської держави. Інші його праці «Нарис історії Кривицької та Дреговицької земель до кінця XII ст.» та «Нариси по організації західно-руського селянства в XVI ст.» також відображають позиції формування білоруської державності [1, с. 145-152].

Послідовником Довнар-Запольського був Вацлав Устинович Ластовський (1883-1938) білоруський народник, голова уряду Білоруської Народної Республіки. На початку 1910 р., він опублікував «Коротку історію Білорусії», яка об'єднувала висловлені попередниками думки і присвячена історії білоруської державності. Він доводив думку, що білоруська державність має давню історію і бере витоки від Полоцького князівства. Гостро засуджував Брест-Литовську унію в 1596 р. яка спричинила «ополячення білоруських магнатів». Він обґрунтував ідею, що інтелігенція дає початок відкриттю національної свідомості і формуванню нації. Кожний, хто підтримував антинародну політику, вважався ворогом білоруського народу. Позитивно оцінював діяльність Януша Радзивіла, зокрема його спробу перейти під протекцію Швеції, яка дала б можливість отримати незалежність і позбавитись від Польщі [4, с. 60-66].

Отже, основна мета народників полягала в культурно-просвітницькій діяльності: вивченні побуту, звичаїв, традиції, культури, історії, а особливо – мови. Серед народників переважали люди освічені – інтелігенти. Незважаючи на цензуру, вони спромоглися видавати журнали, в яких публікували розвідки про самобутність білоруського народу. Сформулювали власне бачення того, якою має бути майбутнє країни. Попри значний внесок білоруських народників, більшість їх ідей не була реалізована і носила характер теоретичних вчень.

Список використаної літератури:

1. Герасименко Н. О. Історична спадщина М. В. Довнар-Запольського (1864-1934) / Н. О. Герасименко // Український історичний журнал – 2003. – № 6. – С. 143-154.
2. Гронский А. Белорусский национализм и язык в начале XX в. / А. Гронский // [Электронный ресурс]. – 2011. – Режим доступа: <http://www.rusidea.org/?a=32022>
3. Радзик Р. Петербургские народники — творцы современной белорусской национальной идеи / Р. Радзик // [Электронный ресурс]. – 2003.–Режим доступа: <http://kamunikat.fontel.net/www/czasopisy/sbornik/03/06.htm>
4. Смоленчук А.Ф. Белорусская историография второй половины XIX – начала XX века и становление национальной идеологии / А.Ф. Смоленчук // Славяноведение. – 1999. – № 5. – С. 60-67.

Дмитро Кондратюк
студент 3 курсу історичного факультету
Житомирського державного університету ім. Івана Франка
Науковий керівник: к. і. н., ст. викладач Маркевич О. В.

Будительство на чеських та словацьких землях

Кінець XVIII – початок XIX ст. для західних слов'ян характеризується поживленням політичного життя, становленням власної етнічної інтелігенції та процесом модернізації культури, насамперед мови, літератури та науки. Процес чеського та словацького національного Відродження очолили діячі, що залишилися відомими в історії, як будителі. Вони бачили своє головне завдання у пропаганді рідної мови, розвитку літератури і мистецтва, також важливу увагу приділяли вивченню історичної граматики, історії літератури, історичного минулого. Поява у суспільстві потреби в усвідомленні свого історичного минулого сприяло тому, що вчені намагалися перевіряти факти, відокремлювати в джерелах правду від вигадки, прагнули показати багатство його культури, пробудити у народу гордість за своє минуле [1].

Варто відмітити, що творча кар'єра будителів була наповнена не тільки досягненнями та протиріччями, а досить часто навіть пошуком власної національної ідентичності. Достатньо пригадати, що на початковому етапі своєї діяльності багато хто з будителів не вмів навіть розмовляти рідною мовою, а більша частина патріотично-налаштованих лідерів все життя продовжувала писати свої праці німецькою, оскільки саме вона домінувала серед населення [5].

Затвердження основ критичного підходу до джерел на чеських землях почалося з Гелазія Добнера (1719-1790). Звернувшись до джерел, він почав «очищати» чеську історію від легенд. Він критикував різні твори своїх співвітчизників, доводив, що стародавні чехи, як і решта слов'янських народів, не знали монархічного ладу, а жили в демократії. Результатом діяльності Г. Добнера стало також опублікування першої чеської хроніки Козьми Празького і хронік його продовжувачів. Один з учнів Добнера, Франтішек Пелцл (1734-1801), написав «Коротку історію Чехії». Він переглянув феодально-католицьку концепцію історії гуситського руху і вважав гуситів героями, що мало дуже важливе значення для ідеології чеського населення [1].

На межі XVIII і XIX століть почалася діяльність засновника наукової славістики Йозефа Добровського (1753-1829). Він підкреслював роль селянства як охоронця традицій національної культури чеського народу. У його «Історії чеської мови та літератури» епоха гусизму розглядалася як час розквіту самобутньої національної культури, а Гус як видатний її представник. Він

одним з перших звернув увагу на роль гуситського руху в розвитку чеської мови, літератури і культури, на заслуги Гуса у встановленні нового чеського правопису [4].

У 20-30-х роках ХІХ ст. національний чеський рух вступає у свою нову змістовну фазу, переважно, політично-культурного змісту, що спричинило вихід великої кількості історичних творів на різну тематику. У цей період в культурному житті чеських земель формується романтичний напрям, під впливом якого сильний поштовх дістала ідея слов'янського єднання [2, с. 554].

Одним з найбільш яскравих, колоритних постатей чеського національного руху був політик, філософ, історик Ф. Палацький. Він здійснив вагомий внесок у становлення професійної чеської національної історичної науки. Не невипадково, що його вважають батьком чеської історіографії. Його «Історія чеського народу» стала справжнім науковим досягненням того часу та внесла певний вклад у розширення національної свідомості чехів. У цій праці вперше історія чехів була показана як безперервний процес. При викладі історії гуситського руху досі використовується термінологія, введена Палацький (гусизм, гуситські війни, хрестові походи проти гуситів). Він, як інші ліберали, підтримував ідею федералізації Австрії. Ідеологія австрославізму Палацького передбачала створення федеративної конституційної монархії в рамках Австрії [1].

Серед інших представників чеських будителів, важливе місце посідають Юнгман, Шафарик, Коллар, Челаковський, Гавлічек-Боровській, однак у їхній ідеології простежується різна інтерпретація змісту та завдань національного чеського руху: від поміркованості та австрославізму до русофільства та панславізму. Це було зумовлене по-перше тим, що чеські будителі були обмежені у політичному відношенні та на них впливали різні негативні чинники, що простежувалися у політичному та соціально-економічному житті країни [3, с. 482].

Якщо говорити про словацькі землі, то в обстановці соціального та подвійного національного гніту австрійських та угорських правлячих кіл, національно-культурний рух словаків розвивався уповільненими темпами. Нерозвиненість буржуазних відносин, відсутність національної літературної мови та інші причини вели до того, що просвітницькі ідеї зберігали провідне місце в поглядах словацьких будителів. Останні намагалися пов'язати просвітницьку ідеологію з боротьбою за національні права. Історії як засобу пробудження патріотичних настроїв та фактору формування національної самосвідомості надавалося важливе значення [5].

Важливу роль у розвитку будительства на словацьких землях відіграв Юрай Папанек. Він видав латинською мовою «Історію слов'янського народу», де висловив думку про автохтонність словаків. Їх минуле, в якому не було традицій власної державності, він розглядав в рамках історії угорців. У той же час Папанек вважав словаків гілкою єдиної слов'янської родини [1].

Велика кількість інформації про етнічні території словаків були намічені в роботах Яна Хрдличка (1741-1810). У 1834-1835 рр. Яном Коларом

(1793-1852) була видана двотомна антологія «Народні пісні або пісні світські словаків в Угорщині». Відомий словацький будитель і поет Ян Коллар був ідеологом слов'янської взаємності. У 30-ті роки ХІХ ст. серед словацької інтелігенції поширюються ідеї романтизму, найважливішим стає прагнення возвеличити слов'янські народи, довести високий рівень розвитку, розкрити їх внесок у європейську культуру, науково підтвердити думку про автохтонність, історичні права на заселення території [5].

Отже, будительство відіграло важливу роль у національно-культурному відродженні словацьких та чеських земель. За їх сприяння було видано велику кількість різноманітної літератури, відкрито цілу низку товариств та організацій, які у майбутньому стали осередками культури та науки. До середини ХІХ ст. склалася буржуазна концепція історії чеського і словацького народів, в основу якої були покладені національні аспекти їх розвитку.

Список використаної літератури:

1. Бевзюк Є.В. Ідеологія чеських будителів напередодні революції 1848 року / Бевзюк Є.В. [електронний ресурс] // режим доступу до тексту: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/historyarchive/42/3.pdf>

2. История южных и западных славян: В 2 т. Т.1 : Средние века и Новое время : Учебник / Под ред. Г.Ф.Матвеева и З.С.Ненашевой. – М.: Изд-во Моск. ун-та: Изд-во «Печатные Традиции», 2008. – 688 с.

3. Історія західних і південних слов'ян (з давніх часів до ХХ ст.). Курс лекцій: Навч. посібник / В.І.Яровий, П.М.Рудяков, В.П.Шумило [та ін.]. – К.: Либідь, 2009. – 632 с.

4. Хрестоматія по історії южних і західних славян: В 3-х т.: Учебное пособие для студентов ист. спец. вузов / Редкол.: Ю.В. Бромлей и др. – Минск: Университетское, 1989. – Т.2: Новая история [електронний ресурс] // режим доступу до тексту:

<http://window.edu.ru/resource/252/42252/files/r2.pdf>

5. Иванов Ю. Ф. Чешская и словацкая историография / Ю.Ф. Иванов, З. С. Ненашева, Б. М. Руколь [електронний ресурс] // режим доступу до тексту: <http://historic.ru/books/item/f00/s00/z0000061/st005.shtml>

Марія Шваб

студентка 3 курсу історичного факультету

Житомирського державного університету

імені Івана Франка

Науковий керівник: к.і.н., старший викладач Маркевич О.В.

Історичні ідеї польських просвітників (А. Нарушевич, Ю. Немцевич)

Розквіт історичної науки в Речі Посполитій відбувався в період національного відродження на зламі ХVІІІ-ХІХ ст. Вона відіграла значну

роль в становленні національної самовідомості в умовах втрати державності. Завданням цієї розвідки є дослідження творчої спадщини Адама Нарушевича та Юліана Немцевича, їх внесок в розвиток історичної науки в умовах бездержавності.

В останній третині XVIII ст. Польща виявилася нездатною протистояти територіальним посяганням Австрії, Пруссії та Росії. Це відчутно впливало на суспільно-політичну думку. Політична криза, вплив ідей просвітників загострювали прагнення знайти причини і винуватців того становища, в якому опинилась держава. Саме це вело до підвищення уваги до минулого. Ці питання були поставлені публіцистами, які широко використовували в якості доказів історичні факти [1, с. 20].

Перший поділ Речі Посполитої (1772 р.) спричинив хвилю різноманітних творів та публікацій. Австрійські та пруські публіцисти намагалися дати історичне обґрунтування поділу. Проти них виступали польські дослідники. Почалася полеміка, яка отримала назву «війна історичних пер».

Польська історіографія з самого початку розділилась на два напрямки: демократичний та поміркований. Поміркований напрямок представлений працями професійних істориків, зокрема, творами засновника нової польської історіографії Адама Нарушевича, який належав до прибічників конституційної монархії. У період роботи чотирирічного сейму, прихильник поміркованих реформ, виступав проти феодално-магнатської анархії, за встановлення в Польщі міцної королівської влади, підтримав Конституцію Речі Посполитої 3 травня 1791 р. 1787 р. супроводжував польського короля Станіслава-Августа Понятовського в його подорожі до Канева на зустріч з російською імператрицею Катериною II, видав щоденник цієї подорожі [3]. Саме за дорученням короля А. Нарушевич почав підготовку праці з історії Польщі, яка б відповідала просвітницьким уявленням про суспільство і його розвиток.

Своє розуміння завдань історика, він описав в спеціальному дослідженні «Меморіал». А саме бачив їх у критичному відношенні до джерел, розширенні предмета досліджень, які мали містити не тільки діяння королів та шляхти, але й політичну та економічну історію, історію культури, науки та релігії, держави і права, торгівлі і т. д. Однак у розумінні суспільних явищ А. Нарушевич дещо ідеалізував старовину, щоб протиставити її сучасності. Теологічній концепції історії протиставляв раціоналістичні принципи її розуміння. Відкидав безпосередній вплив провидіння на історичні події. Вперше в поняття «польський народ», окрім шляхти, включив міщан. Розробив елементарні методи критики історичних джерел [1, с. 21].

Для підготовки праці з історії Польщі А. Нарушевич створив штат архівістів і копіювальників, серед завдань яких були збір, обробка і перепис документів. Це дозволило йому накопичити величезну кількість матеріалів (38 270 копій документів), які склали 231 том і дістали назву «Папок Нарушевича».

Тут були матеріали з королівських і магнатсько-шляхетських архівів. У них містяться документи з історії України: «Руська хроніка», написана для брацлавського підкоморія князя Четвертинського українською мовою в 1629 р.

на основі давньоруських літописів і доведена до 1621 р., велика кількість документів з вишневецького архіву Мнішеків та ін. Чимало документів стосуються періоду національно-визвольної війни українського народу 1648—1654 рр.

Головна праця А. Нарушевича «Історія польського народу» (7 томів) почала виходити в 1780 р. з другого тому. Перший том вийшов друком лише в 1824 р. Це дослідження охоплювало період з найдавніших часів до 1389 р. і являло собою історію держави та її правителів. Воно відрізнялось широкою документальною базою, хронологічною послідовністю у викладенні подій. Це була перша наукова праця з історії країни, що опиралася на достовірні джерела [1, с.22]. Через всю роботу проходила ідея сильної монархічної влади, покликаної забезпечити рівновагу між станами, гарантувати порядок в державі. Вину за ослаблення і занепад Польщі він покладав на магнатів, звинувативши їх в свавіллі, анархії, жадібності.

А. Нарушевич не зміг уникнути впливу «сарматизму» - ідеології шляхетських традиціоналістів, яка утвердилась в Польщі з кінця XVII ст. Подібно до жителів інших країн Європи того часу, поляки шукали своє історичне коріння. Вони черпали дані з хронік XV і XVI ст., де вказувалось що їхніми предками було войовниче плем'я сарматів, від яких (а також від стародавніх римлян) польська шляхта успадкувала закони і звичаї, що гарантували свободу і рівність громадян (під громадянами шляхта розуміла лише себе). Ідеали громадянських чеснот і зразки поведінки республіканського Риму шляхта поєднала з дворянськими традиціями, елементами рицарської культури, релігійністю, а також із пристрасстю до розкоші й прагненням жити «на широку ногу». З часом «сарматизм» й «польськість» ототожнюються з католицизмом, а захист римсько-католицької церкви – з особливим значенням Польщі в історії Європи. Звідси випливали такі характерні для «сарматизму» риси, як панування латини, що поступово ставала другою мовою жителів Речі Посполитої, а також почуття власної вищості над культурами сусідніх країн і народів [2, с.122].

Початок польської історії він пов'язував з гміновладдям – первісною общинною формою суспільних відносин у племен, що населяли польські землі. Виникнення соціальної нерівності пояснював з допомогою поширеної тоді «теорії завоювання», згідно якої слов'янські племена підкорили місцеве населення і стали привілейованим станом лицарства-шляхти, в той час як автохтонне населення перетворилося на підневільне.

Навідміну від французьких просвітників А. Нарушевич вважав, що соціальна нерівність дана природою і не породжує гніту. Останнє він виводив з психологічних факторів – сваволі, зарозумілості, жадібності, які прийшли до слов'ян від германців. В його праці виявилось співчуття до залежних селян та осуд їх гнобителів – багатих панів. А. Нарушевич бачив причини ослаблення Польської держави в переході від польського до німецького права, яке виявилось більш вигідним для великих землевласників і призвело до обмеження влади короля. На думку автора, це призвело до негативних

наслідків, оскільки разом з послабленням королівської влади порушилась рівновага між станами, поширилось гноблення одного стану іншим [1, с. 24].

Політична тенденція «Історії польського народу» полягає в прославленні ідеї національної єдності, патріотичності, міцної централізованої державної влади. Коливання А. Нарушевича і певна непослідовність його концепції пояснювались ідеологією шляхетського середовища, до якого він сам належав і яке прагнуло до змін при збереженні влади і авторитету шляхти.

У зв'язку з поділами держави в історіографії поступово згасав критичний напрямок просвітницьких традицій. Переважаючою стала тенденція до ідеалізації героїчних моментів минулого, покликаних пробудити патріотизм шляхти. Значну роль в той час зіграло «Товариство приятелів наук», засноване в 1800 р. в Варшаві. Серед членів виникла думка створення популярної праці з історії польського народу в дусі концепції А. Нарушевича.

Членом «Товариства друзів наук» був і письменник, історик Юліан Урсин Немцевич (1758-1841 рр.), який в своїх творах, як і А. Нарушевич прославляв минуле Польщі, її королів і правителів. Ю. Немцевич розвивав ідею існування польського національного характеру, наділеного негативними і позитивними рисами. В 1816 р. він написав і видав «Історичні пісні». За 100 років ця книга була перевидана більш ніж 20 разів. До неї увійшли 33 пісні. В коментаріях до останньої частини «Історичних пісень» Ю. Немцевич торкнувся причин занепаду Польщі, які він бачив в посиленні влади магнатів.

Відомі інші праці Ю. Немцевича «Історія правління Сигізмунда III» (1819 р.), а також шість томів «Збірки історичних пам'яток про давню Польщу» (1822-1833 рр.). Наслідуючи традиції Просвітництва, він оцінював XVIII століття як час боротьби з середньовічною відсталістю. Як і А. Нарушевич він вважав королівську владу регулятором суспільних відносин в державі. Не визнавав «теорії завоювання» і виводив соціальну нерівність із «суспільного договору», згідно якого одні люди мали виробляти продукти та вироби, а інші – захищати Батьківщину [1, с. 25].

Загалом, історичні праці польських просвітників були спрямовані на утвердження ідеї національної єдності, патріотизму. Вперше при написанні праць з польської історії використовувався критичний метод опрацювання джерел. На основі достовірних відомостей давалася характеристика політичних, соціальних, культурних процесів в Речі Посполитій, з'ясовуються причини занепаду польської державності.

Список використаної літератури:

1. Историография южных и западных славян / [авт. текста Зашкільняк Л. А.]. – М.: Издательство Московского университета, 1987. – 132 с.
2. Кареев Н.Й. Падение Польши в исторической литературе / Н.Й. Кареев. – Санкт-Петербург: Типография В.С. Балашева, 1888. – 418 с.
3. Лісевич І. Т. Нарушевич Адам-Станіслав [Електронний ресурс] / І. Т. Лісевич // Енциклопедія історії України: Т. 7: Мі-О / Редкол.:

В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во «Наукова думка», 2010. - 728 с.: іл. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Narushevych_A

*Юлія Хомік
студентка 3 курсу історичного факультету
Житомирського державного університету імені Івана Франка
Науковий керівник: к.і.н., старший викладач Маркевич О.В.*

Полонофільський напрямок в білоруській історіографії

Особливістю історіографії Білорусі є тривале панування в ній двох «небілоруських концепцій» – великопольської і великоруської, які заперечували сам факт існування білоруського етносу, його мови, культури, визнавали Білорусь частиною Польщі чи Росії, а білорусів – частиною відповідно польського чи російського народів. Панування таких концепцій в національній історіографії, на нашу думку, є свідченням складного становища країни.

Полонофільський напрям в білоруській історіографії мав певну історичну основу: соціальні верхи суспільства були полонізовані, а у суспільно-культурному житті краю панувала польська мова, тому багатьма представниками інтелігенції Білорусь сприймалася як частина Польщі. Також на розвиток етнічної самосвідомості білоруського народу негативно впливав його розкол за віросповіданням на православних і католиків. Православ'я сприймалося як «російська» віра, католицизм – «польська». Відповідну пропаганду вели церква та костел. Віросповіданням визначалася етнічна приналежність не тільки у свідомості селянина, а й у розумінні інтелігенції, навіть учених. Тому не дивно, що польські впливи поширювались і на науку, в тому числі й на історіографію. Таким чином, в середині XIX століття в білоруській історіографії виникає полонофільський напрям [3].

Дослідник О. Турчинович у праці «Огляд історії Білорусі з найдавніших часів» доводив, що самостійний історичний розвиток Білорусі тривав до XV століття, а після цього відбулося його злиття історії Білорусі з історією Польщі.

Одними із найбільш яскравих представників полонофільського напрямку є Кастусь Каліновський та Адам Гонори Кіркор.

Кастусь Каліновський – відомий, насамперед, як видавець білоруської газети «Мужицька правда», за якою можна виділити його основні погляди стосовно білоруського питання:

- показував істотне погіршення становища білоруського селянства після приєднання до Російської імперії;

- давав негативну оцінку приєднанню уніатів до православ'я, оцінював унію як національну віру білоруського народу;
- намагався довести селянам, що причина їх важкого становища полягає у московському правлінні, оскільки до влади Москви в Білорусії існував начебто «золотий вік» щасливого життя без панщини;
- причини занепаду Білорусії покладав на царя, чиновників, російських солдат і вказував на байдужість селян, що сприяло їх закріпаченню.

Кастусь Каліновський, або ж Вінцент Костянтин Каліновський народився 2 лютого 1838 р. в Мостовлянах Гродненського повіту Гродненської губернії, що належала до Російської імперії на той час. У 1847-1852 рр. навчався у Свіслочському повітовому училищі, після закінчення якого кілька років прожив у батьківському маєтку Якушевка, займаючись самоосвітою [4, с. 58].

У 1856 році вступив на юридичний факультет Петербурзького університету, який закінчив через чотири роки з науковим ступенем кандидата права. Протягом навчання в університеті брав участь в діяльності нелегальних студентських гуртків, зокрема групи студентського земляцтва «Агул», разом з братом був членом таємної військово-революційної організації офіцерів Генштабу, яку очолювали Зигмунт Сераковський та Ярослав Домбровський.

Літом 1862 року разом із соратниками із Гродненської революційної організації Феліксом Рожанським, Станіславом Сангіном і Валерієм Врублевським почав випуск вищезгаданої «Мужицької правди» — першої в історії газети білоруською мовою. Всього вийшло сім номерів цієї нелегальної газети.

Кожен номер «Мужицької правди» був незмінно підписаний псевдонімом «Яська-господар з-під Вільна». К. Каліновський брав особисту участь у поширенні газети: розвозив її по селах, розкидав по дорогах. Отож, ця газета була призначена для активної агітації, особливо серед селянства.

Протягом 1863 року Кастусь Каліновський був одним із головних керівників повстання, а вже в січні 1864 року його заарештували і стратили. Під час ув'язнення він передав на волю свій заповіт білоруському народові «Лист з-під шибениці». Як стверджують сучасні дослідники, думки Кастуся Каліновського про необхідність боротьби за свою Вітчизну, висловлені ним у «Листі з-під шибениці», можна вважати початковим оформленням білоруського національної ідеї [4, с. 112].

Не менш цікавою постаттю в білоруській історіографії є Адам Гонори Кіркор. Він народився 21 січня 1818 року в Сливино Мстиславського повіту Могилевської губернії. Освіту здобув у Могилевській гімназії, потім у Віленському дворянському інституті, а в кінці 30-х років став секретарем у Віленському губернському управлінні. Чиновницька кар'єра не надто захоплювала майбутнього вченого і невдовзі А. Кіркор зайнявся археологією. Розкопав більше тисячі курганів у Литві та Білорусі, дослідив і описав безліч городищ. У 1843 р. він видав збірку польською мовою під назвою «Радегаст», присвячений місцевій історії, а в 1845-1846 рр. три випуски збірника

«Pamiętniki umysłowe». Незабаром А. Кіркоп був обраний членом губернського статистичного комітету і в 1850-1854 рр. редагував «Пам'ятну книжку Віленської губернії», в якій помістив кілька своїх статей [5]. Поруч із заняттями археологією Кіркоп займався і етнографічним вивченням краю.

У 1866 р він переселився з Вільно до Петербурга і видавав там газету «Новий Час». У 1871 р. виїхав до Кракова, де тяжко бідував, не маючи постійного заробітку і примушений добувати засоби для життя літературною працею. Помер дослідник 12 листопада 1886 р. в Кракові.

Адам Кіркоп – перш за все відомий як автор історичної частини видання «Мальовнича Росія», присвяченого Білорусії та Литві, в якій висвітлив проблему їх відносин з найближчими сусідами. У ній показав протистояння польських політиків прагненням литовського князя Вітовта створити могутню незалежну державу, а Люблінську унію оцінив як політичну смерть Великого князівства Литовського. Кіркоп не засуджував дії поляків. Більш вищим рівнем розвитку польської культури він пояснює її домінування над білоруською в XVII - XVIII ст. В його обережних висновках відчувалася симпатія до польської нації, зокрема діячів культури [2].

Торкаючись відносин із східним сусідом, Кіркоп відзначає імперські амбіції московських правителів, які спричинили до військових вторгнень на землі Білорусії і Литви, що супроводжувалися загибеллю місцевого населення, знищенням міст та сіл. Без будь-яких оцінок чи коментарів А. Кіркоп наводить значну кількість фактів, наприклад, про наслідки придушення повстання 1863-1864 рр., які емоційно підводили читача до негативного висновку про наслідки перебування білоруських земель в складі Російської імперії, відстороненість російської влади від інтересів білоруського народу [2].

Отож, полонофільський напрям знайшов своє місце в білоруській історіографії, що підтверджує діяльність Кастуся Каліновського та Адама Гонори Кіркопа. Крім того, він, значною мірою, викликав потребу виховання самосвідомості білорусів, що як наслідок стало початком формування білоруської нації.

Список використаної літератури:

1. Иоффе Э. Г. Академик Пичета В. И. / Э. Г. Иоффе // Новая и новейшая история. – 1996 - №5. – С. 6-9.
2. Смоленчук А.Ф. Белорусская историография второй половины XIX-начала XX века и становление национальной идеологии / А. Ф. Смоленчук // Славяноведение. – 1999. - №5. – С.11-15.
3. Сосно В., Морозова С. Питання історії Білорусі та сучасний “західно-русизм” / В. Сосно, С. Морозова // Питання слов'янознавства. – Львів, 1996. – Випуск 49. – С.38-46.
4. Шалькевич В. Ф. Кастусь Калиновский: Страницы биографии / В. Ф. Шалькевич. — Минск, 1988. — 136 с.

*Максим Еслан
студент 3 курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка*

Науковий керівник: к.і.н., старший викладач Маркевич О.В.

«Західнорусизм» в білоруській історіографії

Проблематика білоруського національного руху та формування сучасної білоруської нації є не лише предметом наукового зацікавлення, а й актуальним політичним та суспільним питанням. Особливістю міжслов'янського прикордоння є близькість сусідніх етносів і, як наслідок, альтернативність побудови державності та нації.

Звернення до трактування суспільно-резонансної проблематики західнорусизму дозволяє вияснити контекст, неоднорідність і траєкторію розвитку білоруської історичної науки [1].

Західнорусизм – ідейна течія, що почала формуватись в період релігійно-національної дискримінації населення Західної Русі – сучасних українських та білоруських земель. З кінця XVI ст. західнорусизм формувався як суспільний і інтелектуальний рух в середовищі православних братств, общин, духовенства і дворянства під дією експансії католицизму, колонізації, об'єднання православної церкви з римо-католицькою. Його прибічники відстоювали своє право на свободу віросповідання і самоідентифікацію як руських людей [3].

Її засновником вважають єпископа Й. Семашка. Витоки течії сягають XVIII ст., часів занепаду Речі Посполитої. Посилення суперечностей між уніатами та католиками, наміри Польщі та Ватикану ліквідувати унію, посилення ополячення спричинило у білоруського православного та уніатського духовенства прагнення спертися на схід, на Росію, в надії з її допомогою зберегти і зміцнити свою релігію. Ідеологічну цілісність і стрункність течії «західнорусизму» надав виходець з Білорусії, професор Санкт-Петербурзької духовної академії М. Коялович. В його працях входження Білорусії до складу Російської імперії відображалось як результат діяльності місцевих феодалів, ієрархів православної церкви та російської влади. Характер народних повстань визначався як виключно релігійний, антикатолицький. Керівна роль в них відводилась служителям православної церкви, феодалам. Назви «Білорусія», «білоруський народ» не вживалися, натомість фігурували терміни «Західний край», «Північно-Західний край», «Литва» [3].

В працях проводилась думка про історичні права Російської імперії на Білорусію, що спиралися на спільну боротьбу білоруських феодалів, православної церкви, російського царизму із зовнішніми ворогами. Саме завдяки цьому, вважав М. Коялович та його однодумці, вдалось врятувати Білорусію від зазіхань Польщі та католицької церкви, а раніше – від німців і татар. Працям притаманна апологія білорусько-російської єдності та православ'я. Прихильники «західнорусизму» стверджують, що Білорусія надто слабка для створення самостійних шляхів політичного, економічного та

культурного розвитку, через те, що в минулому «розтратила свої сили». Течія «західнорусизму», немовби із середини білоруського суспільства, підтримувала офіційну російську історіографію, що розглядала Білорусію як частину «Північно-Західного краю Росії», а білорусів, як одне з племен єдиного російського народу. М. Коялович – автор багатьох праць, зокрема: «Литовська церковна унія», «Читання про церковні західно-російські братства», «Лекції з історії Західної Росії», «Історія західно-російських уніатів старих часів». Слід зазначити, що він виокремлював білоруські елементи з історії держав, до складу яких в різні часи входила Білорусія. Всі праці написані на значній джерельній базі, деякі з джерел він вперше ввів в науковий обіг, підготував до публікації збірники документів [3]. В працях М. Кояловича знайшла відображення концепція «Золотого віку» – часу перебування Білорусії в складі Литовської держави, як найкращого за всі часи її існування.

Вже в 1864 р. термін «західнорусизм» піддав критиці М. Костомаров. Він рішуче виступив проти того, що М. Коялович відносив українське і білоруське плем'я до особливої групи західно-руського народу на відміну від російського, який вважав ближчим до білоруського [1].

В умовах радянської білорусизації 1920-х рр. західнорусизм зазнав гонінь як тип ідентичності, що служить перешкодою для національної консолідації білорусів. А. Цвікевич писав: «Під «західнорусизмом» ми розуміємо ту течію в історії суспільної думки в Білорусії, яка вважала, що Білорусія не є країною з особливою національною культурою і тому не має права на незалежний культурний і політичний розвиток. Вона є в культурному і державному відношенні частиною Росії і тому має розглядатись як одна з її складових частин. В подальшому обговорення проблематики західнорусизму в Радянському Союзі практично не велось.

До цього питання звернулись білоруські історики-емігранти, в роботах яких можна було знайти позитивні оцінки його лівого крила, що не загрожувало етнокультурним особливостям Білорусії. Ю. Витьбич підкреслював, що західнорусизм ніколи не був однорідною течією: «Якщо праве крило складали політики, які при підтримці царської влади видавали газети та журнали... ліве крило складали вчені, які друкувались майже виключно за свій кошт». До лівого крила він відніс А. Сапунова, Е. Романова, М. Довнар-Запольського. Відмічалось також, що «Сапунову, Романову та іншим варто було зробити лише крок, щоб влитися в білоруський національно-визвольний рух, але зробити його вони були не здатні»[2].

В 1992 р. на конференції «Формування і розвиток національної самосвідомості білорусів» А. Кавко охарактеризував західнорусизм як глибину національного падіння білорусів.

В 1995 р. один з головних фундаторів «національної концепції історії» М. Бич описав 1905-1917 рр. як принципово важливий період в історії західнорусизму. Відзначив, що саме в цей час проходить більш виразне розмежування між західнорусистами політиками і вченими, які по різному відносились до білорусів-католиків. Якщо для М. Кояловича православ'я було

обов'язковим етнокультурним атрибутом, то відомі вчені того часу цього переконання не розділяли.

Пізніше утвердився «методологічний гібрид» - результат схрещення марксистсько-ленінсько-сталінського вчення з «модернізованою російською великодержавницькою концепцією історії Білорусі, близькою до «західнорусизму».

В 1990-х рр. режим Лукашенко, орієнтуючись на зближення з Росією, взяв західнорусизм під свій захист. Я. Терещенок виступив проти ототожнення білоруської ідеї з «націонал-сепаратистами». Він нагадував: «Працею прибічників «західнорусизму» були закладені підвалини наукової білоруської історіографії, філології, фольклористики. Саме не цьому фундаменті існує сучасна гуманітарна білоруська наука» [1].

В опублікованій в 2006 р. в Вільнюсі книзі головного редактора опозиційного білоруського журналу «Архе», В. Булгакова зазначено: «В рамках західнорусизму... вперше в історії білоруси були опізнані в модерному етнічному значенні... Історично західнорусизм не був суперником білоруського націоналізму – останній виникає значно пізніше на ґрунті, сформованому західноруськими ідеологами, які звершили безпрецедентну іновацію, наповнивши категорію «Білорусь» етнокультурним змістом.»

В історіографії феномену західнорусизму концептуальне значення має розмежування її взаємовиключних ідентичностей. На його оцінку головним чином впливає та обставина, що саме в його лоні історично склався новий корпус білорусознавчих текстів, що свідчать про самобутність білорусів. Апеляція до західнорусизму дозволяє помітно розширити соціокультурну базу білоруського націє будівництва.

Список використаної літератури:

1. Булгаков В. История белорусского национализма / В. Булгаков. – Вильнюс., 2006. – С. 154-160.
2. К типологии историографических ситуаций на постсоветском пространстве (Украина и Белоруссия) / Гуманитарные чтения РГГУ-2009. Россияведение. Общественные функции гуманитарных и социальных наук / науч. ред. Л.Е. Горизонтов. – М.: 2010. – 256 с.
3. Коукель І. Уводзіні. Криніци. Гістарыяграфія праблеми Гістарыя Беларусі: з 1795 да Вясна 1917 р. / І. Коукель, І. Крень, І. Соркіна. – Мінск, 2001. – 198 с.

ВИДАТНІ ПОСТАТІ В КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНИ ТА СЛОВ'ЯНСЬКОГО СВІТУ

Микола Пісенко
студент 3 курсу історичного факультету
Житомирського державного університету імені Івана Франка
Науковий керівник: к.і.н., старший викладач Маркевич О. В.

Внесок Паїсія Хілендарського в утвердження болгарської державності

Розвиваючись в умовах подвійного гніту: з одного боку – турецької влади, з другого – грецької патріархії і духовенства (фанаріоти), болгарське відродження висувало вимоги відстоювати рідну мову, національну школу, незалежну від грецької патріархії церкву, а також, за власну державність. Болгарське відродження чекало свого відкривача, яким став чернець Хілендарського та Зографського монастирів Паїсій.

Становище болгарського народу було тяжким, усі селяни незалежно від можливості платили державний податок – десятину, котру збирали державні чиновники. Місцева влада примушувала селян виконувати різні роботи, а сама годувалась за рахунок селян, обираючи їх. Турецькі війська, коли проходили через болгарські села, грабували мешканців. Безправ'я, беззахисність від свавілля влади і побори податкових чиновників, насилля з боку турок і свого аги – все це характеризувало положення основної маси болгарських селян [3, с. 93].

Багатівікове турецьке володарювання не могло не вплинути на національну свідомість болгарського народу. Частина болгар прийняла іслам і через декілька поколінь втратила почуття національності. Інша частина, здебільшого жителі міст, поступово еллінізувалася. Цьому сприяла особлива політика грецького православного кліру та своєрідність системи освіти в Болгарії. Болгарські школи, як правило контролювалися греками й освічені прошарки болгарського суспільства еллінізувалися, переймаючи грецькі звичаї та мову, а якщо пам'ятали болгарську мову, то писали на ній грецькими літерами, видаючи себе за греків. Носієм національної свідомості виступало болгарське селянство, яке зберігало традиції своїх пращурів [4, с. 477].

У цей період тривало поступове становлення болгарської національної свідомості. Слово «болгарин» мало презирливий відтінок і було по суті прізвиськом тотожним російсько-українським «безголовий», «мужик» [4, с. 477].

Болгарська культура цілком відбивала становище народу. У ході бойових дій і наступних погромів було знищено величезну кількість пам'яток архітектури та мистецтва. У вогнищах пожеж згоріли давні рукописи, що розповідали про героїчну минувшину Болгарії. Позбавлення народу історичної пам'яті – таким було одне з головних завдань османів [2, с. 98].

За цих умов було досить складно зберегти й розвивати національну культуру. Особливу роль у збереженні культурних традицій відіграли монастирі: Рильський, Бачківський, Хілендарський. При монастирях діяли школи, в яких не тільки викладали предмети канонічного циклу, а й навчали читати і писати. Тут також переписували релігійні книги. Особливе місце в них посідали житія святих, канонізованих за вірність православної церкви. Описані в житіях муки постраждалих за віру поставали моральним прикладом для всього болгарського народу [4, с. 478].

За умов занепаду освіченості та кризи літератури великого значення набував фольклор. Одним із найпопулярнішим жанрів народної творчості початку XVI–XVIII ст. є гайдуцькі пісні. На них виховувалися цілі покоління болгар. У цих творах особливо проявляється ненависть до гнобителів, містяться заклики до боротьби з турками, а також з іншими поневолювачами [2, с. 112].

Тяжко позначилося османське володарювання й на болгарській архітектурі. Загарбники забороняли християнам споруджувати будинки та храми, вищі чи більші за турецькі. Церкви своїми розмірами нагадують звичайні будинки й не дуже вирізняються орнаментом. Зазнав своєї кризи й живопис. Іслам забороняв зображувати живі істоти й над творами живопису нависала небезпека мусульманського фанатизму. З усіх видів малярства фактично збереглося тільки іконописання [1, с. 124].

Незважаючи на помітний занепад культури, в цей період поступово виникли певні передумови для болгарського національного Відродження.

Першим ідеологом болгарського національно-визвольного руху є чернець Хілендарського та Зографського монастирів – Паїсій. Біографічні відомості про життя Паїсія Хілендарського вичерпуються витягами з його головної праці «Слов'яно-болгарська історія». Припускають, що він народився близько 1722 р. в районі міста Банско, Македонія, звідки походив його батько. Не отримавши ніякої освіти, в 1745 р. він прибув у святі Афонські гори, у Хілендарський монастир, де займався самоосвітою. У 1762 р. почав писати історію свого народу. Працюючи над книгою, він використовував історичні матеріали на російському перекладі: «Книгу историографию початия имене, слави и расширения и их царей и владетелей» (1722 р.) дубровницького абата Мавро Орбини і книгу італійського кардинала Цезаря Барона «Годовые дела церковные» (1719 р.). Ці та інші джерела лягли в основу праці Паїсія Хілендарського «Історія слов'яно-болгарська», яка була не тільки нагадуванням про минулу велич Болгарської держави, а й закликом до сучасників поважати рідну мову, культуру, Батьківщину [1, с. 128].

Основну частину твору складає «Зібрання історичне о народі і о царях болгарських», «О вчителях словенських». Ці розділи розповідають про походження болгар, як розвивались і формувались незалежні болгарські царства, як з'являлась слов'янська церква та писемність.

В цій книзі Паїсій виступає як син свого часу, стурбований витягом практичного досвіду із історії. Паїсій звертається до громадян, тисне на

совість тих, хто звертається на чужу політику і на чужу мову, хто соромиться признати себе болгариним. Докір таким громадянам проходить через весь твір.

Протиставляючи славетній минувшині принизливу дійсність, Паїсій Хілендарський звертався до патріотичних почуттів болгар. При цьому, винуватцями політики денационалізації він вважав не тільки османів, а й греків. Праця Паїсія містила, таким чином, першу писемну програму духовного відродження болгар яке, на його думку, було можливим лише через просвітницьку роботу, освідчінність народних мас [3, с. 96].

Паїсій Хілендарський досяг своєї мети. Він пробудив у болгарському народі патріотичні почуття. Історія зберегла досить багато імен його послідовників. Найвідоміший із них – єпископ Софроній Врачанський [4, с. 480].

Перша рукописна копія книги Паїсія була зроблена в 1765 р. Софронієм Врачанським і згодом неодноразово переписувалася і передруковувалася в Болгарії. Чернетка «Слов'яно-болгарської історії» після довгих років суперечок була повернена до Греції президентом Болгарії Петром Стояновим.

Святий Паїсій Хілендарський входить до числа десяти найбільш відомих болгар всіх часів. На його честь названі Пловдивській університет і математична гімназія Софії, встановлено пам'ятники. Постановою уряду Болгарії від 28 липня 2000 р. була заснована нагорода Св. Паїсія Хілендарського, що присуджується щорічно діячам культури, які зробили значний внесок в розвиток Болгарії. Також Паїсій Хілендарський зображений на державній банкоті номіналом в два болгарських лева.

Список використаної літератури:

1. Историография истории южных и западных славян: [Учебное пособие] / за ред. Л. В. Горина, В. Г. Карасев, Г. Ф. Матвеев, З. С. Ненашева, И. В. Созин. – М.: изд. МГУ, 1987. – 423 с.
2. Краткая история Болгарии: С древнейших времен до наших дней. – Москва : Наука. – 1987. – 558 с.
3. Чорній В. П. Історія Болгарії / В. П. Чорній. – Львів : ПАІС. 2007. – 404 с.
4. Яровий В.І. Історія західних та південних слов'ян. Курс лекцій / В. І. Яровий – К., 1996. – 630 с.

*Олександр Рисінський
студент 3 курсу історичного факультету
Житомирського державного університету імені Івана Франка
Науковий керівник: к. і. н., ст. викладач Маркевич О.В.*

Юрій Венелін і болгарське національне відродження

Ім'я визначного українського дослідника уродженця Закарпаття Юрія (Гуци) Венеліна відоме в усьому світі, особливо в Росії. Саме він був одним із фундаторів славістичної науки і засновником болгаристики. Він зробив значний

внесок у болгарське національне відродження, адже саме його праці нагадали світу про героїчні сторінки історії Болгарії.

Юрій Іванович Венелін, історик, філолог, етнограф, географ, народився в селі Велика Тибава, що на Закарпатті, в сім'ї священика Гуци. Через ряд обставин він і його двоюрідний брат Іван Молнар змушені були покинути рідні краї і втікати до Росії. Вже там вони вступили до Кишиневської семінарії, де отримали місце викладача арифметики – Ю. Венелін і латинської мови – І. Молнар. Саме там, Ю. Венелін вперше входить в тісний контакт з болгарами, що там жили, знайомиться з їх мовою, звичаями, починає збирати матеріали про їх історію, фольклор. Саме в Росії він змінює своє прізвище на Венелін, під яким потім і пише свої праці. В 1825 р. брати переїжджають до Москви, де вступають на медичний факультет Московського університету. Вже в 1829 р. Венелін закінчує цей університет і в тому ж році виходить в світ перший том його праці «Колишні й нинішні болгары в їх політичному, народописному, історичному і релігійному відношенні до росіян». Книга була надрукована з ініціативи Погодіна і викликала зацікавленість не тільки в Росії, а і за кордоном. Але головна заслуга автора заключалася в тому, що болгарський народ, один із найбагатродніших слов'янських народів, що був на століття поневолений Туреччиною, отримав свою першу історію. За словами відомого дослідника спадщини автора П. Бессонова, Ю. Венелін «написав свою біографію не на папері, а в серцях цілого народу, що відродився» [5, с. 137-139].

В своїй праці Ю. Венелін обґрунтовує теорію спільного походження східних і південних слов'ян. Основою для написання праці став ґрунтовний матеріал зібраний автором під час свого перебування в Бессарабії (вчителювання в Кишеневі). Матеріали, що були використані в книзі, становили величезний інтерес для дослідників того часу, про що може свідчити її перевидання у 1856 р. Про цю книгу Іван Молнар писав, що «Юрій Венелін звернувся до болгар і тим самим зв'язав у духовному союзі їх і нас» [6, с. 273].

Захопившись ідеєю написання багатотомної історії болгарського народу, Юрій Іванович вирішив здійснити наукову поїздку в Болгарію. 18 вересня 1829 р. Юрій Іванович звернувся з листом до президента академії Шишкова, в якому повідомляв про готовність до поїздки. Проект плану своєї подорожі склав сам Венелін. Він хотів зібрати історичні, етнографічні, літературні джерела. Прохання про подорож розглядалося не тільки російськими, а і зарубіжними вченими. Нарешті, було прийняте позитивне рішення і вже в січні 1830 р. його було викликано в Петербург для отримання дозволу на поїздку в Болгарію на рік. Метою подорожі було вивчити і описати архіви і бібліотеки, розібрати друковані і рукописні пам'ятки давньої слов'янської літератури, а також вивчити болгарську мову, скласти граматику тощо [4, с. 162-164].

В 1830-1831 рр. Юрій Іванович здійснює подорож територіями Болгарії, Валахії, Молдавії. Це була одна із перших наукових подорожей вченого, яка тривала 596 днів. Повернувшись зі своєї подорожі, він відразу ж взявся за написання наукових статей, за що у 1833 р. став дійсним членом

Московського товариства історії і старожитностей російських. Найбільш важливим підсумком подорожі були такі праці: «Волахо-болгарські грамоти» і «Грамматика нинішньої болгарської говірки». Грамоти були опубліковані через рік після смерті автора в 1840 р, а перша «Грамматика» болгарської мови аж у 1997 р. [5, с. 139; 6, с. 274].

Результатом поїздки були зібрання фольклору і народні пісні. Таким чином, на основі цих матеріалів у 1834 р. була видана праця «Про джерела народної поезії загалом і південноруської особливо» і в 1835 р. «Про характер народних пісень у Слов'ян Задунайських». Проаналізувавши велику кількість народних пісень і поетичних тропів, Ю. Венелін вказав на таку особливість в них як героїзм. Він наголошував, що цей героїзм в народних піснях з'являвся від спогадів про гайдуків, що чинили спротив туркам, захищали власну землю від ворогів. Дослідник захоплювався також простотою і водночас глибоким змістом пісень, створених у процесі важкої фізичної праці. Він навіть сам казав, що «простота народжується не в кабінеті, а в полі». Ці праці були високо оцінені самими болгарськими вченими. Так, Христо Стоїлов наголошував, що «Венелін не лише полюбив нашу (болгарську) народну словесність, а й першим оцінив її значення для науки». Відзначив праці дослідника і академік Арнаутов, який назвав його фундатором фольклористики в Болгарії за те, що саме він показав яку велику роль і значення для відродження болгарської культури мали народні пісні, оповідки, історичні перекази, обряди, звичаї. Він першим наголосив про необхідність розгляду болгарської культури у загальнослов'янському контексті [2, с. 47-48].

Визнаючи високий авторитет Ю. Венеліна і його праць, в 1834 р. Рада Московського університету доручила йому скласти «Конспект викладання слов'янської мови і літератури». Це був перший проект викладання славістики в Росії і в слов'янських країнах, який отримав високу оцінку серед багатьох дослідників [4, с.164-165; 2, с. 48].

У 1838 р. побачила світ книга Ю. Венеліна «Про зародження нової болгарської літератури», в якій вчений відзначив, що жодне із слов'янських племен не мало стільки рукописів на своєму нарідччч, скільки болгари, і що жоден з європейських народів не міг похвалитися такою значною кількістю пам'яток старовини, написаних рідною мовою ще у IX ст. Проте, вказавши про ранній розквіт болгарської писемності, Юрій Іванович змушений був визнати, що в подальшому на неї пагубно вплинули певні суспільно-політичні процеси – міжусобні війни, знищення культурних пам'яток у часи чужоземного поневолення. Проте слід зазначити, що вчений займався вивченням літератури не з метою її критики, а навпаки з метою її популяризації [2, с. 48-49].

Та життя дослідника було занадто коротким, він прожив 37 років і 26 березня 1839 р. помер. Але, його історична спадщина не дає про нього забути. Видатний українець був оцінений ще за життя у всьому слов'янському світі, зокрема болгарами. Один із них, Василь Априлов, у листі до нього писав: «Ви дуже зобов'язете всіх моїх співвітчизників, якщо не перестанете трудитися на користь їх історії». За висловом першого болгарського українця Івана

Шишманова ім'я Венеліна «відоме в нас (серед болгар) з підручників і навіть серед маленьких дітей». Закарпатський учений удостоївся високої оцінки і з боку Івана Франка: «Наш угорський русин Юрко Гуца як будитель народного духу болгарського, воскреситель їх славної минувшини стоїть гідно обіч імен таких болгарських патріотів, як Любен Каравелов, Раковський, брати Миладинови, Заря Стоянов». Також його пам'ять увіковічили і в мраморі. Після його смерті вдячні болгарські емігранти встановили на його могилі в Москві надгробок із пам'ятним написом «Нагадав світові про забуте, але колись славне і могутнє плем'я болгар і палко бажав побачити його відродження» [3, с. 5; 6, с. 274].

Отже, Юрій Іванович Венелін доклав величезних зусиль, щоб відродити пам'ять про славетний болгарський народ, його славну історію. Він щиро любив і захоплювався цим народом, тому можна сказати, що думками він був в Україні, тілом в Росії, а душею в Болгарії. Його літературна спадщина про болгарські народи і їх історію ще не до кінця вивчена і видана, адже багато рукописів ще залишаються невідомими, а деякі безслідно втрачені. Після нього залишилося більше 50 наукових робіт і тільки невелика частина була видана за його життя. Це свідчить про те, що болгарський народ не забуває здобутки дослідника і продовжує їх друкувати. Він відразу ж був признаний відомим знавцем першовідкривачем болгаристики і навіть зараз його ім'я згадується в ряді болгарських будителів. Ю. Венелін зробив неймовірно багато для болгарського народу, адже дійсно нагадав іншим країнам про цей гордий народ. Тому влучним є вислів російського літературознавця О. Пипіна «Після Венеліна уже не можна було забути про болгар, про їхню багатовікову історію та високорозвинену культуру» [6, с. 274].

Список використаної літератури:

1. Байцура Т. Юрій Іванович Венелін / Т. Байцура. – Братіслава: Словацьке педагогічне видавництво, 1968. – 308 с.
2. Григораш Н. Становлення літературознавчої болгаристики в Україні у 19 ст. / Н. Григораш // Проблеми слов'янознавства. – 1999. – Вип. 50. – С. 46-60.
3. Данилюк Д. Закарпатський вчений, який став одним з основоположників болгаристики в Європі, виявився «зайвим» у рідній Сваляві / Д. Данилюк // Новини Закарпаття. – 2015. - № 3-4. – С. 5.
4. Данилюк Д. Наукова спадщина Юрія Венеліна у світлі нових досліджень / Д. Данилюк // Русин. – 2008. - № 3-4 (13-14). – С. 160-171.
5. Пашаева Н. Карпаторусские интеллигенты в России в 1-й половине XIX века: Орлай, Балугьянский, Лодий, Кукольник, Венелин / Н. Пашаева // Русин. – 2008. - № 3-4 (13-14). – С. 129-140.
6. Піскіжова В. Болгаристичні студії в Україні XIX ст. // Міжвідомчий збірник наукових праць / Відп. ред. С. В. Віднянський. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2009. – С. 271-284.

Сергій Петровський
студент 3 курсу історичного факультету
Житомирського державного університету імені Івана Франка
Науковий керівник: к. і. н., ст. викл. Маркевич О.В.

Франтішек Палацький і чеська національна ідея

Кожна країна має героїв, які гідними вчинками навечно увіковічили своє ім'я на п'єдесталі людської поваги і шани. Одним з таких є Франтішек Палацький, без сумніву, найяскравіша постать чеського національного Відродження.

Франтішек Палацький народився 14 червня 1798 р. в моравському містечку Годславицях у сім'ї вчителя. Навчався у Братиславі та Відні. Спочатку хотів стати священиком, але згодом змінив пріоритети – захопився літературою та філософією. Остаточною крапкою формування його світогляду, як і його друга П. Шафарика, стала робота Юнгмана «Розмова про чеську мову».

Займатись науковою діяльністю Франтішек Палацький почав ще під час перебування в євангелічній семінарії в Братиславі, але звернув на себе увагу лише в 1817 р. перекладом чеською мовою декількох пісень з Оссіану, а наступного року разом із Павлом Шафариком склав «Начала чеської поезії». Дана праця стала програмою дій «будителів» та обґрунтуванням необхідності відродження національної культури та науки. У цій книжці піддавалось критиці вчення Й. Добровського про чеське віршування. Власне Ф. Палацького разом з П. Шафариком вважають авторами програми відродження чеської національної культури і науки [1, с. 92-102].

У 1823 р. Франтішек Палацький оселився в Празі. Жив за рахунок приватних уроків, потім влаштувався архіваріусом графів Штернбергів, на замовлення яких написав історію їхнього роду.

Ф. Палацький займався активною науковою, творчою, викладацькою, адміністративною діяльністю. Естетико-філософські праці вченого «Оглядова історія естетики» (1823 р.), «Наука про прекрасне» (1827 р.) були першими філософськими роботами епохи національного Відродження. Він також був ініціатором реорганізації Чеського національного музею, який став важливим центром наукового і культурного життя країни. Від 1827 р. за його ініціативою музей почав друкувати наукові публікації чеською мовою. Опублікував величезну кількість джерел з історії, літератури та мистецтва середньовічної Чехії, у тому числі чеські хроніки. Поклав початок видання багатотомного видання джерел «Архів чеський». У тому ж 1827-му році йому запропонували продовжити викладення історії Чехії. Учений у відповідь запропонував своє, більш всеохоплююче, бачення й науковий підхід до історії чеських земель, який, в результаті, і було прийнято. Відтак, В. Палацького у 1829 р. обрали історіографом Чехії, хоча офіційно у цьому званні затвердили лише через десять років.

Окремо хочеться наголосити на видавничій діяльності Ф. Палацького. У 1827 р. він заснував двомовний «Часопис Чеського музею», згуртувавши

навколо себе талановитих чеських учених і літераторів. В даному часописі друкувалися праці з історії та культури не лише чехів, а й інших слов'янських народів, в тому числі українців. У 1831 р. Ф. Палацький став одним із засновників «Матиці Чеської». Цьому передувало складання в 1829 р. плану підготовки чеського енциклопедичного наукового словника, редакційна колегія якого (Юнгман, Пелцл та Палацький) отримала статус Товариства для наукового розвитку чеської мови та літератури. Але коли виявилось, що видання планованого словника колективу не під силу, Товариство запропонувало створити Матицю Чеську, як видання при Патріотичному музеї. Поступово із видання виросла культурна організація, яка об'єднала чеську інтелігенцію. В перший рік існування (1831 р.) Матиця нараховувала всього 35 членів, але в 1839 р. - 512, а до 1847 р. - 2329 членів. Протягом 1834-1839 рр. Матиця опублікувала п'ять томів «Чесько-німецького словника» Юнгмана, а 1836-1837 рр. - «Слов'янські старожитності» П. Шафарика [2, с.591-601].

Як секретар Королівського товариства наук Чехії, Ф. Палацький сприяв його поступовому переходу на національні позиції. У 1836 р. німецькою мовою з'явилася друком перша книга п'ятитомної «Історії чеського народу в Чехії та Моравії», а у 1848 р. — чеською. Праця Ф. Палацького, що ґрунтувалася на широкому колі першоджерел, по суті була першою науковою історією чеського народу. Учений у пошуках історичних першоджерел для написання масштабної історичної розвідки здійснив декілька закордонних відряджень, зібрав велику кількість матеріалу, надрукував низку попередніх розвідок. Праця охоплювала період від найдавніших часів до 1526 року. Найважливішим періодом чеської національної історії Ф. Палацький вважав гуситський рух, вбачаючи в ньому боротьбу за свободу і право, прагнення до нових соціальних відносин, внесок чеського народу в прогресивний розвиток людства [3, с.399].

Відомий вчений не стояв осторонь політичних подій. У 1840-х роках Франтішек Палацький став одним з авторів програми австрославізму, яка стала лозунгом під час революції 1848—1849 рр. В 1848 р. чеський національний рух створив власну політичну програму, а її лідером обрали Ф. Палацького. Соціальні питання займали в програмі друге місце після національних, також піднімалися проблеми економічної та політичної свободи, зміни суспільства за ідеєю австрославізму. Ф. Палацький палко висловлювався проти централістських прагнень німців, проти представництва Богемії в імперському парламенті, підтримував федерацію. Також він звернув увагу на посилення впливу Російської імперії у даному регіоні, тому Ф. Палацький виступав за сильну Австрійську імперію, яка не віддасть чеські землі ні німцям, ні росіянам. Державу Габсбургів вчений вважав гарантом безпеки малих народів Центральної і Південно-Східної Європи. Крім того, Ф. Палацький не хотів допускати можливості перетворення Австрійської імперії в республіку, вважаючи перетворення можливими і в умовах монархії. Ці погляди він виклав в спеціальному листі, який викликав велике суспільне обговорення. Для ліберальної буржуазії повстання виявилось неочікуваним, воно не вписувалось в їх тактику дій. Палацький, Шафарик та Гавлічек сподівались своїм

авторитетом вплинути на учасників повстання, перш за все на студентів, щоб вони склали зброю [4].

З кінця 1840-х і до початку 1860-х років Франтішек Палацький був депутатом австрійського рейхсрату та чеського сейму. Місцем скликання загальноімператорського парламенту на час революційних заворушень імператор призначив моравське місто Кромержиж. Головне завдання було розробка тексту конституції. Чехів в її розробці представили Палацький, Рігер та Пінкас. Подальші політичні події надзвичайно сильно вплинули на життя Ф. Палацького. Імператор Фердинанд відмовився від престолу на користь свого племінника, 18-літнього Франца Йосифа, який видав маніфест про намір придушити всякі виступи в імперії. Між імператором і конституційним комітетом парламенту виникли протиріччя по головним статтям конституції, по основам устрою країни. Після свавільного закриття сейму в Кромержижі Ф. Палацький, який для влади став неблагонадійним, змушений був залишити політичне життя й повернутися до наукової роботи.

У 1860 році нова Конституція створювала передумови для відновлення політичного життя в Богемії і Ф. Палацький, як визнаний лідер чеського національного руху, знову зайнявся політикою. З кінця 1860-х років він — лідер старочехів, що були правим крилом чеської національної партії. У 1867 році Палацький очолював чеську делегацію на Слов'янському з'їзді в Москві [5].

До кінця життя Франтішек Палацький не переставав займатись науковими дослідженнями, виданням матеріалів з чеської та слов'янської історії. Водночас учений намагався брати участь у різних сферах громадського життя: піклувався про театр; робив усе можливе для того, щоб провідні чеські вчені залишалися на Батьківщині; прагнув перетворити Прагу на “слов'янські Афіни”; уклав та видав чеський науковий словник. За його самовіддану діяльність сучасники визнавали Ф. Палацького вождем чеського народу. Він помер 26 травня 1876 року в Празі [3, с.399].

Отже, Франтішек Палацький визначна постать в чеській історії, видатний політичний діяч та визнаний лідер чеського національного руху. Чехи шанують свого земляка, свідченням чого є пам'ятник в Празі, який розміщений на площі Ф. Палацького. Пам'ятник створив скульптор Станіслав Сухарда і встановив в 1907 році. Пам'ятник являє собою скульптурну композицію, яка складається з численних бронзових фігур і кам'яного постаменту, що розширюється біля основи. Сам Ф. Палацький зображений у вигляді грубо висіченої гранітної фігури, розташованої біля підніжжя пам'ятника. Зліва, на нижньому рівні, зображено пригнічення народу у вигляді чудовиська, яке намагається розчавити своїх жертв. справа народ скидає окупи і дивиться у світле майбутнє, тобто, за задумом художника, показано еволюцію чеського народу, яке вступило у фазу Національного пробудження. Історія зображена у вигляді жінки в рясі, а Політика - у вигляді фігури, яка летить. Вінчає скульптурну композицію Слава, яка показує «Весну народів». Загальна висота пам'ятника складає вісім метрів. Ім'я Франтішека Палацького носить Оломоуцький університет.

Список використаної літератури:

1. Лаптева Л. П. Чешский учёный XIX в. Франтишек Палацкий и его связи с русской наукой / Л. П. Лаптева // Славяноведение.- 1999.- № 3. - С. 92-102.
2. История южных и западных славян: В 2 т. Т.1 : Средние века и Новое время : Учебник / Под ред. Г.Ф.Матвеева и З.С.Ненашевой.-3-е издание. – М.: Изд-во Моск. ун-та: Изд-во «Печатные Традиции», 2008. – 688 с.
3. Яровий В. І. Історія західних і південних слов'ян (3 давніх часів до ХХ ст.). Курс лекцій: Навч. посібник / В.І.Яровий, П.М.Рудяков, В.П.Шумило [та ін.]. - К.: Либідь, 2009. - 632 с.
4. Хрестоматия по истории южных и западных славян: В 3-х т.: Учебное пособие для студентов ист. спец. вузов / редкол.: Ю.В. Бромлей и др. – Минск: Университетское, 1989. - Т.2 : Новая история - 295 с.
5. Иванов Ю. Ф. Чешская и словацкая историография / Ю.Ф. Иванов, З.С. Ненашева, Б.М. Руколь [электронный ресурс] // режим доступа до тексту: <http://historic.ru/books/item/f00/s00/z0000061/st005.shtml>

Марія Федорчук
студентка 3 курсу історичного факультету
Житомирського державного університету імені Івана Франка
Науковий керівник: к. і. н., ст. викладач Маркевич О.В.

Й. Лелевель – фундатор романтичного напрямку в польській історіографії

Засновником і головним представником романтичного напрямку в польській історіографії був Йоахім Лелевель (1786-1861). Вироблена ним концепція національної історії спиралася на глибоке осмислення соціальних проблем та шляхів їх вирішення, на симпатії до народу і віру в його революційні можливості, на республіканські ідеї.

Народився Йоахім Лелевель 22 березня 1786 р. в родині Кароля Мауріція Тадеуша Лелевеля, економіста, генерального касира едукативної комісії у Вільно і Єви Верьовкіної-Шелюто. У 1804 р. вступив до Віленського університету, який успішно закінчив в 1808 р. До 1810 р. діяльність Й. Лелевеля була пов'язана з Кременецьким ліцеєм, де він працював викладачем. З 1815 р. був професором Віленського університету, а з 1819 р. – Варшавського університету [2]. У 1822 р. Й. Лелевель знову повернувся до Віленського університету, де до 1824 р. викладав загальну історію. Як відзначали сучасники, його лекції відрізнялися сміливістю думки, патріотичністю і демократизмом. Після розкриття імперською владою таємних студентських гуртків, Й.Лелевель був відсторонений від викладання і переселився у Варшаву. Там він брав активну участь у національно-визвольному русі, навіть, обирався до Сейму. Під час повстання 1830-1831 рр. Й. Лелевель входив до складу повстанського

уряду, був обраний головою Патріотичного клубу, який протистояв консервативній верхівці повстання.

Після поразки повстання Й. Лелевель емігрував до Франції, звідки був незабаром висланий до Брюсселя. Там він прожив до кінця життя, будучи одним з очільників демократичного напрямку польської еміграції. Він активно виступав за звільнення польських селян із землею і надання їм політичних прав. Тільки це, вважав він, може забезпечити успіх національно-визвольної боротьби. Союзника її він бачив у визвольному русі народів Західної Європи та Росії. Ідею спільної боротьби польського, російського, білоруського та українського народів проти царизму він проніс через усе життя.

У 1847 р. Й. Лелевель увійшов у міжнародну Демократичну асоціацію, створену в Брюсселі за участю К. Маркса і Ф. Енгельса, з якими підтримував дружні стосунки. Був знайомий з багатьма прогресивними російськими діячами. О. І. Герцен, який добре знав Й. Лелевеля, часто посилався на його праці, а Л. М. Толстой відгукувався про нього, як про «бійця за свободу», портрет польського історика висів у нього в кабінеті.

У «брюссельський період» Й. Лелевель створив свої найбільш цінні праці з історії Польщі, які були видані під загальною назвою «Polska, dzieje i rzeczy jej» у Познані 1854-1868 рр., також ряд робіт з всесвітньої історії та допоміжних дисциплін.

Вперше в польській історіографії він сформулював поняття загальної історії як історії всіх народів і держав. Одночасно він відзначав специфіку розвитку різних народів, в першу чергу слов'янських. В історії кожного народу він прагнув виокремити «власне національний дух» розвитку, носієм якого вважав народ. У поняття «народ», Й. Лелевель включав, селянство і шляхту, вважаючи, що їхні взаємини становили сенс історії Польщі.

Вчений приділяв велику увагу методологічним питанням. У роботах «Історика» (1815 р.), «Яким повинен бути історик» (1818 р.) та інших він підкреслював, що без пізнання минулого неможливо зрозуміти сучасність. Й. Лелевель дав нове визначення предмета історії як науки, вважаючи, що вона повинна вивчати всі сторони діяльності людини. Метою ж історії, вказував він, є відновлення правди про минуле при опорі на достовірні джерела. Їх пошуку та збору Й. Лелевель надавав великого значення. Він першим в польській історіографії розробив наукові прийоми оцінки та критики джерел. Завданням науки, вважав вчений, є не просто відновлення дійсного ходу подій, а виявлення відносин і зв'язків між ними, їх причин і наслідків. На його думку, історія повинна служити сучасності, поглиблювати і розвивати суспільну свідомість, будити громадянську активність.

Історію людства Й. Лелевель розумів як тривалий процес розвитку і вдосконалення суспільства. Найважливішою рисою його концепції було переконання у визначальній творчій ролі народу, з яким він пов'язував розквіт держави. Підтримував ідею розуміння історичного процесу як боротьби класів. Він писав, що людство ділиться на дві групи: одна з них активна на шкоду іншій, яку вона використовує і експлуатує. Масу подій, що мали місце в

слов'янських землях, які досі зображувалися в іншому світлі, легко пояснити боротьбою верхівки суспільства з низами [1, с. 148].

Й. Лелевель дав конкретні рекомендації з методики історичного дослідження. Він ділив його на три етапи: історичну критику, «етіологіку» (встановлення причин і наслідків людських діянь) і історіографію (опис). Історична критика, вказував дослідник, має на меті встановити правдивість джерел, відокремити реальні факти від вигадки. На другому етапі завданням історика є вибудувати факти і явища в єдиний історичний ланцюг, тобто з'єднати їх в причинно-наслідкові зв'язки. Після цього дослідник може переходити до їх опису, суворо дотримуючись історичної правди.

Погляди Й. Лелевеля на історію та її завдання були в цілому ідеалістичними. Історичний процес, стверджував він, залежить у своїй основі від специфічного «національного духу», якихось «струменів культури» та інших духовних явищ, підйом і занепад яких в кінцевому рахунку визначають долі народів. «Національний дух» проявляється у всіх діяннях народу і обумовлений «антропологічними» і «політичними» (господарство, право, торгівля і т. д.) факторами.

У центрі уваги Й. Лелевеля була історія Польщі. Їй він присвятив більшість своїх праць, в тому числі «Польща, що відроджується» (1836 р.), «Порівняння двох повстань польського народу 1794 і 1830-1831 рр.» (1840 р.), «Польща середніх віків» в 4-х томах (1846-1851 рр.), «Історія Польщі» в 2-х томах (1844 р.) та ін. [4, с.45-46].

У прагненні з'ясувати походження польського «національного духу» Й. Лелевель звернувся до давньої історії слов'янських народів. У той час, на думку дослідника, існували свобода, рівність, вони не знали монархії, свавілля. Ці риси, а також мужність, миролюбство стали складовими частинами слов'янського, а потім і польського «національного духу». Й. Лелевель, як і інші романтики, ідеалізував общинний лад слов'ян і вважав, що він був порушений проникненням «західної цивілізації». Такі її форми, як римське право, католицька церква, феодалізм, вказував Й.Лелевель, знищили демократичний устрій слов'ян. З цього часу в Польщі відбувалася постійна боротьба двох стихій: чужої – монархічно-феодальної та правдиво-польської – слов'янсько-республіканської. Поступове переважання монархізму, аристократизму привело країну до занепаду. Шлях до відродження Польщі Й. Лелевель бачив у поверненні до «національних витоків», встановленні демократії і справедливості. Носієм «одвічних ідеалів» поляків він вважав народ, маючи на увазі дрібну шляхту і селян.

Виходячи з того що історія Польщі є процесом боротьби «двох антагоністичних основ – республіканської та монархічної», Й. Лелевель створив її нову періодизацію, в основу якої поклав етапи прояву «національного духу». Перший період (860-1139 рр.) він характеризував як епоху первісної аграрної демократії, народовладдя - «самовладства». На етапі «самовладства» в громаді виникла соціальна нерівність: з маси селян внаслідок воєн, західних впливів і появи приватної власності виділилися землевласники -

лехіти. Шляхта, на думку Лелевеля, походить саме від лехітів, які поступово закабалили хліборобів-кметів. Наступним став період «можновладдя» - (1139-1374 рр.), в ході якого відбувалося все більше віддалення лехітів від кметів, розширення привілеїв перших і посилення гніту других. Із шляхти виділилася аристократія - магнати, які сприйняли чужі звичаї. Це привело до розбрату і пробудило в шляхті «національний дух». Вона перегородила шлях свавілля магнатів. У цьому висновку проявилася ідеалізація Й. Лелевелем шляхетського стану.

Боротьба шляхти з магнатами, відповідно до концепції Й. Лелевеля, завершилася перемогою шляхти і встановленням «шляхетського гміновладства» (1374-1607 рр.). Становище селян в цей період залишалося важким внаслідок сприйняття шляхтою чужих для народу принципів аристократизму і католицизму. Наступний, четвертий період (1607-1795 рр.), Й. Лелевель назвав часом «виродження шляхетського гміновладства» і посилення іноземного впливу (насамперед німецького). З ним він пов'язував ослаблення демократичних основ в країні, відхід від «національного духу». Сучасний йому період вчений вважав «епохою відродження Польщі». Основним його змістом, вважав він, має бути повернення до принципів первісної демократії, поширення свободи та рівності на весь народ, встановлення республіканського ладу в результаті народного повстання.

Причини ослаблення Речі Посполитої Й. Лелевель шукав в її соціально-економічній та політичній структурах, в невирішеності селянського питання і в загарбницькій політиці сусідніх держав. Поразка повстань 1794 і 1830-1831 рр. він справедливо пояснював тим, що їхні керівники боялися народних мас і намагалися відсторонити їх від активної участі в боротьбі. Натомість містам Й. Лелевель не надавав значного місця в історії, не розуміючи прогресивної ролі буржуазії у суспільному розвитку. У своїх роботах він прославляв землеробський вигляд Польщі, що був нібито відмінною рисою слов'янського «національного духу» [3, с. 45-47].

Вченому вдалося, в цілому, вірно визначити причини, які призвели до занепаду Польщі. Він вважав, що померла шляхетська Польща, держава неволі і привілеїв, представлена одним тільки класом її жителів. А та Польща, яка воскресне, буде народною.

Отже, в умовах відсутності власної держави, концепція Й. Лелевеля пробуджувала національну самосвідомість. Об'єктивно вона сприяла перебудові Польщі. Праці вченого справили величезний вплив на багатьох польських видатних діячів.

Список використаної літератури:

1. Вильна 1823-1824. Перекрестки памяти Иоахим Лелевель. Мои воспоминания / составитель Александр Федута. – Минск: Лимариус, 2008 – 244 с.

2. Стеблій Ф. І., Голобуцький П. В. Йоахим Лелевель / Ф. І. Стеблій, П. В. Голобуцький // Енциклопедія історії України НАН України. Інститут історії України. – К.: в-во «Наукова думка», 2009. – Т. 6: Ла-Мі. – 790 с.

3. Историография истории южных и западных славян: [Учебное пособие] / за ред. Л. В. Горина, В. Г. Карасев, Г. Ф. Матвеев, З. С. Ненашева, И. В. Созин. – М.: изд. МГУ, 1987. – 423 с.

4. Кеневич С. Лелевель / С. Кеневич. – Москва : Молодая гвардия, 1970. – 192 с.

*Богдана Дерещук
студентка 3 курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
науковий керівник: к.і.н., старший викладач Маркевич О.В.*

П. Й. Шафарик і пробудження словацької державності

Павел Йозеф Шафарик є центральною фігурою історії Словаччини ХІХ століття. Він був ідеологом словацького національного Відродження. За його безпосередньої участі були закладені теоретичні основи словацького національного руху. П. Шафарик став одним з найбільш яскравих представників слов'янського відродження, а у практиці національно-культурного руху західних слов'ян міцно закріпилося поняття «нація», яке він привносив до західного слов'янства з європейської гуманістичної думки [5].

Слов'янські аспекти минулого та сучасності стають предметом наукового інтересу П. Шафарика після повернення його у 1817 р. на батьківщину. Він на деякий час оселяється у Празі, де знайомиться із науковим слов'янським бондомом. У цей період життя видатний діяч національно-культурного словацького відродження знайомиться із такими празькими вченими, як Ф. Палацький, Я. Коллар, Й. Добровський, З. Неєдли. Саме це коло слов'янських будителів ввело П. Шафарика у світ нової історичної галузі – славістики.

З 1819 р. у житті П. Шафарика починається новий період життя. Він отримує місце директора і викладача у сербській гімназії міста Новий Сад. Це сприяло інтелектуальному зростанню дослідника. Він знайомиться з діячами сербського відродження – В. Караджичем, Л. Мушицьким. У 1825 р. після рішення австрійського уряду заборонити викладати протестантам у православних гімназіях, Й. Шафарика знімають з посади директора гімназії. Це слугувало приводом для того, що у 1826 р. російський славіст П. Кеппенен почав вести переговори від імені міністра народної освіти О.С. Шишкова із Шафариком, Ганкою і Челаковським. Від імені міністра П. Кеппенен запросив їх викладати до російських університетів на кафедри слов'янської літератури, але ці плани не були здійснені.

Вагомим інтелектуальним проектом П. Шафарика стало написання «Історії слов'янської мови та літератури на всіх діалектах». З цього часу, як відзначив у листах Микола Греча, Шафарик постав як «відомий усім знавець і історик слов'янських старожитностей» [1, с.110]. Книга відобразила історичні, лінгвістичні, етнографічні знання будителя. Це була практично перша об'ємна наукова праця з історії літератури і мов всіх слов'янських народів. При цьому об'єктом дослідження стало «все слов'янське плем'я», а не окремі етноси. Будитель досліджував слов'янські літератури різних народів як прояв «загальнослов'янського культурного відродження». Тому зовсім не випадково, що з моменту оприлюднення його слов'янських досліджень у німецьких та австрійських засобах масової інформації з'являються звинувачення П. Шафарика у слов'янському русофільстві або російському панславізмі. Тієї ж думки дотримувалися і російські науковці та публіцисти. Наприклад О. Пипін стверджував, що: «Перші думки про взаємність були висловлені словаками...». В «Історії слов'янських літератур» він підкреслює, що «найхарактерніші панславісти з'явилися саме у словаків», а «особливе піднесення народного почуття у словаків було зроблено двома письменниками, які стали найпотужнішими діячами в області слов'янського відродження. Це були Коллар та Шафарик» [2, с 111].

На практиці панславізм та русофільство П. Шафарика були спрямовані виключно на співпрацю у культурній і науковій сферах. Своє основне завдання він бачив у вивченні російської мови, культури з метою налагодження наукових стосунків та взаємного збагачення слов'янських культур. Після появи «Історії слов'янської мови і літератури» (Далі «Історія...») П. Шафарика і «Доньки Слави» Я. Коллара слов'янство з наукового об'єкту стає суб'єктом європейської політики, що давало підстави офіційному Відню розглядати чеське і словацьке питання як проблему російської «п'ятої колони».

«Історія...» П. Шафарика справила сильне враження на слов'янський науковий світ та мала неабиякий суспільний резонанс у словацькому і чеському творчому середовищі. Словацький будитель вперше надав читачу цілісну картину розвитку слов'янських мов і літератур. За задумом П. Шафарика, це мало сприяти ідеології слов'янської взаємності.

На запрошення Юнгмана і Палацького у 1833 р. П. Шафарик переїжджає у Прагу. Він отримав можливість займатися науковою діяльністю. До того ж, стараннями Ф. Палацького та за підтримки групи чеських письменників, йому була надана щорічна субсидія у 480 гульденів, якої, щоправда, досліднику вкрай не вистачало [3].

Наукові успіхи П. Шафарика мали загальнослов'янське визнання. Так, у 1835 році під час відрядження до Праги відомий російський славіст М. Погодін знайомиться із П. Шафариком. Відомий теоретик панславізму під час своїх наукових відряджень у слов'янські землі у 1835, 1839, 1842, 1846 роках мав реальну можливість не тільки досліджувати соціально-політичну практику слов'янського життя, але й зустрічатися з такими діячами чеського і словацького відродження, як Я. Коллар, Ф. Палацький, П. Шафарик. Між

слов'янськими будителями і російським дослідником встановлюються тісні дружні відносини. Пізніше, за рекомендацією того ж М. Погодіна, із П. Шафариком знайомиться і працює під його науковим керівництвом майбутній професор кафедри історії та літератури слов'янських наріч Московського університету О. Бодянський. Той не просто визнав талант Шафарика як дослідника, а вважав його «першим знавцем слов'янського світу». Після повернення до Росії Бодянський публікує російською твори Шафарика у власному перекладі. Також через Бодянського, Шафарик знайомиться з Шевченком. Поет глибоко цінував П. Шафарика за те, що той вважав українську мову рівноправною з іншими слов'янськими. Твори П. Шафарика стали українському народові доказом існування української нації, такої самої, як російська чи білоруська. У публікації «Dějiny slovan ského ja zyka a literatury vev šech nářečích» (1826 р.) вчений пише про спільні риси закарпатського та галицького наріччя з малоросійською мовою, які суттєво різняться від російської. У цьому творі утверджувалась думка про слов'янську спільність. Іншим твором, який стимулював національне самоусвідомлення українського народу, був «Слов'янський народопис» (1841). Крім географічного картування, у ньому маємо численні нотатки з українського культурного життя. П. Шафарик, постійно доповнюючи накопичені ним актуальні дані про українську мову, літературу та культуру, завершив свою наукову діяльність твердженням про існування самостійної української мови, а не наріччя [2, с.336].

«Слов'янські старожитності» по праву вважаються науковим подвигом та справою всього життя П. Шафарика. Після виходу ця книга була перекладена на цілу низку європейських мов.

Внеском будителя у справу культурної модернізації слов'янства стало формування єдиної слов'янської історичної концепції розвитку, у якій чітко можна було простежити наукову картину слов'янського етногенезу і сучасного культурного стану. П. Шафарик один з перших серед європейських етнографів зібрав ґрунтовні статистичні відомості про слов'янські народи та опублікував їх чисельність у «Слов'янській етнографії» [4].

У цілому необхідно констатувати, що П. Шафарик належить до кола видатних діячів чеського та словацького національного відродження. Його праці були початком наукового підходу до вивчення слов'ян та фундаментом для зростання чеського і словацького національного руху.

Список використаної літератури:

1. Бевзюк Є. Шафарик як діяч словацького відродження / Є. Бевзюк // Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи : збірник наукових праць. — Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2012. — Випуск 3. — С. 110-120.

2. Мерзова Р. Культурномовні зв'язки Т.Г.Шевченка і П.Й.Шафарика та чеські переклади «Єретика»/ Р. Мерзова // Наукові записки. Серія «Філологічна. — Оломоуц : Університет ім. Ф.Палацького, 2010. — Випуск 36. — С.335-337.

3.Петров М. П. Шафарик. Славянские древности. 1847 г., все 4 книги [Електронний ресурс] / М. Петров – Режим доступу до ресурсу: <http://pandoraopen.ru/2012-08-15/48563/>.

4.Павел Йозеф Шафарик (Шафаржик) [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.tamastar.com/1780-1~2/shafarik/index.htm>.

5. Шафарик Павел Йозеф [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://megabook.ru/article/%D0%A8%D0%B0%D1%84%D0%B0%D1%80%D0%B8%D0%BA%20%D0%9F%D0%B0%D0%B2%D0%B5%D0%BB%20%D0%99%D0%BE%D0%B7%D0%B5%D1%84>.

Валерій Титарев

Студент 3 курсу історичного факультету Житомирського державного університету імені Івана Франка

Науковий керівник: к.і.н., старший викладач Маркевич О. В.

Г. Коллонтай про реформування Польщі

У світовій історії є знакові постаті, які своїми поглядами значно випереджають час. І хоча сучасники не можуть в повній мірі досягнути всю велич персоналії – нащадки ще довго переосмислюють всі здобутки. Такою видатною особистістю був Гуго Коллонтай – один з творців першої в Європі Конституції.

Видатний представник польського Просвітництва Гуго Коллонтай народився 1750 році в містечку Великі Дедеркали, неподалік Острога. Рід Коллонтаїв бере свій початок від брянських бояр, котрі осіли на території Волині в XIII ст. Початкову освіту здобув вдома під опікою матері, потім студював у Піньчові. Вищу освіту отримав у Краківському університеті, в якому поглиблено вивчав філософію й теологію. Там захистив докторат з філософії. Продовжив освіту у Відні, Болоньї та Римі, став доктором теології та церковного права. В Італії він отримав змогу ознайомитися з творами західноєвропейських просвітителів. Особливий вплив на нього справили фізіократи, які визначали землю та землеробство єдиним джерелом для збагачення та на перше місце ставили працю на землі. В подальшому така зацікавленість переросла у глибоке розуміння селянського питання.

Шляхетне походження та гарна освіта відкрили перед ним широкі можливості. У 1786 р. Гуго Коллонтай вливається у політичне життя Польщі – став рефендарем (чиновником, який приймав скарги громадян та представляв їх в оформленому вигляді). Під час періоду роботи чотирирічного сейму (1788-1792 рр.) Г. Коллонтай активно включився у реформування держави [1, с.35]. Він не демонстрував радикалізму, а намагався реформувати Річ Посполиту від децентралізованої монархії на державу з ефективним правлінням та

демократією. Бачення реформи Польщі Г. Коллонтай виклав у працях "До пресвітлої депутації" (1788 р.), "Кілька листів Аноніма до Станіслава Малаховського, референдаря коронного, про майбутній сейм" (1788-1789 рр.), "Політичне право польської нації" (1790 р.). Г. Коллонтай був прихильником позиції, що між панами та селянами повинні бути встановлені договірні відносини. В нього викликало обурення становище останніх. Він виступив з публічною критикою тих, які гальмували надання свободи селянам. Г. Коллонтай одним з перших заговорив про рівність людей незалежно від їх походження. Як на той час, це були досить прогресивні погляди [1,с.43].

Гуго Коллонтай виступив одним з творців Конституції 3 травня 1791 року, яка стала першою у Європі. Вона скасовувала право *liberum veto*, за яким в разі незгоди одного з членів Сейму рішення не приймалося. За Конституцією Сенатові надавалось право затримувати реалізацію ухвали польської ізби шляхом застосування вето, але лише до наступного Сейму. Раз на 25 років скликався Сейм для внесення істотних змін до цього Закону. Вищим органом виконавчої влади ставала Сторожа законів в складі короля – його голови і призначених ним п'яти міністрів (поліції, друку, закордонних справ, оборони та скарбу). Сейм міг двома третинами голосів висловити недовіру міністрам. Органами місцевого управління проголошувались цивільно-військові комісії, підпорядковані Сторожі законів. Також Конституція підтвердила гегемонію шляхти. Однак, якщо остання мала річний дохід менше сотні злотих, то позбавлялася політичних прав. Освіта відділялася від релігії. У Конституції окреме місце відводилось селянському питанню. Селяни, які були творцями найбільших державних багатств, бралися під захист закону та уряду, а угоди, укладені селянами з панами, повинні були суворо дотримуватись обома сторонами [3].

Державницька діяльність Г. Коллонтай була високо оцінена, оскільки він зайняв посаду коронного підканцлера (заступника глави уряду) та безпосередньо реалізовував положення Основного закону [1,с.40]. Були і противники вищезгаданих реформ. Коли посилювався тиск консерваторів, Г. Коллонтай вимушений був емігрувати. В еміграції співпрацював з Ігнацієм Потоцьким і Франціском Домоховським, з якими написав працю "Про становлення й падіння Конституції 3 травня 1791 р.". Ця книга сприяла підготовці повстання 1794 р., яке очолив Тадеуш Костюшко. Гуго Коллонтай і сам був безпосереднім учасником цих подій. Він підготував "Акт повстання", який проголосили 24 березня 1794 р. в Кракові. Сам автор очолив уряд повстанців – Верховну національну раду. 7 травня 1794 р. Тадеуш Костюшко видав Полонський універсал, до написання якого також долучився Г. Коллонтай. В даному документі йшлося про радикальні зміни, надання селянам особистої свободи за умови повного розрахунку з поміщиками та виплати державних податків. Під час повстання панщина скорочувалась вдвічі, а господарства повстанців взагалі звільнили від відробітку. Селянам було надано спадкове право на землю, яку вони обробляли. Землевласник міг лишити землі лише за умов невиконання повинностей. В ході повстання

Г. Коллонтай закликав розправитись із консерваторами Торговицької конфедерації [4, с.150]. Його позиція призвела до конфліктів з Т. Костюшком, який наполягав на більш поміркованих діях. Після придушення повстання Г. Колонтая було арештовано і довгі вісім років він перебував у австрійських фортецях Йозефштадт і Оломоуц (1794-1802). В ув'язненні він створив "Критичний огляд основ історії початку роду людського".

Після звільнення з ув'язнення оселився на Волині та активно зайнявся культурно-освітньою роботою. В 1809-1810 рр. здійснив спробу реформи Краківського університету та продовжив свої наукові та філософські студії. В 1810 році видав "Фізично-моральний порядок". Помер Гуго Коллонтай у 1812 р. у Варшаві.

Його реформістські ідеї мали послідовників, які в історичній літературі отримали назву «Коллонтаївська кузня». Найпалкішими прихильниками були Францішек Ксаверій Дмоховський і Францішек Салезій Єзерський. В свої роботах вони висловлювали більш радикальну позицію майбутнього розвитку Польщі, чіткіші позиції щодо селянського питання.

Отже, доктор філософії, права і теології, ректор Краківського університету, засновник просвітницької коллонтаївської кузні, коронний підканцлер, а згодом учасник повстання під проводом Тадеуша Костюшка, міністр фінансів Речі Посполитої – це ще не повний перелік всіх досягнень Гуго Коллонтая. Крім того, він вартий уваги не лише через свій універсалізм та неординарну долю, а й тому, що був нашим земляком.

Список використаної літератури:

1. Историография истории южных и западных славян: [Учебное пособие] / за ред. Л. В. Горина, В. Г. Карасев, Г. Ф. Матвеев, З. С. Ненашева, И. В. Созин. – М.: изд. МГУ, 1987. – 423 с.
2. Davies Norman *Bożeigrzysko*. HistoriaPolski / Norman Davies. – Kraków: Znak, 2006. – 219 с.
3. Польская конституция 3 мая 1791 года // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: В 86 томах (82 т. и 4 доп.) — СПб., 1890—1907. – Т. 82 – С. 174.
4. Хинц Х. Ф. Гуго Коллонтай / Х. Ф. Хинц. – М.: Мысль, 1978. – 215с.

*Андрій Чевпотенко
студент 3 курсу історичного факультету
Житомирського державного університету імені Івана Франка
науковий керівник: к.і.н., старший викладач Маркевич О.В.*

Постать Тадеуша Чацького в польській історії

Польська історія сповнена постатями, які в складний період занепаду держави, ставили перед собою мету відродження батьківщини. Одним з

таких був Тадеуш Чацький. Завданням цієї статті є дослідження його здобутків, як видатного державного будівничого, економіста, історика, а також освітянина.

Тадеуш Чацький народився 28 серпня 1765 р. в родинному маєтку в м. Порицьк, що на той час знаходилось в Познанському воєводстві (нині Великопольське воєводство). Належність до заможного шляхетського роду дозволила здобути ґрунтовну освіту: спочатку в Гданську, потім домашню в Порицьку під керівництвом львівського єзуїта Ф. Гродзицького. Гарні природні здібності, а також добра освіта дозволили зробити стрімку, як на той час, кар'єру. Він був членом Коронної скарбової комісії, засновником Товариства друзів наук – впливового та авторитетного наукового товариства того часу, професором Краківського університету [2, с. 34]. В листі до колишнього польського короля Станіслава-Августа Тадеуш Чацький оголосив про свій намір продовжити справу Адама Нарушевича, для цього просив зібрання рукописів, які відносилися до історії Польщі. Можна стверджувати, що до цієї справи він підійшов дуже ретельно, бо, навіть, звернувся до папського нунція Ліппи за дозволом опрацювати заборонені папою книги, а у прусського короля Фрідріха-Вільгельма, просив дозволу оглянути в Кенігсберзі секретний архів рицарів св. Хреста.

Варто відзначити всебічність постаті, оскільки крім історичних досліджень, він займався економічними розвідками. Навіть з цієї метою організував подорож містами Гродно, Познань, а в результаті 1803 р. заснував Комерційне товариство (*Towarzystwo handlowe*) у Варшаві [1, с.85].

Начитаний і освічений молодий науковець витратив значну суму власних коштів (10 тисяч злотих) на складання гідрографічної карти Польщі і Литви. В рамках цього масштабного проекту описав 500 великих і малих річок, всі відомі на той час пристані, зручні для сплаву і торгівлі, митниці, які він оглядав особисто. Звернув увагу на стан і розвиток ремесел в Польщі. Дійшов висновку, що всі значні ремесла були в руках єврейського населення. Щоб змінити цю ситуацію передав до сейму «Проект перетворення жидів». Варто додати, що ці праці склали два величезних за обсягом томи, але внаслідок Другого поділу Речі Посполитої, ці плани не були реалізовані. Щоб скласти загальну карту Польщі, Тадеуш Чацький звернувся до краківських професорів Яна Снядецького і Фелікса Радванського, але і їм не вдалося довести справу до кінця.

Дослідження можливостей Польщі у торгівельній сфері лягли в основу доповіді «*Uwagi o handlu polskim*», в якій Т. Чацький дійшов висновку, що Польщі потрібно мати більш тісні торгівельні зв'язки з Туреччиною. Цінним для дослідження є його історико-правовий твір «*O Litewskich i Polskich prawach, oichduchu, ródach, I o rzeczach zawartych w pierwszym Statucie dla Litwy 1529 roku wydany*». В цій праці автор виступає як патріот держави, яка втратила незалежність. Надзвичайно цікавим є дослідження про монети Литви і Польщі «*O monecie polskiej i litewskiej. Z 13 tablicami*», а також праці про народності, які проживали на території Польщі – «*O Karaitach*», «*O Tatarach*»,

«О Cyganach». Етнокультурні розвідки гебраїського, караїмського, татарського, циганського та вірменського народів ставлять його ім'я в один ряд з Й. Г. Гердером. Дослідження у двох томах «Про литовські і польські права» (1801 р.), «Про назву України і початки козаків» (1801 р.) і сьогодні не втратили наукової ваги [3, с. 221].

До 1831 р. спостерігалось розширення мережі польських навчальних закладів на Волині. Російський імператор Олександр I, вихований іноземцями, оточив себе іменитими та сановними поляками. Після його вступу на трон за ініціативи Адама Єжи Чарторийського була створена Освітня комісія (18 травня 1810 р.). Організаторами Польського шкільництва став той же А. Чарторийський і Т. Чацький. Призначений візитатором (ревізором) шкіл Волинської, Київської, Подільської губерній, останній реорганізував та відкрив кілька шкіл і на території Волині – Житомирщини, а саме: в Овручі, Любарі і Житомирі. Загалом на Волині ним було засновано 126 приходських училищ. У 1803 р. Т. Чацькому вдалося домовитися з католицьким духовенством про те, що при кожному костьолі буде утримуватись приходська школа, як пропонував Адам Чарторийський [2, с. 35]. У сфері розвитку освіти його перу належать роботи «Про гімназії у Волинській губернії» (1803 р.), «Про генеральний стан освіти Волинської губернії» (1804 р.) [1, с. 99]. У школах планувалось викладати польську, французьку, російську мови; польську літературу, історію та географію; право, математику, фізику; практичну механіку та ін. При кожній парафіяльній школі, приходському училищі чи гімназії, за пропозицією Т. Чацького, мали облаштовуватись дослідні ділянки. Багато років свого життя він присвятив створенням нових та переобладнанням старих шкіл. За час свого візитаторства не залишав можливості просити пожертвування для утримання шкіл на зборах землевласників [2, с.37].

Найбільшою справою його життя було заснування Кременецької гімназії, відкриття якої відбулося першого жовтня 1805 р. Про важливість події свідчить її розмах, оскільки серед почесних гостей були Волинський губернатор, князь Волконський, луцький римо-католицький архієпископ Каспар Казимир Колумна-Цецишовський, з'їхалась майже вся польська аристократія Волині. За наміром Т. Чацького, Кременецька гімназія мала перетворитись у зразковий навчально-виховний заклад, а Кременець стати осередком польської культури та мови. Тадеуш Чацький навіть запрошував поміщиків селитися в Кременці зі своїми сім'ями.

У гімназії створювалися і працювали багато різнопланових гуртків, саме тут єдналися суспільні польські сили, які вели і пропагували польські ідеї. В самому навчальному закладі працювали відомі на той час польські культурні діячі, зокрема – це Алойзи Фелінський, автор драми «Барвара Радзивілівна», польський історик і політичний діяч Й. Лелевель; Й. Корженевський – відомий автор польських романів і повістей; етнограф З. Доленга-Ходаковський. Гімназія випустила багато вчених-літературознавців: Хлебовський, Словацький та багато інших [4, с.139].

Т. Чацький був прихильник погляду, що дітей потрібно навчати рідною мовою, тому в Крем'янецькій гімназії пануючою була польська. Весь курс навчання складав 10 років, де спочатку вивчали мови: польську, німецьку, французьку, російську (4 класи). На трьох вищих курсах вивчали науки: математику, фізику, креслення, історію, право, політичну економію, літературу. Таким чином учні гімназії отримували ґрунтовну освіту. Сама ж гімназія проіснувала недовго і ще після польського Листопадового повстання її матеріальні ресурси стали основою для іншого навчального закладу. На щастя чи на жаль, Т. Чацький не був свідком тих подій, оскільки його життя обірвалося 1813 року, але пам'ять про нього живе і нині.

Таким чином, різнобічність постаті Т. Чацького викликає значну зацікавленість, але найбільшої шани серед поляків він заслужив завдяки пробудженню патріотизму серед молоді. Завдяки йому поляки захоплювались своєю історією, мовою, літературою. Цей приклад заслуговує значної уваги і подальших досліджень.

Список використаної літератури:

1. Єршов В. О. Польська література Волині доби романтизму / В. О. Єршов – Житомир: Полісся, 2008. – 624 с.
2. Сейко Н. Польське шкільництво на Волині-Житомирщині у ХІХ – першій половині ХХ ст. / Н. Сейко – Житомир: Полісся, 2002. – 158 с.
3. Ярмошик І. І. Історичні праці Тадеуша Чацького в контексті польської історіографії Волині ХІХст. / І. І. Ярмошик // Інтелігенція і влада. - 2008. - Вип. 14. - С. 219-228. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/iiv_2008_14_25.pdf
4. Тадеуш Чацький в історії Волині // Zamojszczyzna i Woy w minionym tysiecleciu. Historia, kultura, sztuka. – Zamo, 2000. – С. 139–140.

Сергій Любиченко
студент 3 курсу історичного факультету
Житомирського державного
університету імені Івана Франка
Науковий керівник: к.і.н., ст. викладач Маркевич О.В.

«Один в полі воїн» або коротке есе про життя і творчість Марина Дринова

Одна із найбільш «магнетичних» постатей в історії болгарської освіти, науки і культури в другій пол. ХІХ ст. – постать Марина Дринова, який не лише був першим президентом Болгарського літературного товариства, яке згодом трансформувалося в академію наук, але й першим міністром освіти у звільненій Болгарії та поклав багато зусиль для підвищення рівня освіти народу і створив значні навчальні, наукові та культурні традиції в країні. Для нас, українців, ця видатна особистість теж не є чужою, адже він довгий час пропрацював у

Харківському університеті та став одним із засновників, а згодом і головою історико – філологічного товариства.

Це була людина із непростою долею, яка змогла не лише встояти, а й повести за собою інших. Саме тому, на нашу думку, варто про нього згадувати, наслідувати, а також досліджувати.

Народився Марин Дринов у місті Панагюріште в 1838 році. Але у 20-річному віці він змушений був залишити рідну Болгарію та переїхати до Російської імперії, а саме у м. Київ. Саме тут він вступив до духовної семінарії, а вже у 1861-1865 рр. навчався на історико-філологічному факультеті Московського університету.

Влаштувавшись на роботу домашнім вчителем, М. Дринов подорожував Європою, що дало йому змогу отримати доступ до бібліотек та архівів Відня, Праги, Женеви, Рима і Неаполя, де він вивчав матеріали з історії південних слов'ян.

Вже у 1866 р. з'являється перша наукова робота «Страшни ли СА за народността ни фанариотите и иезуитите» (болгарською), надрукована в константинопольському журналі «Время» у 12 і 14 номерах під псевдонімом М.Бошков.

У травні 1873 р. захистив у Московському університеті магістерську дисертацію «Заселение Балканского полуострова славянами», а у 1876 році - докторську дисертацію «Южные славяне и Византия у X в.», після чого отримав ступінь доктора слов'янської словесності та став спочатку екстраординарним, а згодом і ординарним професором Харківського університету.

Марин Дринов викладав різні курси: загальний курс слов'янознавства, історію слов'янських літератур, історію слов'ян. Вже в силу специфіки зазначених предметів харківський вчений постійно звертався до історії слов'яно-візантійських відносин і до візантійського наративу як джерела для середньовічної історії слов'ян. Хоча антивізантійські висловлювання М. Дринова, характерні для всієї його творчості, постійно зустрічалися в його лекційному курсі з історії слов'ян, було б невірним приписувати вченому бажання виставити Візантію абсолютно ворожою силою. М. Дринов визнавав, що візантійсько-болгарські війни згодом змінювалися «дружніми відносинами, впливали на духовне життя болгар». Ключові положення його концепції про вплив Візантії на сусідні слов'янські держави були в найбільш розгорнутому і аргументованому вигляді викладені в докторській дисертації «Південні слов'яни і Візантія в X ст.» [2, с.215].

У творчості професора найбільш важливою була проблема ідентичності болгарського народу з усіма необхідними складовими: історією, філологією, міфологією і лінгвістикою болгарського етносу [1, с.7].

Незважаючи на те що головним предметом досліджень М. Дринова була історія середньовічних болгар, проте в своїх роботах він розглядав взаємини Візантії з іншими південнослов'янськими народами, особливо хорватами та сербами.

Варто відмітити діяльність М. Дринова на посаді голови Харківського історико – філологічного товариства, яке він очолив у 1890 році. Заслуги М. Дринова для Товариства за час його шестилітнього головування були високо оцінені: «Протягом шести років товариство працювало під Вашим головуванням. Діяльність його значно розвинулася, кількість членів збільшилася... численні наукові установи – російські, західно- й південно-слов'янські увійшли в Товариство. Завдяки Вашій доброзичливій прихильності й допомозі виник Педагогічний відділ, зібрані кошти на премію ім. О.О. Потебні, організовані наукові читання для жінок, влаштовано публічне вшанування пам'яті Г. С. Сковороди, зібрані й видані твори й реставровано пам'ятник на його могилі» [3, с.223].

Свою професорську діяльність в Харкові М. Дринов перервав 1877 р. для державної роботи в Болгарії. В 1877-1878 рр. він входив до складу тимчасового російського управління Болгарським князівством, де займав посаду міністра народної освіти й духовних справ. В Болгарії М. Дринов проявив себе як організатор системи освіти. Це він, всупереч старанням австрійської дипломатії, наполіг на тому, щоб столицею Болгарського царства стала Софія (а не Тирново – центр Болгарського князівства і місце коронування болгарських царів). В політичному відношенні вибір невеликої тоді Софії визнано досить вигідним для Болгарії. Заслуги М. Дринова оцінили дуже високо. Зокрема, болгарський міністр освіти І.Шишманов, назвав М. Дринова «першим представником рідної науки, засновником болгарського книженного дружества, першим болгарським міністром народної освіти, який зробив Софію столицею й культурним осередком вільної Болгарії». Болгарські вчені назвали М. Дринова «ліпшим болгарським філологом та історіографом, автором першої поважної праці по історії болгарської церкви». Його діяльність ще за життя була високо оцінена. Коли М. Дринов приїздив до Болгарії, його зустрічали там надзвичайно урочисто, давали міністерський вагон, софійський митрополит вітав його з хлібом-сіллю на головній площі в Софії. Ім'я М. Дринова носить одна з вулиць в Софії, його портрети поширені в шкільних підручниках. І все ж, коли в 1881 р. він був викликаний до Болгарії на посаду голови Державної Ради, він не поїхав з Харкова, а лишився – як висловився потім М. Сумцов – «в своїй маленькій хатині на Холодній Горі» [3, 224-225].

Важливим джерелом дослідження періоду його життя в Харкові є листування із відомим болгарським істориком, якого М. Дринов вважав своїм духовним наступником, В. Златарським. Саме тут ми зустрічаємо згадки про хворобу професора (туберкульоз) та те, як він намагався з нею боротися. Багато місць у листуванні займає обговорення наукових проблем, переважно тих, над якими на той момент працював В. Златарський. 17 квітня 1899 р. М. Дринов поділився думками з приводу опублікованого звіту про реферат В. Златарського та висловив бажання ознайомитися як із рефератом В. Златарського, так і з самим текстом історії монаха Спиридона. У наступному листі від 6 червня 1899 р. М. Дринов дав пораду опублікувати історію Спиридона разом із передмовою В. Златарського щодо життя Св. Теодосія і сподівався, що для цієї важливої

справи Болгарське літературне товариство знайде необхідні кошти. Деякі листи містять обговорення болгаро-сербських наукових суперечок [4, с.363-364].

Помер М. Дринов у лютому 1906 року у Харкові, а через три роки його тіло було перепоховано у Болгарії.

Марин Дринов – це людина, яка завдяки великій праці у справі Відродження Болгарії, змогла стати символом своєї епохи. Абсолютно невірним було б говорити про нього лише як про історика, адже його громадська діяльність не меншою мірою заслуговує на увагу та повагу. Один із засновників болгарської історіографії, творець болгарського алфавіту (ним користувалися до 1945 року), засновник літературного товариства, яке згодом стало академією наук, автор ґрунтовних праць з історії Болгарії та болгарської церкви, член усіх слов'янських академій наук – ось неповний перелік досягнень цієї дивовижної людини.

Список використаної літератури:

1. Горина Л. Профессор Марин Дринов о болгарской народности в Османской империи / Л. Горина // Дриновський збірник. – Т.4. – 2011. – С. 7-17.
2. Лиман С. Пращур строки в ромейский полдень: Византия эпохи Македонской династии в оценках историков Харьковского университета / С. Лиман // Нартекс Byzantina Ukrainensis. – Т.2. – Харків: «Майдан», 2013. – С.206-226.
3. Наріжний С. Харківське історично-філологічне товариство / С. Наріжний // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія . – 2005 . – Том 11 . – С.220-236.
4. Пачев С. Листи родини Дринових до В.Н. Златарського як джерело вивчення історії болгаристики/ С. Пачев //Дриновський збірник. – 2013. – Т.6. – С. 362-278.